

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE KARŞI HEGEMONYA OLUŞUMU: MİLLET
İTTİFAKI ÜZERİNDEN BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Merve Nur YAŞAR

Danışman

Doç. Dr. Fatih Çağatay CENGİZ

SAMSUN
2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

09/09/2022

Merve Nur YAŞAR

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: TÜRKİYE'DE KARŞI HEGEMONYA OLUŞUMU: MİLLET İTTİFAKI ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 08/08/2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 10

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

09/09/2022

Doç. Dr. Fatih Çağatay CENGİZ

ÖZET

TÜRKİYE’DE KARŞI HEGEMONYA OLUŞUMU: MİLLET İTTİFAKI ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Merve Nur YAŞAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Ağustos/2022
Danışman: Doç. Dr. Fatih Çağatay CENGİZ

Türkiye’de 2002 yılından bu yana iktidar alanının başat aktörü olan AKP hegemonyasına alternatif yaratma iddiasıyla ortaya çıkan Millet İttifakı’nın oluşum sürecini kültürel, tarihsel ve ekonomik koşullarla açıklayabilme amacından hareketle bu tezin konusu, Millet İttifakı’nın oluşumunu Gramsci’nin hegemonya teorisi bağlamında çözümlemektir. Hegemonya teorisini rıza ve zorun birlikteliğiyle kurgulayan Gramsci, iktidarın hegemonyasını toplumsal düzlemde nasıl meşrulaştırdığını formüle etmektedir. Bu meşruluk ise rıza kavramıyla temellenmekte ve iktidar böylelikle hegemonyasını sürdürebilmektedir. Fakat toplumsal çıkarların temsilinde sorun yaşanıldığında iktidara içkin bir organik kriz söz konusu olmakta ve bu durum karşı hegemonyanın tetiklenmesine yol açmaktadır. Gramsci’nin bu teorisinden hareketle bu tezin amacı, 2018 sonrası siyaset alanında beliren Millet İttifakı’nın AKP hegemonyasına karşı bir hegemonya yaratma kapasitesini incelemektir.

İkinci bölümde tezin teorik arka planını oluşturan Gramsci’nin hegemonya teorisi kavramsal çerçeve çizilerek ele alınmıştır. Gramsci teorisinde karşı hegemonyanın mevcut iktidarların organik krizinden doğması iddiasından hareketle tezin üçüncü bölümünde AKP iktidarının organik krize giden süreç, 2002 sonrası genel seçim dönemlerinden başlayarak tarihsel bağlamda incelenmiştir. Bu inceleme odağında iktidar süresince AKP’nin toplumsal rızayı nasıl sağladığı sorusundan yola çıkılmış ve toplumdaki farklı sınıfların temsilcisi olarak karşılık bulan AKP’nin Kemalizm’i iktidar alanından Gramsciyan anlamda manevra savaşıyla nasıl tasfiye ettiği açıklanmıştır. İktidar siyasetinin rekabetçi otoriter evrimiyle birlikte ise 2011 sonrası hegemonik çatlakları köklenmiş ve 2013 yılındaki Gezi Parkı eylemleriyle AKP hegemonyasına ilk kitlesel reaksiyon gösterilmesiyle karşı hegemonyanın kökleri analiz edilmiştir. Tezin son bölümü olan dördüncü bölümde ise AKP hegemonyasının kırıldığı 2015 yılından itibaren organik krizinin de hızlanmasıyla birlikte Millet İttifakı oluşum süreci ve devamında karşı hegemonya inşa etme mücadelesindeki stratejisi Gramsci’nin hegemonya teorisi bağlamında değerlendirilmiştir. Gramsciyan bağlamda çözümlemelerin yapıldığı bu bölümler neticesinde, AKP’nin organik krizde olduğu ve Millet İttifakı’nın bu kriz sonucunda doğduğu tespit edilmiştir.

Literatür taramasıyla kurgulanan bu tezde sonuç olarak, Millet İttifakı’nın AKP hegemonyasına bir reaksiyon olarak köklendiğine ve ittifakın 2019 yerel seçimlerinde embriyonik formda bir karşı hegemonya oluşturabildiğine ancak bir iktidar formu olarak hegemonya düzeyine henüz erişemediğine ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hegemonya, Karşı hegemonya, AKP, Millet İttifakı

ABSTRACT

THE FORMATION OF COUNTER HEGEMONIA IN TURKEY: AN EXAMINATION ON THE NATIONAL ALLIANCE

Merve Nur YAŞAR
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Public Administration
Master, August/2022
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Fatih Çağatay CENGİZ

The subject of this thesis is to analyze the formation of the Nation Alliance in the context of Gramsci's theory of hegemony, with the aim of explaining the formation process of the Nation Alliance, which emerged with the claim of creating an alternative to the AKP hegemony, which has been the dominant actor in the power field in Turkey since 2002, in terms of cultural, historical and economic conditions. Constructing the theory of hegemony with the coexistence of consent and coercion, Gramsci formulates how power legitimizes its hegemony on the social plane. This legitimacy is based on the concept of consent and the power can thus maintain its hegemony. However, when there is a problem in the representation of social interests, there is an organic crisis inherent in the power and this situation leads to the triggering of counter-hegemony. Based on Gramsci's theory, the aim of this thesis is to examine the capacity of the Nation Alliance, which emerged in the field of politics after 2018, to create a hegemony against the AKP hegemony.

In the second chapter, Gramsci's theory of hegemony, which constitutes the theoretical background of the thesis, is discussed by drawing a conceptual framework. In the third part of the thesis, starting from the general election periods after 2002, the process leading to the organic crisis of the AKP government has been examined in the historical context in the third part of the thesis, based on the claim that the counter-hegemony in Gramsci's theory arises from the organic crisis of the existing powers. In this focus of study, the question of how the AKP achieved social consent during the ruling period, and how the AKP, which was the representative of different classes in the society, eliminated Kemalism from the field of power with a Gramscian war of maneuver is explained. With the competitive authoritarian evolution of the power politics, the hegemonic cracks after 2011 were rooted and the roots of counter-hegemony were analyzed with the first mass reaction to the AKP hegemony with the Gezi Park protests in 2013. In the fourth chapter, which is the last part of the thesis, the formation process of the Nation Alliance and its strategy in the struggle to build counter-hegemony after the organic crisis accelerated since 2015, when the AKP hegemony was broken, were evaluated in the context of Gramsci's theory of hegemony. As a result of these sections, where analyzes were made in the Gramscian context, it was determined that the AKP was in an organic crisis and the Nation Alliance was born as a result of this crisis.

As a result, in this thesis, which was constructed with a literature review, it was concluded that the Nation Alliance was rooted as a reaction to the AKP hegemony and that the alliance was able to create an embryonic counter-hegemony in the 2019 local elections, but has not yet reached the level of hegemony as a form of power.

Keywords: Hegemony, Counter hegemony, AKP, Nation Alliance

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Birlikte büyüdüğüm ve büyürken çok şey öğrendiğim bu tezi veya Lily'i tamamlamamın mutluluğuyla 117 sayfanın benim için en değerli bölümü aracılığıyla öncelikle kendime teşekkür ediyorum.

Yeryüzünden uzaklaşıp keşif sürecimi uzaya taşımama olanak sağlayan ve parçası olmaktan büyük keyif aldığım Bilimya ekibine; özellikle konu bulma sürecimde çok çok uzaklardan bana destek olan Edip YÜKSEL'e; vaktimin büyük çoğunluğunu geçirdiğim ve evimde gibi hissettiğim OMÜ Merkez Kütüphanesi'nin personellerinden Bahri GÜLÇİÇEK, Hikmet DEMİR ve Serdar YILDIRIM'a tüm samimiyetleriyle bana yardımcı oldukları için teşekkür ediyorum. Doç. Dr. Kadir Ersin TEMİZEL'e süreç boyunca gösterdiği anlayış ve desteği için ayrıca minnettarım.

Canım anneciğim, babacığım, Ceydacığım ve Nidacığım... Sizleri bir teşekkürle sığdıramam, iyi ki varsınız. Sürecin en başından beri yanımda olan ve bütün detayları paylaşabildiğim, her zaman sabırla beni dinleyen, heyecanıma ortak olan Sümeyye Yüstra YAVUZ başta olmak üzere Seren ALTUN SARAY, Rukiye KURT, Türkan HÜSEYNOVA ve serüvenime ortak olan arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Oldukça gergin konusu olan bu teze çiçek dürbününden bakarak yazmamı sağlayan hayatın tüm güzel şeylerine de ayrıca şükranlarımı sunuyorum. Akademik maceramdaki ilk ışıklar olan Prof. Dr. Nuray Ertürk KESKİN, Prof. Dr. Ahmet MUTLU, Prof. Dr. İlhan AKSOY ve Dr. Hande ÜNSAL'a; güzel kalbi ve tüm yönlendirmeleri için bölüm sekreteri Muhammed ALBAYOĞLU'na sonsuz teşekkürler.

Ve bir de hayatımın en güzel şanslarından biri olan çok değerli danışmanım Doç. Dr. Fatih Çağatay CENGİZ var tabii.

Gelecekteki tüm akademik çalışmalarımın temel kaynağı olacak olan ve örnek almaktan büyük mutluluk duyduğum Çağatay Hoca sayesinde pek çok şeyi daha net ve daha parlak görüyorum ve James Web Uzay Teleskobuyla çalışan gökbilimcilerin keşiflerindeki mutluluklarını hissedebiliyorum. Öyle ki bu mutluluğumu Antik Yunan'da *enthousiasmos* olarak tanımlanan insanlarla tarif edebilirim ancak. Sevgiyle başlayıp sevgiyle bitirdiğim bu süreç için isminin önüne herhangi bir unvan koyarak onu sınırlandırmayı reddettiğim Fatih Çağatay CENGİZ'e ışık yılı kez teşekkür ediyorum.

Merve Nur YAŞAR

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
2. HEGEMONYA VE KARŞI HEGEMONYA	4
2.1. Gramsci 'den Önce Hegemonya Kavramı	4
2.2. Hegemonyayı Kavramsallaştırmak.....	5
2.2.1. Hegemonya İnşasındaki Harç: Sağduyu	6
2.2.2. Rızanın İnşasında Sivil Toplum Uğrağı ve Devlet	8
2.2.3. Bir Katalizör Olarak Aydın Sınıfı.....	13
2.2.4. İdeoloji ve Liderlik	17
2.3. Hegemonya Krizi ve Karşı Hegemonyanın İnşası.....	21
3. AKP DÖNEMİNDE HEGEMONYA İNŞASI	28
3.1. AKP'nin Erken Dönem Kimliği	28
3.2. Toplumsal Kutuplaşma Düzleminde Karşı Hegemonik Gerilimler	34
3.3. Hegemonik Rızanın Oluşumu	38
3.4. AKP ve Popülist Uğrak.....	45
3.4.1. Siyasal Rejimin Melezleşmesi	46
3.4.2. Siyasal Rejimdeki Dönüşüm	48
3.5. Hegemonik Krizin İktidardaki Yansımaları.....	52
3.5.1. Yeni Osmanlıcılık Söylemi	53
3.5.2. Yeni Türkiye Söylemi	57
3.6. Milli İrade Söylemi.....	58
3.7. Hegemonik Krizin Fay Hattı: Gezi Parkı Eylemleri.....	60
4. KARŞI HEGEMONYANIN İZİNİ SÜRMEK	66
4.1. AKP Hegemonyasının Kırılğanlığı	66
4.2. Hegemonik Krizi Onarmak: Cumhur İttifakı'na Giden Süreç	71
4.2.1. 15 Temmuz Darbe Girişimi	71
4.2.2. Cumhur İttifakı'nın Kurumsallaşması: 2017 Anayasa Referandumu	73
4.2.3. Muhafazakâr Milliyetçilikte Seküler Ayrışma: İyi Parti	75
4.3. Hegemonya Krizinin Etkisi: Millet İttifakı	77
4.3.1. İstanbul Seçimleri: “Radikal Sevgi” ile Rıza İmalatı.....	79
4.4. Millet İttifakı'nın Eklektik Doğası	86
4.4.1. Millet İttifakı'nın Siyasi Yol Haritası	91
4.5. Modern Prenste Lider Belirleme Sorunsalı.....	94
4.6. İttifakın Sınırları: Kürt Meselesi ve HDP	96
4.7. AKP Hegemonyasının Direnci Üzerine	104
5. SONUÇ	107
KAYNAKÇA	115
ÖZ GEÇMİŞ	126

SİMGELER VE KISALTMALAR

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AB	: Avrupa Birliği
BBP	: Büyük Birlik Partisi
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DEVA	: Demokrasi ve Atılım
DP	: Demokrat Parti Partisi
GP	: Gelecek Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HSYK	: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
HÜDAPAR	: Hür Dava Partisi
KHK	: Kanun hükmünde kararname
OHAL	: Olağanüstü hal
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TOKİ	: Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1. 2002-2008 Yılları Arası GSMH'nin Milyar Dolar Cinsinden Değeri	32
Şekil 3.2. 2002-2014 Arası Sosyal Harcamaların Milyar TL Cinsinden Değişimi	39
Şekil 3.3. 2007-2021 Arası Maddi Yoksunluk ve Sürekli Yoksulluk Oranlarının Yüzdesel Değişimi	40
Şekil 3.4. Türkiye Geneli Çalışma Durumuna Göre AKP Tabanındaki Dağılımı	41
Şekil 3.5. 2011-2019 Yılları Arası Cumhurbaşkanı Hakaret Suçu Dava Sayısı	52
Şekil 3. 6. Sınıfsal Kimliklerin Türkiye ve Gezi Parkı'ndaki Dağılımları	62
Şekil 3.7. Eylemlerin Seyrini Değiştiren Kritik Noktanın Türkiye Genelindeki Değerlendirmesi	63
Şekil 3.8. Gezi Parkı Eylemlerinin Türkiye Geneli Değerlendirmesi	64
Şekil 4.1. 2002-2015 Yılları Arası Türkiye Genel Seçim Sonuçları	70
Şekil 4.2. 2002-2022 Yılları Arası Türkiye'deki Basın Özgürlüğünün Dünya Sıralaması	89
Şekil 4.3. 2018-2022 Arası İyi Parti'nin Üye Sayısındaki Değişim	99
Şekil 4.4. 2018-2022 Yılları Arası Enflasyon Oranları	104
Şekil 4.5. 2015-2022 Arası Yoksulluk Sınırının TL Cinsinden Değeri	105

1. GİRİŞ

Bu tezin amacı, 2018 sonrası siyaset alanında beliren Millet İttifakı'nın AKP¹ hegemonyasına karşı bir hegemonya yaratma kapasitesini Gramsci'nin hegemonya teorisi bağlamında çözümlemektir. Gramsci'nin hegemonya teorisinin organik bir içeriği olan karşı hegemonya kavramından hareketle bu tezin konusu, Millet İttifakı'nın 2002 yılından 2022 yılına kadar olan süreçte iktidar partisi olan AKP'nin hegemonyasına karşı hegemonya yaratma kapasitesini incelemektir. Tezin teorik arka planını oluşturan Gramsci'nin hegemonya teorisi etrafında belirlenen kavramsal çerçeveye tezin amacı doğrultusunda üçüncü ve dördüncü bölümlerde sadık kalınmış ve tez bu çerçeveye esas alınarak kurgulanmıştır.

2002 yılından bu yana iktidardaki kesintisiz egemenliğiyle birlikte Türkiye'nin yakın dönem siyasetindeki başat aktör olarak AKP, siyaset alanındaki belirleyiciliğiyle bir hegemon olarak karşılık bulmuştur. İktidar pratikleriyle birlikte toplumsal alana da yön veren politik karakteriyle AKP, toplumsal düzlemde alternatifsiz bir parti olarak kavranmış ve toplumsal rızayı sürdürerek iktidar alanını koruyabilmiştir. Ancak 7 Haziran 2015 yılındaki milletvekili seçimlerinde meclis çoğunluğunu kaybetmişse de 1 Kasım'da tekrarlanan seçimlerle yeniden iktidar olmuştur. Bu noktada AKP'nin hegemonyasında oluşan kırılmanın sebebinin ne olduğu ve bu kırılma nasıl onarıp tekrar egemen olabildiği sorularından hareketle yola çıkılan bu tezde, 20 yıllık AKP iktidarı sürecinde partiye bir alternatif olarak Millet İttifakı'nın 2019 yerel seçimlerindeki başarısının nedenleri, tezin temel problemi olarak belirlenmiştir.

Kavram haritasının Marksist geleneğin içinde olgunlaştığı Gramsci; Marksist geleneğin politik kurgusunu toplumsallık bağlamında detaylandırmıştır. Bu detaylandırmayı Marksist geleneğin temel eserlerine yönelik yeni bir kavrayış getirerek toplumda gözlemlenen büyük politik olguları sosyo-ekonomik koşulları merkeze alan determinist perspektif yerine örgütlenme, disiplin, ittifak, temsil, ortak çıkar, kitle bilinci gibi kavramları da kullanarak oluşturduğu eklektik düşünce yapısıyla açıklamıştır.² Siyaset kavramını iktidar kavramının ötesine taşıyan Gramsci, toplumsal unsurların dönüşümünde kültürel birleşim, toplumlara özgü sosyolojik

¹ Adalet ve Kalkınma Partisi ile ilgili literatürde partinin kısaltması olarak kullanılan AKP ifadesinin yaygınlığından dolayı bu tezde de söz konusu parti için ilgili kısaltmanın kullanılması tercih edilmiştir.

² David Forgacs (ed.), *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar: 1916-1935*, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, ss. 229-230.

özellikler ve ekonomik dinamikler arasında birbirinin içine geçmiş ilişkiler ağına vurgu yapmaktadır.³ Gramsci'nin siyaset alanına yönelik geliştirdiği bu çok yönlü düşünüşün yakın dönem Türkiye'deki iktidar alanındaki mücadelelere yönelik daha geniş bir bakış açısı sunmaya olanak vermesinden dolayı bu tezin teorik çerçevesi Gramsci'nin hegemonya teorisiyle temellendirilmiştir.

Bu tezin araştırma nesnesi olan Millet İttifakı ile ilgili literatürün oldukça sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Millet İttifakı'nı inceleyen sadece iki tez bulunmuş ve söz konusu tezler, ittifakın 2018 genel seçim ve 2019 yerel seçim kampanyalarındaki medya kullanım stratejilerine odaklanmıştır. Bu tezde ise Millet İttifakı'nın oluşumunu tetikleyen süreç ve ittifakın AKP iktidarına yeni bir alternatif kapasitesine sahip olup olmadığı sorunsalı Gramsci'nin hegemonya teorisiyle ilişkilendirilerek incelenmiş ve bu sayede tezin özgünlüğü yaratılmıştır.

İkinci bölümde, Gramsci'nin hegemonya teorisi literatür taramasıyla toplanılan veriler ekseninde belirlenerek kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu doğrultuda öncelikle hegemonyanın temel felsefesi ve kavramın Gramsci'den önce kullanım serüvenine değinilmiştir. Devamında hegemonya oluşum süreci için gerekli olan aktörler ele alınmıştır. Bu süreçte iktidar alanındaki dönüşümün nasıl organik krize yol açtığı açıklanmış ve böylelikle karşı hegemonyaya giden sürecin ana hatları oluşturulmuştur. Ayrıca hegemonya- karşı hegemonya çatışması bağlamında mevcut hegemonyanın nasıl direnç gösterdiği incelenmiştir.

Millet İttifakı'nın oluşumunu incelemek için öncelikle ittifakın hangi koşullar içinde doğduğunu çözümlenmek gerekmektedir. Bu doğrultuda üçüncü bölümde öncelikle AKP'nin hegemonya inşası ele alınmış ve sonrasında karşı hegemonyanın tetikleyicisi olan iktidarın organik krizine giden süreç analiz edilmiştir. Organik krize giden bu süreçte AKP'nin iktidar alanındaki her muhalif reaksiyon sonrasında toplumsal rızayı yeniden tahsis edebilmiş olması da dikkat çekicidir. Bu noktadaki toplumsal rızanın yeniden tahsisi ise AKP'nin genel seçim dönemlerindeki başarısı üzerinden okunmuştur. Dolayısıyla AKP iktidarının toplumsal meşruiyetini nasıl sağladığı sorusundan hareket edilerek üçüncü bölümde AKP'nin hegemonya inşası Gramsciyen kavramlarla analiz edilmiştir. Hegemonya teorisinin organik bir içeriği olarak karşı hegemonya bağlamında değerlendirilebilecek muhalif reaksiyonların

³ Perry Anderson, *Antinomies of Antonio Gramsci*, Verso, New York 2017, p. 5.

AKP iktidarında ilk kez kitleselliğe ulaştığı 2013 yılındaki Gezi Parkı eylemleri de bölüme dahil edilerek iktidarın hegemonik kırılma öncesi dönemi tezin bu bölümünde incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, tezin problemdeki ana nesne olan Millet İttifakı'nın oluşumu 2015 yılından itibaren ele alınmıştır. Bu dönemsel sınırlar ise Gramsci düşüncesindeki hegemonya ve karşı hegemonya oluşum sürecinin gelişiminden hareket edilerek belirlenmiştir. Dolayısıyla AKP'nin ilk kez meclis çoğunluğunu kaybederek ilk defa seçimsel hegemonya kırılma yaşadığı 2015 yılı ve sonrası, hem iktidarın organik krizini içermesi hem de karşı hegemonya olarak Millet İttifakı'nın tetiklendiği dinamikleri barındırması bakımından birlikte ele alınmıştır. AKP iktidarının hegemonya kırılma yaşadığı dönemlerde yeni Türkiye, milli irade, yerli ve milli, yeni Osmanlılık kavramlarının hegemonya krizini onarmada nasıl işlevselleştiği açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde, Millet İttifakı'nı oluşturan partiler karşı hegemonya yaratma kapasiteleri bağlamında toplumsal sınıfların temsiliyeti üzerinden değerlendirmeye tutulmuştur. Bu noktada ittifakın eklektik yapısı belirlenmiş ve bu eklektik yapının Gramsci düşüncesinde ne anlama geldiği tartışılmıştır.

Yine dördüncü bölüm dahilinde eklektik ideolojik yapısından hareketle 2023 seçimleri bağlamında ittifakın izlediği stratejiler Gramsci teorisine göre çözümlenmeye tabii tutulmuş ve ittifakın seçim sürecinde mutabık olduğu konulardan yola çıkarak AKP hegemonyasına alternatif yaratma kapasitesi sorgulamaya açılmıştır. Bölümde son olarak ittifakın eklektik yapısının karşı hegemonya yaratmaya nasıl bir avantaj sağladığı incelenmiş ve bu duruma karşıt olarak ittifakın karşı hegemonya kapasitesinin HDP ve Kürt meselesi üzerinden nasıl sınırlandırıldığıyla birlikte AKP hegemonyasının bu süreçte nasıl direnç gösterdiği analiz edilmiştir.

2. HEGEMONYA VE KARŞI HEGEMONYA

Tezin teorik arka planını oluşturan bu bölümde öncelikle hem Gramsci'nin hegemonya kavramına kazandırdığı özgünlüğü kavrama hem de hegemonya kavramının barındırdığı temel felsefeyi anlama amacıyla kavramın ilk kullanım alanlarına kısaca değinilmiştir. Daha sonra Gramsci'nin hegemonya teorisinin kavramsal çerçevesi çizilerek karşı hegemonyaya giden süreç açıklanmıştır.

2.1. Gramsci 'den Önce Hegemonya Kavramı

Gramsci 'den önce hegemonya kavramı, iki ana dönemde siyaset bilimine konu olmuştur. İlk olarak Antik Yunan'daki kullanımıyla karşımıza çıkan hegemonya kavramı;⁴ bir devletin, sosyal sınıfın, grubun veya bireysel uygulamaların diğerleri üzerinde yarattığı üstünlük etkisi olarak tanımlanmaktadır.⁵ Hegemonya ile doğrudan bağlantılı olan hegemon kavramı ise yine Antik Yunan'da bir rehber ya da lidere tekabül etmektedir. Hegemon olan unsur, Antik Yunan şehir devletlerinin politik ilişkileri bağlamında incelendiğinde ittifakların asıl yürütücüsü konumundadır. Oluşturulan bu ittifaklar, karşılıklı rıza temelli politik oluşum niteliğindedirler. Dolayısıyla hegemon olan devlet, örgüt, grup veyahut birey; oluşturduğu hegemonya dahilinde kendisine tabii olan tüm unsurlar üzerinde tahakküm kurma ile liderlik etme eylemlerini gerçekleştiren bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

Hegemonya kavramının gelişimdeki ikinci kritik saha ise Rus sosyalist hareket dönemidir. Bu dönemde Plehanov, Axelrod, Lenin ve Trotsky başta olmak üzere çeşitli Rus sosyalistlerin sosyalist harekete strateji geliştirme çabası temeli üzerine kurulmuş ve bu doğrultuda kullanılmış bir hegemonya kavramı karşımıza çıkmaktadır.⁷ 1883-1884 yılındaki yazılarıyla kavramın Rusya'da ilk kullanımını yapan Plehanov; Rus işçi sınıfının burjuvaziye karşı yürüttüğü ekonomik mücadelesine ek olarak Çarlık Rusya'ya karşı politik bir mücadele etrafında birleşilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁸ Bu doğrultuda Rus işçi sınıfına bir yön haritası sunmaktadır. Bir hegemonya göndermesi olarak ise işçi sınıfının topluma önderlik edebilecek, onu topyekûn

⁴ Richard Howson and Kylie Smith, *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion*, Routledge, New York 2008, p. 81.

⁵ Maryanne C. Horowitz, *New Dictionary of the History of Ideas*, Charles Scribner's Sons, London 2005, p. 977.

⁶ Horowitz, *New Dictionary of the History of Ideas*, p. 977.

⁷ Howson and Smith, *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion*, p. 83.

⁸ Georgi V. Plekhanova and Pavel B. Akselroda, *Perepiska*, Moscow 1925, p. 143.'den akt: Anderson, *Antinomies of Antonio Gramsci*, p. 10.

eğitebilecek ve örgütleyecek yapıda olduğunu belirtmektedir.⁹ Dönemin bir diğer Rus sosyalisti Akselrod, hegemonya kavramıyla işçi sınıfını doğrudan ilişkilendirmiş ve mutlakiyet rejimi karşısında işçi sınıfının hegemonik bir güç haline gelebileceğinden bahsetmiştir.¹⁰ Lenin ise işçi sınıfı ve hegemonya sarkacında çeşitli stratejiler belirleyerek sosyalist harekete bir yol haritası sunmaya çalışmıştır. Ona göre, işçi sınıfı bir önder olarak tüm sınıfların çıkarlarını temsil etmeli ve aynı zamanda sömürülen tüm sınıfların mücadelesinde ana aktör olmalıdır.¹¹

2.2. Hegemonyayı Kavramsallaştırmak

Tarihsel kaynaklar incelendiğinde Gramsci, hegemonya kavramını politik bir tema olarak sunan ve onu sistematikleştiren bir teorisyen olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Bu noktada Gramsci Antik Yunan ve Bolşevik deneyimlerini harmanlayarak modern dünyaya uyarlanmış özgün bir hegemonya kavramı sunmaktadır.¹³ Siyasal hegemonya ve liderliğin eş anlamlı olarak kullanıldığı Gramsci düşüncesinde, Marx'ın yapı ve üstyapıya yüklediği statik anlam Gramsci teorisindeki tarihsel blok metaforuyla dinamik bir form halindedir. Bu dinamik form ise hegemonya teorisinin temelini oluşturmaktadır.¹⁴ Bu noktada Gramsci'nin çabası, içinde bulunduğu çağa yönelik yeni bir siyaset teorisi inşası olarak karşılık bulmaktadır. Marksizm'den temelini alan ancak ona yeni ögeler ekleyerek öteye taşıyan söz konusu çaba, İtalya'nın politik süreciyle ilişkili olarak Gramsci'nin faşist iktidar tarafından 1926 yılında tutuklanmasının ardından hapisanede yazdığı notlarından oluşan Hapishane Defterleri'nde sistematikleşmiştir.¹⁵ Hapishane Defterleri'nde hegemonya, genel olarak özellikle sivil toplum alanında zordan çok rızanın öne çıkmasıyla şekillenmiş, Batı devlet geleneğindeki yansımalarıyla ve hem burjuva hem de işçi sınıfına uyarlanabilir esnek yapıyla çerçevelenerek çizilmiştir.¹⁶

⁹ Georgi V. Plekhanov, *Selected Philosophical Works*, Foreign Languages Pub. House, Moscow 1961, p. 372.

¹⁰ Plekhanova and Akselroda, *Perepiska*, p. 143.

¹¹ V. I. Lenin, *Collected Works: December 1910 - April 1912*, 1963, pp. 231–232.

¹² Ioana C. Dragulin, "The Evaluation of the Concept of Hegemony In Antonio Gramsci's Works", *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*, 5/3, 2013, p. 78.

¹³ Howson and Smith, *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion*, p. 84.

¹⁴ Derek Boothman, "The Sources for Gramsci's Concept of Hegemony", *Rethinking Marxism*, 20/2, 2008, p. 201.

¹⁵ J. J. Schwarzmantel, *The Routledge Guidebook to Gramsci's Prison Notebooks*, Routledge, Abingdon, Oxon, New York, NY 2015, pp. 31–32.

¹⁶ Peter D. Thomas, *Gramsci Çağı: Felsefe, Hegemonya, Marksizm*, çev. İlker Açıy ve Ekrem Ekici, Dipnot Yayınları, Ankara 2013, s. 228.

Nitekim Gramsci perspektifiyle hegemonya; kültürel faktörleri içinde barındırmasıyla özgünleşen bir iktidar tahsisi anlamına gelmektedir.¹⁷

2.2.1. Hegemonya İnşasındaki Harç: Sağduyu

Hegemonya; uygulanacak toplumsal sınıfların çıkarlarının temsilinde bir uzlaşma dengesinin yaratılması durumudur. Bu durum egemen sınıfın kendi mutlak çıkarlarından taviz vererek denge konumuna gelmesi gibi gözükse de aslında egemen sınıf, ekonomi politikasını öncelemektedir. Egemen sınıfın çıkarlarında beliren bu örtük durum; hegemonya bileşenlerindeki sosyo-kültürel dinamiklerden çok ekonomik dinamiklerden kaynağını almaktadır.¹⁸ Fakat hegemonyayı amaçlayan siyasaların inşasında, ekonomik belirleyicileri önceleyen egemen sınıfın toplumsal rızayı tahsis etmesi için hegemonyanın içine doğacağı toplumun tarihsel koşullarıyla uyumlu bir sosyo-kültürel içerik oluşturması gerekmektedir. Nitekim egemen sınıfın hegemonik karakteri, ideolojisini kendisi dışında kalan diğer sınıflara yani toplumun geneline eklemleyerek ortak bir paylaşım yaratmasında görülmektedir. Yaratılan bu paylaşım, Gramsci'nin 'sağduyu' olarak tanımladığı ve toplumsal rızanın oluşumundan hemen öncesindeki adıma karşılık gelmektedir.¹⁹

Toplumdaki bireylerin düşünce sistemlerindeki müştereklik olarak sağduyu, toplumun geneline hitap eden kapsayıcı düşünceler bütünüdür.²⁰ Nitekim sağduyunun bu kapsayıcı niteliği, tarihsel gerçekliğin bir ürünü olan her toplumsal sınıfa özgü olarak sürekli gelişim göstermekle birlikte toplumların geleneksel öğretilerindeki, kadim inançlarındaki ve özgün kültürel motiflerindeki yoğunluk derecelerine göre farklılık göstererek toplumsal sınıfların katmanlarına dağılmıştır.²¹ Gramsci bu noktada Katoliklik algısının sınıflar arası değişkenliğini örnek vererek; bir burjuva ile bir köylünün Katolikliği yaşayış biçiminin ve dine bakış açısının farklı olduğunu belirtmektedir. Ancak bu farklılık, Katoliklik bağlamında kurulan sağduyunun varlığına zarar vermeyecek şekildedir.²² Nitekim düşünce ve eylem biçimlerindeki

¹⁷ Nadia Urbinati, "From the Periphery of Modernity: Antonio Gramsci's Theory of Subordination and Hegemony", 26/3, 1998, p. 371.

¹⁸ Quintin Hoare and Geoffrey N. Smith (eds.), *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, International Publishers, New York 1971, p. 162.

¹⁹ Benedetto Fontana, *Hegemony and Power: On the Relation Between Gramsci and Machiavelli*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1993, pp. 140–141.

²⁰ Joseph Francese, *Perspectives on Gramsci: Politics, Culture and Social Theory*, Routledge, London 2009, p. 131.

²¹ Francese, *Perspectives on Gramsci*, p. 124.

²² Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 420.

dinamik eklemlemelerle oluşan sağduyu, kesin ve değişmez bir homojen kavrayıştan ziyade rizomatik niteliktedir.²³ Bu niteliğiyle tarihsel sürecin organik bir parçası olarak sağduyu; toplumdaki din tahayyülleri, zihniyet yapıları gibi çok unsurlu yönelimleri içinde barındırmaktadır. Bu noktada toplumsal sistemin bir açıklayıcısı olarak felsefe²⁴ kavramı devreye girmekte ve din ile sağduyu kavramlarını aşarak onların ötesine geçmektedir.²⁵ Birbirleriyle doğrudan bağlantılı olan bu üç kavram hegemonya inşasının temelinde yer almakta ve bu bağlantı, felsefe kavramının toplumdaki bireyler arasındaki etkileşimi sağduyu aracılığıyla sağlamasıyla kurulmaktadır.²⁶

Dolayısıyla çok yönlü ve bütünsel bir sürece tekabül eden sağduyu kavramıyla toplumsal bir kavrayış yaratılmakta ve yaratılan bu kavrayış ise tutarlı nitelikte olup ideolojik bütünlükle somutlaşmaktadır. Gramsci bu noktada Katolik Kilisesi'nin siyasasını tekrar örnek vererek Kilise'nin aydın sınıf aracılığıyla inananlar üzerinde güçlü bir rıza hakimiyeti yarattığını belirtmektedir. Bu güçlü rıza, toplumdaki en uç sınıfları kapsayacak şekilde kurgulanmıştır ki bu kurgunun başarısı, kilise otoritesinin toplum tarafından benimsenmesiyle somutlaşmıştır. Bu noktada hegemonya inşasındaki dinamik mücadele, dönemin aydın sınıfı olan Cizvitlerin kiliseye inananlar üzerindeki yavaş ancak dönüştürücü etkisiyle gerçekleşen, kilise ile diğer sınıfların sağduyu bağlamındaki denge durumu dikkate değerdir. Bu süreçte aydın sınıf rolünü üstlenen Cizvitler, sınıflar arası basit ve rasyonel ilişkiler yaratmış ve kiliseye entelektüel talepleri ileterek toplumla kiliseyi denge durumuna getirebilmiştir.²⁷ Dolayısıyla kitlelerin psikolojisinin bir reflektörü olarak sağduyu, sıradan insanların ortak düşünüş ve eylem biçimlerine içkin olarak bir dünya anlayışına karşılık gelmektedir.²⁸ Sonuç olarak toplum, egemen sınıfın öğretilerinde kendi sınıfsal çıkarlarını da görebiliyorsa hegemonyanın öncülü olan sağduyu yaratılmış demektir.²⁹

²³ Francese, *Perspectives on Gramsci: Politics, Culture and Social Theory*, p. 124.

²⁴ Her toplumun özgün pratiklerine içkin olan felsefe kavramı; toplumsal siyasaların inşası bağlamında bireysel açıklamalardan çok tarihsel gerçeklik sunmasıyla bir yön haritası niteliğindedir. Dolayısıyla Gramsci düşüncesinde felsefe kavramı, toplumsal pratiğin anlamlandırılması bakımından önemlidir. Bk. Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 346.

²⁵ Selahattin Yıldırım, *Gramsci'yi Okumak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 24.

²⁶ Hugues Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, çev. Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 19.

²⁷ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 328–329.

²⁸ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 419.

²⁹ Fontana, *Hegemony and Power*, p. 141.

2.2.2. Rızanın İnşasında Sivil Toplum Uğrağı ve Devlet

Sağduyu kavramıyla birlikte düşünülecek rıza kavramını Gramsci, sosyo-politik bir sistemin kritik yönlerinin toplumdaki genel kabulü olarak ele almaktadır. Ona göre rıza kavramı, toplumdaki genel eğilimi yansıtan bir tür sosyo-politik uyum durumudur. Toplumun geneline yansıyan bu uyum hali, hegemonya inşa sürecinin ana faktörü olarak sivil toplum özelinde karşılık bulmaktadır.³⁰ Bu noktada hegemonik belirteçlerin öznelere olan devlet ve sivil toplum bağlamında Gramsci, Ortodoks Marksizm'deki üretim ilişkilerinin toplumsal pratikleri belirlediği dogmasının Marx'ın teorisindeki ekonomik unsurlara yapılan aşırı vurgudan kaynaklandığını savunmaktadır. Bu doğrultuda devlet ve sivil toplumun ihmal edildiği bir teori yaratma girişimi ona göre temelsizdir.³¹ Dolayısıyla ekonomik determinizmi reddederek sosyo-politik alana yaptığı vurguyla Gramsci, devleti ve sivil toplumu da içeren bir siyaset teorisi geliştirmiştir.³² Ayrıca sivil toplumu ekonomik ilişkilerin belirleyici alanı olarak gören Marx'tan farklı olarak Gramsci, ekonomik ilişkilerin hem siyasi hem de sivil toplum dinamikleriyle şekillendiğini savunmaktadır.³³ Bu noktada çalışma, Gramsci'nin devlet kavramından yola çıkarak bir sivil toplum analizi sunmaktadır.

Egemen sınıfların tarihi ile devlet tarihini özdeşleştiren Gramsci, devleti egemen sınıfların bir kümülasyonu olarak tasvir etmektedir. Bu kümülasyon ise siyasal toplum ve sivil toplum bileşenlerinden oluşmaktadır.³⁴ Dolayısıyla egemen sınıfların bir yansıması olarak devlet, yapısal farklılık gösteren birçok unsuru bütünleştirerek ve uyumlu ilişkiler ağı yaratarak işlevini gerçekleştirmektedir. Devletin işlevselliğindeki bu uyum durumundan dolayı Gramsci, devlet mekanizmasının bir tahakküm üretici olarak değil yönetenler ve yönetilenler arasında bir uyum sağlama politikası olarak algılanması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Gramsciyen devlet, yönetenler ve yönetilenler arasında kurulan örgütsel bir bağ olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵ Bu noktada Gramsci, yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkilerin bir tasniflemesi olarak Marx'ın yapı ve üstyapı kavramlarından yola çıkmaktadır. Nitekim Marx'a göre, insanlar arasında kurulan zorunlu ve irade dışı üretim ilişkileri, üstyapının

³⁰ Joseph V. Femia, *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness and the Revolutionary Process*, Clarendon, Oxford 1981, pp. 35–38.

³¹ Robert Bocoock, *Hegemony*, Ellis Horwood, Chichester 1986, p. 35.

³² Bocoock, *Hegemony*, p. 35.

³³ Marcus Green, "Gramsci Cannot Speak: Presentations and Interpretations of Gramsci's Concept of the Subaltern", *Rethinking Marxism*, 14/3, 2002, p. 6.

³⁴ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 52.

³⁵ Sassoon, *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, s. 74.

temelini oluşturmaktadır. Sosyo-kültürel hayatın dinamiklerindeki belirleyiciler olarak maddi üretim biçimleri aynı zamanda insanların özne olarak varlıklarını şekillendiren süreçler bütünüdür. Toplumsal varlıkların üretim biçimleriyle hâlihazırda kurulan maddi güç ilişkilerine veyahut mülkiyet ilişkileriyle çatıştığında ise toplumsal devrim süreci başlamaktadır. Dolayısıyla iktisadi dinamiklerle kurulmuş olan toplumsal yaşamda meydana gelen bu çatışma hali üstyapıda da çatışmaya yol açmaktadır.³⁶

Yapı ve üstyapı kavramları, Gramsci düşüncesinde tarihsel blok kavramına göndermede bulunarak ‘praksis’in ayırım noktalarını belirtmektedir. Yapı ve üstyapı arasında kurulan tarihsel blok aynı zamanda mevzi savaşının ve karşı hegemonyanın ilk köklerini verdiği alandır.³⁷ Dolayısıyla tarihsel olarak bütünsel ilişkilerin öznelere olan yapı ve üstyapı kavramları birbirlerinden ayrı düşünülemez.³⁸ Bu noktada üst yapının iki temel uğrağı olarak siyasal toplum ve sivil toplum, sırasıyla egemenlik ve hegemonya kavramlarının bir tahayyülü olarak karşılık bulmaktadır.³⁹ İdeolojik bir üstyapı kurumu olan sivil toplum, siyasi doktrinlerin örgütlenmesinde ve yayılmasında dolayısıyla hegemonya inşasında önemli bir role sahiptir.⁴⁰ Gramsci, sosyo-ontolojik karakteri nedeniyle sivil toplumu bir üstyapı kurumu olarak değerlendirmektedir. Çünkü sivil toplum hegemonya temellerinin atıldığı, yapı ve üstyapı ilişkilerini şekillendiren unsurların köklendiği ve tüm bu çabaların pratik olarak karşılık bulduğu bir alandır.⁴¹ Siyasal toplum ise sivil toplumu disipline eden ve onu kendi sınıfsal çıkarlarına paralel bir şekilde yönlendiren bir alan olarak karşılık bulmaktadır.⁴²

Gramsci'nin devlet kavrayışı ise “Devlet = siyasal toplum + sivil toplum” formülüyle somutlaşmaktadır.⁴³ Bu noktada siyasal toplum veya devlet,⁴⁴ hükümet, ordu, polis, mahkeme gibi devletin zor kullanan aygıtlarını içerirken sivil toplum ise

³⁶ Karl Marx, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 2011, ss. 25-26.

³⁷ Marco Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, Routledge, London 2016, p. 128.

³⁸ Marx, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, s. 22.

³⁹ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 13.

⁴⁰ Femia, *Gramsci's Political Thought*, p. 26.

⁴¹ Geofrey Hunt, "Gramsci, Civil Society and Bureaucracy", *Praxis International*, 7/3-4, 1986, p. 209.

⁴² Green, "Gramsci Cannot Speak: Presentations and Interpretations of Gramsci's Concept of the Subaltern", p. 7.

⁴³ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 207-208.

⁴⁴ Gramsci, siyasal toplum ile devlet kavramlarını zor aygıtların ürettiği tahakkümün karşılık bulduğu yapılar olarak eşitlemektedir. Bk. Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 13; Thomas, *Gramsci Çağı*, s. 263.

siyasal toplum dışında kalarak sosyal alandaki basın, eğitim kurumları, dini kurumlar gibi birçok yapıyı temsil etmektedir. Devlet mekanizmasının bir parçası olan sivil toplumu ekonomik ilişkilerin belirleyici alanı olarak kabul eden Marx'tan farklı olarak Gramsci, ekonomik ilişkilerin hem siyasi hem de sivil toplum dinamikleri bağlamında şekillendiğini savunmaktadır. Gramsci'ye göre bu noktada siyasi ve sivil toplum ayrımı sadece metodolojik olup aslında bu iki kavram, organik bir bütünün iki ayrı parçaları olarak değerlendirilmelidir.⁴⁵ Yönetilenler ve yönetenler arasındaki ilişkiyi siyasal ve sivil toplumun organik bütünlüğü bağlamında anlamlandırabilmek adına bu noktada Gramsci'nin devlete atfettiği göreve açıklık getirmek gerekmektedir. Gramsci'ye göre devlet, toplumun temelindeki sınıfın bireysel çıkarlarının ve beklentilerinin ötesinde bütünsel ve tarihsel bir genel amaç için uygun koşullar yaratan bir mekanizmadır.⁴⁶ Dolayısıyla devlet denklemindeki sivil toplum ve siyasal toplum bileşenleri özdeşlik bağlamında bir paradoks yaratmış gibi gözükse de Gramsci sivil toplumu devlet ve onun zor kullanma aygıtının arasına yerleştirerek kavramlar arası genel çerçeveyi çizmektedir.⁴⁷

Sassoon'a göre Gramsci'nin devlet teorisinin üç ana karakteristik özelliği bulunmaktadır. Gramsciye devlet ilk olarak tahakküm üreticiliğine indirgenmiş bir tanımlamanın özneliğinden ziyade egemen sınıfın faaliyetler bütünü anlamına gelmektedir. Bu noktada Gramsciye devletin ikinci karakteristiği olarak devletin salt bir sermaye, makine veyahut bir araç olarak görülmediği, aksine egemen sınıfın toplumsal ilişkilerini kapsayacak şekilde genişletilmiş, çok yönlü dinamik bir mekanizma olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Son olarak her topluma özgü sosyolojik ve ideolojik dinamikleri barındıran Gramsci devletinin etkinlikleri ve kapsamı, hem teknik hem de pratiktir. Gramsciye devlet, rıza ve zorun birlikteliğiyle işlerliğini sürdürmektedir. Dolayısıyla Gramsci, toplumdan soyut ve salt tahakküm uygulayıcısı olarak hükmedici bir devlet kavrayışını reddederek egemen sınıf kadar egemen sınıfa dahil olmayanlar ile ilgili bir sistemler bütünü olarak devleti anlamlandırmaktadır.⁴⁸ Gerçekten de Gramsciye devlet, egemen sınıfın hem egemenliğini meşrulaştırdığı hem de sürdürdüğü, aynı zamanda da üzerinde hüküm

⁴⁵ Green, "Gramsci Cannot Speak: Presentations and Interpretations of Gramsci's Concept of the Subaltern", p. 6.

⁴⁶ Sassoon, *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, s. 55,60.

⁴⁷ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 161,207–208.

⁴⁸ Sassoon, *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, ss. 73–74.

sürdüğü kişilerin aktif rızasını kazanmayı başardığı pratik ve teorik faaliyetlerin bulunduğu bir platformdur.

Gramsci, sivil toplum ve devletin özdeş niteliğini vurgularken aynı zamanda sivil toplum için devletin “dış hendeği” benzetmesini yapmaktadır. Bu dış hendek benzetmesinin izini, Gramsci'nin Batılı devletlerin toplumsal formasyonları bağlamında sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkilerindeki karakteristiğini Doğu devletleriyle kıyasladığı sunuşta sürmek mümkündür.⁴⁹ Bu noktada Gramsci, Rusya ve Batılı devletlerdeki sivil toplum anlayışını ele alarak Rusya'daki devletin politik sahada ön plana çıkan bir ana yürütücü konumunda olduğunu, sivil toplumun ise devlete kıyasla oldukça geri planda kaldığını belirtmektedir. Rusya tespitine koşut olarak Batılı devletlerdeki sivil toplumun ise devlet işlevinin azaldığı her noktada bir devlet ikamesi olarak karşılık bulduğuna dikkat çekmektedir. Bu noktada sivil toplum, devleti koruyan güçlü bir kale veyahut dış hendek olarak varlık gösteren bir kurumdur.⁵⁰

Bir iktidar metodolojisi olarak hegemonya kavramını sivil toplum bağlamında ele alan Gramsciye düşüncedeki sivil toplum, hegemonyayı topluma bütüncü bir yaklaşım sunmaya olanak tanıdığı için oldukça önemlidir.⁵¹ Gramsci düşüncesindeki sivil topluma yansıyan hegemonya unsuru, tarihsel sürecin bir getirisi olarak toplumun büyük kesimlerinin duyduğu güvenden kaynağını almaktadır. Siyasal toplumdaki hegemonya unsuru ise devletin zora dayalı iktidar aygıtlarıyla karşılık bulmaktadır. Siyasal toplumdaki bu zor aygıtları, rızanın sekteye uğradığı durumlarda toplumun geneli için tasarlanmış disiplin öğelerini de ayrıca içermektedir.⁵² Gramsci sivil toplum ve siyasal toplumun diyalektik ilişkisine yansıyan hegemonyanın sürdürülmesi için toplum üzerinde devletin müdahalesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Çünkü sosyal formların değişim sürecinde devlet unsurlarını ve hegemonyasını koruyacak olan şey, devlet müdahalesidir. İşte bu noktada “zor zırhına bürünmüş hegemonya” olarak devlet, mekanizmasında egemen sınıfın toplumun rızasından kaynağını alan

⁴⁹ Thomas, *Gramsci Çağı*, s. 96.

⁵⁰ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 238.

⁵¹ Green, “Gramsci Cannot Speak: Presentations and Interpretations of Gramsci's Concept of the Subaltern”, p. 6.

⁵² Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 13.

unsurlarını polis, mahkeme, yasalar gibi tahakküm üretici zor aygıtlarıyla birleştirerek hegemonyanın sürekliliğini sağlamaktadır.⁵³

Devletin zorla donatılmış aygıtları haricinde kalarak hegemonya inşasının karşılık bulduğu bir mücadele alanı olan sivil toplum,⁵⁴ Marksist düşünce geleneğinde özellikle Gramsci çalışmalarındaki vurguyla dikkat çekmektedir. Ancak bu vurgu; rıza ile zor, kültür ile ekonomi, sağduyu ile felsefe gibi kavramlar arası kurulan diyalektik ilişkilerle şekillenmiştir.⁵⁵ Bu noktada kavramsal çerçevesinin rizomatik ilişkiler bütünü olarak yansıdığı Gramsci düşüncesinde hegemonik mücadele alanı içinde belirleyici başka bir kavram olarak ise tarihsel blok karşımıza çıkmaktadır. Gramsci, hegemonya ve üstyapı ilişkisinin organik ve diyalektik olduğunu belirtirken bu ilişkiyi tarihsel blok kavramıyla açıklamaktadır. Ona göre her tarihsel blok, üstyapı ve hegemonya arasındaki bu ilişkiden doğmakta ve gelişmektedir.⁵⁶ Tarihsel blok, ekonomik ve kültürel ilişkiler bağlamında belirleyici bir faktör olup bu noktada teori ve pratiği harmanlayarak hegemonya kavramıyla sürekli bir etkileşim hali yaratmaktadır.⁵⁷ Dolayısıyla bu etkileşimin bir getirisi olarak tarihsel bloğun oluştuğu toplumdaki tüm farklı tabakalar sivil toplumun içinde yer almaktadır.⁵⁸ Gramsci, yapı ve üstyapı arasındaki ilişkiyi analiz etmek için başvurduğu tarihsel blok kavramı, dönemin İtalya'sındaki devrimci parti için oldukça kritiktir. Çünkü üretim güçleriyle şekillenen toplumsal sınıflar arasında yeniden inşa edilecek olan yeni hegemonya için aynı zamanda tarihsel blokta da bir dönüşümün gerçekleşmesi gerekmektedir.⁵⁹

Gramsci'nin hegemonya inşasına yerleşik ve sivil toplum ile devlet kavramlarıyla da doğrudan ilişkili iki metafor olarak manevra savaşı ve mevzi savaşı kavramları ise hegemonya mücadelesinin stratejik bir okumasını sunmaktadır. Hegemonya mücadelesinin toplumsal tabandan geldiği bir halk savaşı olarak yorumlandığı mevzi savaşı ile devlet mekanizmasının doğrudan saldırıya uğraması olarak tanımlanan manevra savaşı; hegemonik inşa sürecindeki kritik

⁵³ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 263.

⁵⁴ Stuart Hall, Bob Lumney and Gregor McLellan, *Siyaset ve İdeloloji: Gramsci*, çev. Sadun Emrealp, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985, s. 9.

⁵⁵ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 208.

⁵⁶ Mehmet Özgüden, *Hegemonya ve Politik Toplum*, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2015, p. 59.

⁵⁷ Adam D. Morton, *Gramsci'yi Çözümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya ve Pasif Devrim*, çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011, s. 116.

⁵⁸ Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, s. 21.

⁵⁹ Anne S. Sassoon, *Gramsci's Politics*, Hutchinson, London 1987, pp. 120–121.

kavramlardandır.⁶⁰ Gramsci, hegemonik mücadelenin köklendiği alanlar olarak sivil toplum kurumlarında gerçekleştiğinden dolayı mevzi savaşı, savaş sonrası dönemin siyasi teorisindeki en önemli sorun olarak görmektedir.⁶¹

Gramsci bu noktada modern devletin karmaşık ve bağımlı yapısındaki sivil toplumda belirginleşmiş unsurlarını mevcut hegemonik düzenin “siperleri” olarak kavramakta ve doğrudan bir manevra savaşına engel olacaklarını belirtmektedir. Bu koruyucu işlevine ek olarak mevzi savaşı, yerleşik politik mekanizmaya karşı biçimlenen reaksiyonların köklendiği bir alana da denk gelmektedir.⁶² Çünkü rızanın üretildiği mekan olarak sivil toplumun unsurlarında beliren mevzi savaşı; ideolojik, kültürel ve dini mücadelelerin zeminidir.⁶³ Manevra savaşı ise iktidar mücadelesi bağlamında ele geçirilmesi belirsiz olan durumlar için geçerlidir. Bu durum aynı zamanda devletin mevcut hegemonyasının tam olarak uygulamasındaki belirsizliğe de gönderme yapmaktadır.⁶⁴ Ancak manevra savaşındaki bu belirsiz dinamiklere karşı mevzi savaşındaki kazanım, iktidar mücadelesi bağlamında kesinliğin bir göstergesidir. Çünkü bir mücadele metaforu olarak mevzi savaşının kazanılması, egemen sınıfın hegemonyasının artık uygulanacağı alanın kalmadığı anlamına gelmektedir. Bu durumun tersten okuması ise sivil toplumda mevcut hegemonyanın işlediği alanların varlığı, karşı hegemonya mücadelesinde mevzi savaşının henüz kazanılmadığının göstergesidir.⁶⁵

2.2.3. Bir Katalizör Olarak Aydın Sınıfı

Mevcut hegemonyanın oluşumunu ve sürekliliğini sağlayan rıza unsurunun taşıyıcıları ve karşı hegemonya inşası bağlamında alternatiflerin yürütücüleri olarak aydın sınıfı,⁶⁶ Gramsci'nin hegemonya teorisinde sıklıkla vurgulanan önemli

⁶⁰ Hall, Lumney and McLellan, *Siyaset ve İdeoloji: Gramsci*, s. 59; Chantal Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory*, Routledge, London, New York 2014, s. 198.

⁶¹ Walter L. Adamson, *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*, University of California Press, Berkeley, London 1983, p. 226.

⁶² Benedetto Fontana, "Logos and Kratos: Gramsci and the Ancients on Hegemony", *Journal of the History of Ideas*, 61/2, 2000, p. 319.

⁶³ Fontana, "Logos and Kratos: Gramsci and the Ancients on Hegemony", p. 319.

⁶⁴ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 238–239.

⁶⁵ Adamson, *Hegemony and Revolution*, p. 226.

⁶⁶ Aydın sınıfı bağlamında organik ve geleneksel olarak bir sınıflandırmaya giden Gramsci, eski tarihsel bloğun aydınlarını geleneksel; yeni tarihsel bloğun aydınlarını ise organik aydın olarak tanımlamaktadır. Gramsci düşüncesinde bu sınıflandırma, iktidar mücadelesindeki sınıfların hegemonya mücadelelerinde bir çatışma halinin aktörleridir. Dolayısıyla organik aydınlar, geleneksel aydınları hegemonik mücadele bağlamında içermelidir. Ayrıca bu noktada yeni organik aydınlar, hem hegemonyanın hem de karşı hegemonyanın inşasında toplumsal grupların bağlandığı ideolojik bir yönlendirmenin yürütücüsüdürler. Hegemonyanın politik koşullarını yaratan organik aydınlar veya

kavramlardan birisidir.⁶⁷ Gramsci, yönetenler ve yönetilenler arasında zor aygıtlarıyla oluşturulan tahakküm veya aydınlar aracılığıyla oluşturulan liderlik ekseninde birbirine zıt iki siyasi ilişkiye dikkat çekmektedir. Nitekim yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişki ona göre hegemonya mücadelesinin temel problemidir. Çünkü iktidarın kazanılmasından sonra liderlik etme durumu devam etmediğinde bu durum, hegemonyanın tam anlamıyla tahsis edilmemiş olduğu anlamına gelmektedir. Sürecin devamında ise Gramsci, yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkinin bir tahakküme dönüşeceğini belirtmektedir.⁶⁸

Bu noktada aydın sınıfı, liderlik ideolojisinin ve egemen sınıf öğretilerinin toplumun geneline yayılması ve onlara uygun olarak dönüştürülmesi, mevcut hegemonyanın toplum tarafından benimsenmesi ve egemen sınıf ideolojisinin örgütlenmesi gibi kritik işlevlere sahiptir.⁶⁹ Gramsci'ye göre toplumlara içkin dinamiklere bağlı olarak aydın sınıfının nitelikleri her topluma özgüdür ancak hegemonya sürecindeki işlevsellikleri bakımından evrensel niteliklere sahiptir.⁷⁰ Dolayısıyla "meşrulaştırma uzmanları" olarak aydınlar, egemen sınıf ile madun sınıflar arası sosyal geçişi sağlayan bir köprü görevi görerek sivil toplumdaki rıza unsurunun bir ileticisidirler.⁷¹

Hegemonya inşa sürecindeki aktörler, iktidar mücadelesi dahilinde toplumsal ilişkiler ağı yaratması gerekmektedir. İnşa sürecinde bu ilişkilerin kurulması önemlidir çünkü Vacca'ya göre, Gramsci'nin işçi sınıfına atfettiği iktidar ereğinin temelinde aydınlar sorunu yatmaktadır. Erken dönem Gramsci yazılarında işlendiği üzere işçi sınıfının örgütlenme bağlamındaki problemi, işçi sınıfının sosyalist iktidar istenci bağlamında toplumsal sağduyu yaratamamıştır. Dolayısıyla örgütlenme ve sağduyu eksikliğinin yarattığı hegemonik sorun, temelinde aydın sınıfın işlevsizliğiyle beslenen

demokratik filozoflar; kültürel çevrenin inşacıları olarak karşılık bulmaktadır. Öğretmen ve öğrenci ilişkisiyle somutlaştırılabilir organik aydınlık veya demokratik filozofluk, pedagojik, hegemonik ve politiktir. Geleneksel aydınlık ise sınıflarüstü, topluma içkin olmayan ve belirli akımların savunucuları olan elitlerdir. Geleneksel aydınlar, egemen sınıfın değer ve yaşam biçimlerinin bir yeniden üreticileri olarak toplumdaki çelişkileri gizleyen ve "anormallikleri normalleştiren" işleve sahiptir. Bk. Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, p. 39; Portelli, *Gramsci Ve Tarihsel Blok*, s. 1; Benedetto Fontana, *Hegemony and Power*, pp. 27-28; Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 350.

⁶⁷ Morton, *Gramsci'yi Çözümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya Ve Pasif Devrim*, ss. 133-134.

⁶⁸ Sassoon, *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, s. 44.

⁶⁹ Özgüden, *Hegemonya ve Politik Toplum*, s. 82.

⁷⁰ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 9.

⁷¹ Fontana, *Hegemony and Power*, p. 140.

bir durum olup hegemonya inşasını doğrudan etkilemektedir. İşte bu noktada devlet ile toplum arasında ilişki yaratma çabası konusunda baş aktör olan aydınlar, örgütlenme ile birebir ilişkilidir.⁷² Nitekim aydınlar aracılığıyla yürütülen süreçteki dönüşüm veya sivil toplum ve siyasi toplumun uyumlanması, kolektif irade ile mümkün olmaktadır. Bu noktada Gramsci, modern siyasi mekanizmalardaki bu uyumlamamın siyasi partiler gibi örgütlenme formlarının büyük halk kitleleriyle belirginleştiğine vurgu yapmaktadır. Bu belirginleşme sonucunda ise kolektif iradelerin ve biçimlendirme mücadelelerinin verildiği siyasaların kalıcılığı söz konusu olmaktadır. Nitekim amaçlanan bu kalıcılık, düşünüş ve eylem biçimlerinin moleküler dönüşümü anlamına gelmektedir.⁷³

Hegemonyanın bir diğer aktörü olan siyasi partiler⁷⁴ ise aydınlar ve toplumun diğer sınıfları arasında kritik rol üstlenmişlerdir. Bu üç kavram arasındaki bağıntı Gramsci'ye göre şu şekildedir: Toplumsal sınıflar, siyasi partileri üretmekte ve bu siyasi partiler de hem siyasi toplumun hem de sivil toplumun “personelleri” olarak varlık göstermektedirler. Nitekim egemen sınıfın temsilcisi olarak bir siyasi parti, ülkenin genel çıkarlarının da temsilcisi konumundadır.⁷⁵ Bu noktada Gramsci, organik aydınlar ile temsil edilen sınıflar arasında birleştirici güç olarak “parti liderliği” kavrayışı sunmaktadır.⁷⁶ Bu bağlamda kolektif iradenin örgütlendiği politik formlar olarak siyasi partiler, Gramsci düşüncesinde sosyo-kültürel birliğin temsilcileridir.⁷⁷ Gerek mevcut hegemonya sürecinde gerekse karşı hegemonyanın yaratımında siyasal partiler, toplumun mevcut yapısında dönüştürücü bir etkiye sahip oluşumlar olup aynı zamanda siyasi yetkilerin bölünmez yürütücüsü konumundadırlar.⁷⁸ Dolayısıyla örgütlenme ve temsil etme bağlamıyla siyasi partiler, Gramsci düşüncesinde mevcut hegemonyanın yürütücüleri veya karşı hegemonyanın kurucuları olarak çift işlevli mekanizmaya sahiptirler.⁷⁹ Gramsci'ye göre hegemonya ereğinin aktörleri olarak

⁷² Giuseppe Vacca, "Aydınlar ve Marksist Devlet Teorisi", *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, Anne S. Sassoon (ed.), Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s. 35.

⁷³ Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, p. 39.

⁷⁴ Machiavelli'nin *Prens* eserinden hareket eden Gramsci, modern devletlerin prensi olarak siyasi partileri kabul etmektedir. Machiavelli'in prene yüklediği tarihsel görevi siyasi partilere yükleyen Gramsci, Machiavelli'deki karizmatik liderlik vurgusunu kendi düşünce sistemindeki kolektif irade vurgusuyla yer değiştirmektedir. Dolayısıyla Machiavelli'nin antropomorfik *Prens*'i; Gramsci'ye düşüncede, siyasi partilere dönüşmüştür. Bk. Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 123-125.

⁷⁵ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 228.

⁷⁶ John Molyneux, *Marksizm ve Parti*, çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul 1991, s. 209.

⁷⁷ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 349.

⁷⁸ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 227.

⁷⁹ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 152.

siyasal partiler, kolektif iradenin oluşturulması bağlamında toplumsal bir dönüşüm için öncelikle toplumun mevcut durumunu iyi analiz etmelidir. Sınıfsal ilişkilerin ve toplumu dönüştürücü dinamiklerin kapsamlı analizinden sonra siyasi partiler, toplumsal sınıfların temsil biçimlerinden yola çıkarak iktidar mücadelesindeki stratejileri belirlemelidir.⁸⁰

Toplumsal dönüşümün temel tetikleyicileri olarak siyasi partilerin, temsil ettiği sınıflarla organik bir ilişki kurması gerekmektedir. Bu doğrultuda sınıflar arası demokratik diyalogun kurulması, katılımcılık, çoğulculuk gibi kavramları destekleyen mekanizmalara sahip olmaları Gramsciye düşüncede vurgulanmaktadır.⁸¹ Bu noktada ise modern prene ulusal ve kolektif kimlikli iradeyi yapılandırıcı bir rol atfedilmektedir. Dolayısıyla modern prens, kolektif irade inşa programının yaratıcısı konumundadır. Nitekim bu programın kültürel olarak ortaya çıkması, tartışma kültüründen organik olarak doğması ve aynı zamanda somut olması gerekmektedir.⁸²

Gramsci, bir siyasi partinin ne zaman gerekli olduğu konusunda üç temel zaman önermesi sunmaktadır: Disipline edilebilen ve iktidar fikrine sadık ortalama insan gruplarının varlığında; dağılmış güç ilişkilerini birleştirme yeteneğine sahip merkezi bir unsurun varlığında; birinci ve ikinci önermelerin katalizörü olarak ettiği ve entelektüelliği barındıran merkezi bir unsurun varlığında. Gramsci bu önermedeki merkezi güç unsurunu açıklarken ordu metaforunu kullanmaktadır. Ona göre bir ordunun kurulması, generallerin toplanmasından daha zordur. Ancak generalsiz ordular yok olurken, ordusuz generaller ise kendi ordularını yaratma kapasitelerine sahiptirler.⁸³ Dolayısıyla siyasi partiler ile organik aydınlar, kolektif örgütlenmenin bağlayıcı dinamikleri olarak karşılık bulmaktadırlar. Gramsci'ye göre mevcut önermeler ışığında kurulan ve işçi sınıfının iktidarı ele geçirmeden önce siyasal örgütlenmelerinin bir yansıması olarak siyasi partilerin örgütlenme süreci hegemonya mücadelesinin ruhunu oluşturan bir diğer önemli unsurdur.⁸⁴ Devrim amacındaki siyasi partiler ise toplumda kolektif bilincin yaratıcıları olarak egemen sınıf ve yönetilen sınıf arasında önemli bir rol üstleneceklerdir.⁸⁵ Bu noktada burjuvazi

⁸⁰ Molyneux, *Maksizm ve Parti*, ss. 191–192.

⁸¹ Carl Boggs, *The Two Revolutions: Antonio Gramsci and the Dilemmas of Eastern Marxism*, South End Press, Boston 1984, pp. 18-20.

⁸² Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 132–133.

⁸³ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 153–154.

⁸⁴ Sassoon, *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, s. 25.

⁸⁵ Fontana, *Hegemony and Power: On the Relation Between Gramsci and Machiavelli*, p. 148.

egemenliğine karşıt olarak işçi sınıfının iktidar mücadelesindeki yol haritası, egemen sınıfın mevcut kurumlarını dönüştürerek kendi kurumlarıyla ikame edecek şekilde çizilmelidir.⁸⁶

Gramsci, hükümet oluşumundaki örgütlenme sürecinin önemine ayrıca değinirken söz konusu örgütlenmenin bir ödülü olarak ise hükümet etme eyleminin kendisini görmektedir. Dolayısıyla örgütlenme konusunda en yüksek başarıyı gösteren grup veya gruplar; egemen olarak, siyasal ve sivil toplumun tüm unsurlarını yönlendirme yetkisine sahip olacaktır. Örgütlenmelerine yansıyan disiplinleriyle siyasi partiler hem egemen sınıf niteliği hem de iktidar kurgusunun baş aktörü olarak diğer gruplara kendi sınıf ideolojilerini yaymada meşruluk kazanacaklardır.⁸⁷ Bu noktada devlet ile siyasi partilerin işleyiş mekanizması arasında doğrudan benzerlik ilişkisi kuran Gramsci, ayrıca siyasi partilerin kapsayıcı siyasalarında gerçekleşen evrimin hegemonyanın ve kavramla bağlantılı olarak liderlik etmenin işlevselliğindeki bir betimleyici olduğunu düşünmektedir. Zor kullanma aygıtını içeren devlet ve kendi yapısında özgün disiplin formları barındıran siyasi partiler; toplumsal kapsayıcılık potansiyelleri, liderlik etme başarısı, istikrar, kararlılık gibi unsurları barındırmaktadırlar. Dolayısıyla devlet ve siyasi partiler arasındaki bu ilişki nedeniyle Gramsci, siyasi partileri bir devlet okulu olarak tanımlamaktadır.⁸⁸

2.2.4. İdeoloji ve Liderlik

Gramsci düşüncesinde ideoloji, sivil toplumun unsurlarına tezahür eden, toplumsal düşünceye içkin ve özne yaratım sürecinin önemli bir parçası olarak varlık göstermektedir.⁸⁹ Felsefe ise ideolojinin sistematikleştiği, toplumsal sınıfların kendilerini ifade biçimlerini yansıtan çerçevenin ana hattını oluşturmaktadır. Dolayısıyla ideolojiye dayanak noktası sağlaması nedeniyle felsefe, Gramsci'ye göre toplumdaki en üst seviyedeki olgudur.⁹⁰ Düşünce sisteminde birbiriyle bağlantılı kavram kurguları olan Gramsci'ye göre felsefeye eklemlenmiş olan sağduyu, tarihsel bloğun ideolojik birliğinin kurulmasındaki bir dinamik olarak karşılık bulmaktadır.⁹¹ Nitekim Gramsci, bireylerin düşünce biçimlerinin ideolojiler aracılığıyla

⁸⁶ Hunt, "Gramsci, Civil Society and Bureaucracy", p. 209.

⁸⁷ Antonio Gramsci, *Hapishane Öncesi Yazılar*, çev. İdem Erman, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2021, s. 79.

⁸⁸ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 267–268.

⁸⁹ Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory*, p. 187.

⁹⁰ Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, s. 17.

⁹¹ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 331.

şekillendirildiğinde bu durumun belirli bir sınıfın doktrinlerini yansıtarak politik karakter kazandığını belirtirken, Mouffe ise bu süreci, "Felsefe = İdeoloji = Politika" eşitliğiyle vurgulamaktadır.⁹²

Toplumdaki bireylerin bilincinin oluşmasında sistematik bir zemin sunan ideolojiler, aynı zamanda bir mücadele alanı olarak da karşılık bulmaktadır.⁹³ Bu noktada kolektif iradenin yaratılmasında liderliğin önemine dikkat çeken Gramsci, yönetenler ve yönetilenler arasında liderlik üzerine kurulu mekanizmaya vurgu yapmaktadır. Ona göre lider, bu mekanizmanın başat bir aktörüdür. Gramsci ayrıca yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayrımın tarihsel bir gerçeklik olduğunu belirtirken aynı zamanda bu ayrımın liderliğin oluşumunda temel bir meşruiyet noktası olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla tarihsel ayırmadan kaynağını alan liderlik, siyasi partiler aracılığıyla varlığını geliştirebilmekte ve sürdürebilmektedir.⁹⁴ Liderliğin hegemonik karakteri ise yalnızca iktidar uzantısı grup veya gruplara odaklanarak değil, toplumun tümünü kapsayacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu noktada Gramsci, Kuzey'deki dönemin İtalyan burjuvazisinin stratejik hatasının liderlik tasarımındaki hegemonya eksikliğinden kaynaklandığını belirterek liderliğin kapsayıcı niteliğine vurgu yapmaktadır.⁹⁵

Gramsci, yöneticiler ile yönetilenler arasındaki belirleyici nitelik olarak üstünlük durumunun liderlik ve egemenlikten oluşan çift karakterli bir yapıda olduğunu belirtmektedir. Bu noktada liderlik ve egemenliğin ilişkisi, egemenliğin kazanılmasından sonra da var olmaya devam etmelidir ki hegemonik egemenlik sağlanmış olsun.⁹⁶ Ona göre, yönetenler adına "iktidarın fethedilmesi"ndeki ana faktör; bu fethi gerçekleştiren grubun yönlendiriciliğinde ve üstünlüğünde aranmalıdır. İktidara sahip olduğunda ise tahakküm ve dayatma söz konusu olsa da yönlendiricilik hala devam etmektedir. Bu noktada Gramsci hegemonyanın rıza ve zorun birleşiminden oluşan özgün içeriğine tekrar gönderme yapmaktadır.⁹⁷

⁹² Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory*, p. 186.

⁹³ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 377.

⁹⁴ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 144–145.

⁹⁵ Bocoock, *Hegemony*, p. 45.

⁹⁶ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 57–58.

⁹⁷ Anderson, *Antinomies of Antonio Gramsci*, pp. 17–18.

2.2.5. Hegemonyanın Sürekliliği: Rıza ve Direncin Sonsuz Döngüsü

Hegemonik sınıf, kendi çıkarlarıyla diğer toplumsal sınıfların çıkarlarının harmanlandığı sınıf olarak belirlemektedir. Bu harmanlama, egemen sınıfın diğer sınıfların çıkarlarıyla denge durumuna gelerek kendi çıkarlarında yaşanan dönüşümü de içeren bir süreçtir.⁹⁸ Nitekim egemen sınıf tarafından sınıfsal çıkarlar bağlamında dönüştürülerek kurulmuş mevcut hegemonya, süreklilik dahilinde yaşayan bir organizma niteliğinde olup farklı toplumsal sınıfların eylemlerinin bir yansıması olarak karmaşık yapıya sahiptir. Mevcut hegemonyanın dönüşümsel olarak sürdürülmesi, bu karmaşık yapının bir getirisi olarak ekonomik ve sosyal faktörlerden beslenen sınıfsal güç dengelerinin dinamik yapısını, yerleşik egemen sınıfı veya ittifakları da dönüştürebilmektedir. Dolayısıyla nihai hegemonya düzeyine hiçbir grup veya ittifak ulaşamamaktadır. Bu durumda mevcut hegemonya, iktidar alanı dışından kaynağını alarak ve sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak gelişen bir başka hegemonya inşası çabalarıyla sınırlandırılabilen veya biçimlendirilebilmektedir. İşte bu noktada egemen sınıfa ait mevcut hegemonya, kendisini sürekli olarak yenilemek durumunda kalmaktadır.⁹⁹ Bu noktada karşı hegemonyanın oluşum süreciyle sürekli tehdit altında olan mevcut hegemonyanın korunmasında egemen sınıf, hegemonyanın uygulandığı toplumun diğer kesimlerinin çıkarlarının eklemlendiği yeni bir ideoloji yaratma sürecinin baş aktörüdür. Egemen sınıfın mevcut ideolojisi adına gerçekleşen bu dönüşüm, yerleşik öğretilerin topyekûn bir reddi değil, bu öğretileri içerecek şekilde sağduyuya dönüştürerek yeniden temellendirme girişimidir.¹⁰⁰

Gramsci'nin hegemonya kurgusundaki temel husus, bir siyasi partinin iktidarı tahsis etmesindeki yöntemle birlikte aynı zamanda bu iktidarın sürdürülmesindedir. Ele geçirilen iktidara halk tarafından meşruluk kazandıran rıza kavramının yöneticiler tarafından nasıl yaratıldığı ve bu yaratımın sürekliliği, hegemonya inşasında oldukça önemlidir.¹⁰¹ Ancak Gramsci'nin modern devletin işleyişine yönelik yaptığı değerlendirmede rıza ve zorun birlikteliği sıklıkla görülse de ona göre siyasal toplumdaki mutlak tahakküm, iktidar formunun sürekliliği için salt geçerli bir koşul değildir. Bu noktada siyasal toplumdaki egemen sınıf, kendisi dışında kalan toplumsal

⁹⁸ Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory*, p. 181.

⁹⁹ Raymond Williams, *Marksizm ve Edebiyat*, çev. Esen Tarım, Adam Yayınları, İstanbul 1990, s. 90.

¹⁰⁰ Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory*, pp. 191–192.

¹⁰¹ Sassoon, *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, s. 27.

grupların rızası için sivil toplum alanında rıza temelli hegemonya uygulamalıdır. Ancak bu durumda siyasal toplumdakiler kadar politik olan sivil toplum unsurları da salt zorunluluk, tahakküm veya yaptırım gibi zor kavramlarından arınmıştır.¹⁰² Nitekim egemen sınıf hegemonyasının inşa sürecinde sivil toplumda somutlaşan hegemonya ile siyasal toplumda karşılık bulan otorite, karşılıklı etkileşim halindeyken sivil toplumdaki hegemonyanın aynı zamanda zor aygıtlarıyla sınırlandırılabilir olması da dikkat çekicidir.¹⁰³

Gramsci, hegemonyanın kendini yeniden üretimi bağlamında yönetici sınıfın aydınlar politikasına ayrıca vurgu yapmaktadır. Bu politikanın mihenk taşı ise egemen sınıfın kendi organik aydınını yaratma kapasitesidir.¹⁰⁴ Aydın sınıfı yetiştirme ereğindeki devlet, eğitim sistemiyle kendi kendini sürekli üreten bir mekanizmaya sahiptir. Nitekim bu mekanizmada egemen ideolojinin bireyler tarafından özümsemesi söz konusu olmakta ve faşist karakter taşımayan demokratik sistemlerde muhalif aydınlar söz konusu olduğunda ise egemen ideolojinin aydınları sayıca çok fazla olduğundan muhalif aydınlar, egemen sınıf ideolojisi için tehdit unsuru oluşturmayacaktır. Ayrıca mevcut eğitim sisteminin de kurucularının yine mevcut egemen sınıf aydınları olduğu dikkat çekicidir. Bu noktadaki bağlılık durumuyla eğitim sistemi, kendini yenileyerek sürekli bir devinim halindedir.¹⁰⁵ Egemen sınıfın aydın politikası kapsamında mevcut hegemonik projeden dışlanan sınıflardan köklerini alarak oluşan yeni hegemonik dinamiklerin organik aydınlarının muhalif hareketlerinin kısıtlanması, hegemonya sürekliliği bağlamında ayrı bir çaba olarak karşılık bulmaktadır. Bu noktada *transformismo*¹⁰⁶ veya pasif devrim ile mevcut hegemonyaya tehdit oluşturabilecek dinamikleri dönüştürmeye yönelik politikalar amaçlanmaktadır.¹⁰⁷ Bu politikalar bağlamında muhalif unsurların edilgen bir dönüşümüne odaklanan devlet, aynı zamanda madun sınıfları pasif konumunda tutma amacını taşımaktadır.¹⁰⁸ Dolayısıyla hegemonya kurgusunda temel aktörlerden olan organik aydınların mevcut hegemonya dinamiklerine karşıt yeni bir hegemonik inşayı

¹⁰² Green, "Gramsci Cannot Speak: Presentations and Interpretations of Gramsci's Concept of the Subaltern", p. 7.

¹⁰³ Özgüden, *Hegemonya Ve Politik Toplum*, s. 41.

¹⁰⁴ Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, s. 74.

¹⁰⁵ Özgüden, *Hegemonya ve Politik Toplum*, ss. 91–92.

¹⁰⁶ Dönüşümcülük.

¹⁰⁷ Özgüden, *Hegemonya ve Politik Toplum*, s. 94.

¹⁰⁸ Adamson, *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*, p. 175.

önleme politikası olarak karşılık bulan pasif devrim, sivil toplumun siyasal toplum tarafından kapsamlı bir denetim altına alındığının bir göstergesidir.¹⁰⁹

Dolayısıyla bir massetme faaliyeti olarak pasif devrim, madun gruplardaki radikal dinamikleri de içerecek şekilde kapsamlı bir dönüşüm gerçekleştirilmektir.¹¹⁰ Bu noktada pasif devrim, sivil toplumda meydana gelen çözümlere yönelik bir yeniden inşa çabası olarak karşılık bulmaktadır. Bu noktada sunduğu moleküler dönüşümle pasif devrim aynı zamanda bir pekiştirme hareketidir. Madun sınıfın ortalama bireyinden aşırılığın peygamberlerine¹¹¹ kadar geniş kapsamda yürütülen bu pekiştirme faaliyeti, oluşum halindeki embriyonik hegemonya bağlamında hem mevcut hegemonyaya yönelik normalleştirme hem de mevcut hegemonya karşıtlığını soğurma çabasıdır.¹¹² Sonuç olarak mevcut hegemonya alanında beliren muhalif dinamiklerin, egemen sınıfın hegemonyasını koruması bağlamında dönüştürücü veya yok edici politikalara maruz kalmaları dolayısıyla pasif devrimin varlığı, mevcut hegemonyadaki çözümlerin göstergesidir.¹¹³

2.3. Hegemonya Krizi ve Karşı Hegemonyanın İnşası

Kolektif iradenin örgütlendiği bir mekanizma olarak egemen siyasi partilerdeki toplumsal temsil konusunda meydana gelen problem, Gramsci düşüncesinde organik kriz veya hegemonya krizi olarak karşılık bulmaktadır.¹¹⁴ Egemenliğin sürdürülmesinde meydana gelen bu aksaklık durumu devletin organik unsurlarında kendini göstererek aynı zamanda şiddet içeren uygulamalar için bir zemin hazırlamaktadır. Temsilciler ve temsil edilenler arasında meydana gelen ve tarihsel sürecin organik bir parçası olan hegemonya krizi, egemen sınıfın krizidir. Dolayısıyla otoritedeki krizin bir yansıması olarak hegemonya krizi, zor unsurlu siyasal toplumun kendisine içkindir.¹¹⁵ Gramsci, siyasal topluma içkin olan bu hegemonya krizindeki uzun süreçleri ise erk mekanizmasının kendisini yeniden temellendirme çabası olarak

¹⁰⁹ Mehmet Yetiş, "Gramsci ve Aydınlar", *Mülkiye Dergisi*, 26/236, 2014, s. 232.

¹¹⁰ Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, p. 119.

¹¹¹ Allan Megill tarafından kullanılan "aşırılığın peygamberleri" ifadesi, geleneksel toplum yapısının modern karaktere dönüşümünün kritiğini yaptığı "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu" eserinde Max Weber'in düşünce devrimcileri bağlamında kullandığı "peygamberler" kelimesinden türetilmiştir. Fonseca ise "aşırılığın peygamberleri" ifadesini, pasif devrimin kapsayıcılığını vurgulamak için ayrıksı düşünceler bağlamında kullanmıştır. Bk. Allan Megill, *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1987.

¹¹² Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, p. 121.

¹¹³ Yetiş, "Gramsci ve Aydınlar", s. 233.

¹¹⁴ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 211.

¹¹⁵ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 211.

yorumlamaktadır.¹¹⁶ Krizdeki hegemonyanın yeniden örgütlenme, sistematikleşme ve somutlaşma ereği, “çeşitlilikteki özdeşlik” olarak karşılık bulan demokratik merkeziyetçilik kavramıyla ilişkili olarak özgün siyasalar bütünüdür. Nitekim demokratik merkeziyetçilik, hegemonya inşasındaki farklı sınıflar arasında kurulan bağ için tanımlanan bir durumdur.¹¹⁷ Bu noktada bağlayıcı bir dinamik olarak liderler, demokratik merkeziyetçilik bağlamında temsil ve ifade ekseninde bir sentez oluşturmalıdır.¹¹⁸ Ancak hegemonik bütünsel devlet mekanizmasının temsilinde bir problem söz konusu olduğunda rıza unsuruyla donatılmış demokratik bağ, totaliter karakterli yönetimlerde yerini zor yoluyla üretilen rızaya bırakmaktadır.¹¹⁹

Hegemonya krizi, hegemonya teorisinin anahtar kavramları olan rıza ve zorun egemen sınıfın yönetim mekanizmasındaki birliktelik sorunsalından kaynağını almaktadır. Gramsci’ye göre hegemonya krizi, egemen sınıfın yarattığı otorite boşluğu ile başlamakta ve sonrasında temsilde eksiklik yaşayan toplumsal grupların mevcut erkin kadrolarındaki aydınlar vasıtasıyla yeniden ikna edilmesiyle son bulmaktadır. Fakat krizin önlenemediği devlet mekanizmasında, toplumsal grupların kendilerine temsil bakımından en yakın konumda olduğunu düşündükleri diğer siyasi partiler altında bir birleşimi söz konusu olmaktadır ki bu birleşim, Gramsci’ye göre organik tabanlıdır. Dolayısıyla bu organik kriz süreci aslında hegemonya krizinin kendisi olup devlet mekanizmasının hem zor hem de rıza yoluyla kurduğu sistemde kendi işlevini kaybetmesidir. Egemen oluşta meydana gelen ve tarihsel sürecin olağan bir getirisi olarak temsilde yaşanan problem, devletin tüm unsurlarında kendini göstermektedir ve bu durum Gramsci’ye göre tüm devletler için geçerlidir.¹²⁰

Mevcut devlet mekanizmalarındaki dönüşüm ve temsil eksikliği bağlamında ortaya çıkan ve hegemonya krizinin bir parçası olarak politik fraksiyonlar arasındaki çatışmalar, egemen sınıfın toplumsal kitleleri kapsayıcı niteliğini kaybettiğinin bir göstergesidir.¹²¹ Egemen sınıfın toplumun diğer sınıfları arasındaki hegemonik uzlaşma durumunu kaybetmesi aynı zamanda liderlik etmedeki probleminin de bir yansımasıdır. Tarihsel blok bağlamında inşa edilmiş egemen sınıfın mevcut

¹¹⁶ Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, p. 41.

¹¹⁷ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 189.

¹¹⁸ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 155.

¹¹⁹ Bocoock, *Hegemony*, p. 28.

¹²⁰ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 210–211.

¹²¹ Peter Baehr and Melvin Richter, *Dictatorship in History and Theory: Bonapartism, Caesarism and Totalitarianism*, German Historical Institute; Cambridge University Press, Washington, D.C., Cambridge, UK, New York 2004, p. 185.

ideolojisindeki diğer sınıfların sınıfsal ihtiyaçları doğrultusunda yaşanan ekleme veya dönüşüm eksikliği, toplumda karşılık bulma sorunsalının bir refleksidir. Nitekim devlette karşılık bulan ideolojik çözülme hali, yerleşik politik düzenin topyekûn bir tehditle karşılaşması anlamına gelmektedir.¹²² Karşı hegemonyanın oluşum dinamikleriyle sürekli tehdit edilen mevcut hegemonya, Gramsciyen düşüncede hiçbir zaman nihai kuruluş ereğini tamamlayamaz.¹²³ Yapı ve üstyapı arasında inşa edilen hegemonyaya karşı gelişen tehdit ve inşa edilmiş mevcut bağlar arasındaki kopuş, hegemonya-karşı hegemonya sürecinde dikatomik bir ilişkiyi belirtmektedir. Dolayısıyla karşı hegemonya, mevcut hegemonya boşluğundan doğan mekanik bir sürece karşılık gelmektedir.¹²⁴

Gramsci'ye göre tarihsel blokta meydana gelen hegemonya krizi, iktidar mücadelelerindeki yeni fraksiyonların oluşmasına ve tarihsel blok bağlamında bir dönüşümün yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. Yapı ile üstyapı arasındaki organik bağın zarar görmesi, doğrudan egemen sınıftaki politik çözümlerle veya madun sınıfların mevcut politik düzene yönelik sorgulayışlarıyla başlayabilmektedir.¹²⁵ Otorite krizi, alt sınıfların reaksiyonlarından ziyade egemen sınıftaki bunalımlardan kaynağını almışsa "kendiliğinden" gerçekleştirmiş demektir. Ancak kendiliğinden oluşan bu kriz, egemen sınıfın iktidar mekanizmasında her zaman topyekûn bir çözülme anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla bu durumda mevcut hegemonyanın yardımcı unsurları arasındaki anlaşmazlık biçimleri olarak hegemonya krizi, kurulu politik sisteme yönelik bir devrim niteliğinde değildir. Fakat sivil toplumda hegemonik iktidar mücadelesinin dinamikleriyle başka bir sınıfın varlığı söz konusuysa, yapı ile üstyapı arasındaki organik bağ kopmuş ve hegemonya krizi ortaya çıkmış demektir.¹²⁶

Topluma yerleşik rızanın meşruiyet sorgulamasını seçim dönemleri üzerinden yapan Gramsci, seçim dönemlerini insanların özgür seçimlerinin bir değerlendirmesi olarak değil, egemen gruba ait aktörler aracılığıyla kurulan toplumdaki hegemonik rızanın bir sınaması olarak değerlendirmektedir. Bu noktada sınanan hegemonya ile toplumsal gerçeklikler arasında boşluk oluştuğunda hegemonik kriz söz konusu

¹²² Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 275–276.

¹²³ Meenakshi G. Durham and Douglas Kellner, *Media and Cultural Studies*, Blackwell, Malden, Mass, Oxford 2006, p. 16.

¹²⁴ Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, p. 29.

¹²⁵ Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, s. 125.

¹²⁶ Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, s. 126.

olmaktadır.¹²⁷ Üretim alanlarında veya yapı ile üstyapı arasında oluşan boşluk, egemen sınıfın haricindeki toplumsal sınıfların mevcut hegemonik sistemin sorgulamalarıyla başlamakta ve bu sorgulayış sürecinde egemen güçlerin insan hakları, demokrasi, özgürlük gibi evrensel değerler üzerinden tekrar inşa etmeye çalıştığı hegemonik birlik, toplumsal gruplar tarafından artık benimsenmemektedir. Nitekim Fosca, bu durumun yönetenler ve yönetilenler arasında gerçekleşen bir tür "yüzleşme" olduğunu belirtmektedir.¹²⁸ Krizdeki hegemonik mekanizma ise yapı ve üstyapı arasında meydana gelen boşluğu, pragmatist metotlarla doldurmaya çalışmaktadır. Uzun süreçlere yayılma ihtimaline karşı gösterilen hegemonya krizini önlemeye yönelik bu çaba; kapsamlı, geriye dönük, yeniden biçimlendirilmiş veya bunlara karşıt olarak toplumun özgün tarihsel koşullarının ötesine geçme amacıyla da karşılık bulabilmektedir.¹²⁹ Ayrıca organik kriz sürecinde mevcut egemen sınıfın iktidarda kalmaya devam etmesi için toplumun bütününe yönelik ekonomik ve sosyal reformlar uygulaması gerekmektedir.¹³⁰

Hegemonya krizi süresinde egemen sınıf, kendi çıkarlarını toplumsal çıkarlar olarak gösteremeyeceğinden, yeniden örgütlenme yoluna gitmelidir. Bu yeniden örgütlenme girişimi, mevcut temsil sistemindeki problemlili temsili öznesi olan siyasal partiler gibi toplumsal unsurlar için de geçerlidir. Bu süreç Migliaro ve Misuraca tarafından "bürokratik sistemin organik tahakkümü" olarak tanımlanmaktadır ki bu tahakküm, yeniden örgütlenme girişiminde olan tüm toplumsal unsurlar için kapsayıcı niteliktedir. Bu doğrultuda, hegemonya sürecinde yaşanan herhangi bir kopukluk, siyasal partilerin bürokrasiye teslim olmalarına ve dolayısıyla söz konusu siyasi partinin toplumdaki giderek soyutlanmasına yol açmaktadır. Bürokrasi bu noktada hegemonya tahsisi eksikliğinde siyasi partiler için oldukça kritik konumda yer almaktadır. Çünkü artık hem etkilediği siyasi partide hem de kavramın kendisinde dönüşüm gerçekleşecek demektir. Bürokraside gerçekleşecek olan dönüşümler ise yeni kavramların oluşmasına neden olacaktır. Bu doğrultuda yeniden örgütlenme faaliyetleri, toplumsal alanda yeni bir kontrol mekanizması ihtiyacına neden olacaktır. Bu noktada ise "teknokratik bürokrasi" kavramını kullanan Migliaro ve Misuraca, oluşacak olan yeni egemen sınıf ile bu teknokratlar arasında organik bir

¹²⁷ Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society*, p. 114.

¹²⁸ Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society*, p. 15.

¹²⁹ Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society*, p. 32.

¹³⁰ Sassoon, *Gramsci's Politics*, p. 5.

bağa vurgu yapmaktadır. Bürokraside meydana gelen bu teknokratik kimlik, rejimin liberalizm örgüt yapısından teknokratik örgüt yapısına geçişini de beraberinde getirmektedir. Ancak oluşan bu yeni teknik kimlik, rızanın temsil yoluyla tahakküm altına alınmasına neden olmaktadır. Bu aşamada ise ideolojinin toplumsal özelliği yerine teknik aygıtların toplumsal yapaylık ile işlemesiyle sonuçlanmaktadır.¹³¹

Yerleşik ideolojideki bütünsel temsil sorunuyla birlikte mevcut egemenliğin çözülmesi, devletin hegemonya kavramındaki zora dayalı politikalarını sivil toplum alanında uygulamasıyla da karşılık bulabilmektedir. Bu bağlamda sivil toplum, mevcut hegemonya karşıtı fraksiyonlar olarak organik bir yeniden düzenlenme çabasıdır.¹³² Toplumun kendisine içkin olan bu yeniden düzenleme çabalarıyla amaçlanan sivil toplumun sınırlarının siyasal toplumu da içerecek şekilde genişlemesi sonucunda oluşan karşı hegemonya, tarihsel bloğun yükselerek devlet haline gelmesidir.¹³³ Karşı hegemonyanın yürütücüsü siyasi parti veya ittifak bloğunun mevcut organik kriz sürecine yönelik benimsediği strateji ise oldukça kritiktir. Bu noktada Gramsci'nin Fransız Devrimi'ndeki belirleyici aktör olan Jakobenlere yönelik değerlendirmesi dikkat çekicidir.¹³⁴ Gramsci bir karşı hegemonya stratejisi olarak Jakobenlerin devrim sürecinde temsil bağlamındaki öncü rolünün önemini vurgulamaktadır. Nitekim Jakobenler, burjuva sınıfıyla bütünsel bir etkileşim kurarak öncülük rollerini sürdürdüklerini ve bu sayede hegemonya mekanizmasının devamını sağladıklarını belirtmektedir.¹³⁵

Sivil toplumda köklenen karşı hegemonyanın aydın sınıfı aracılığıyla toplumsal bütüne yönelik temellendirmeleri; kültürel faaliyetler, aktivizm ve örgütlenme gibi faaliyetleri içermektedir. Bu yeni temellendirmeler Gramsci'nin deyimiyile hegemonya bağlamında iktidarın sürekli unsurlarıdır.¹³⁶ Tarihsel bloğa eklemleme veya onu dönüştürme ise bir temellendirme girişimi olarak sınıflar arası diyalog inşasında önemli bir bağlayıcıdır. İdeolojik unsurlarla donatılan eklemleme durumu, hegemonik sistem inşasındaki mücadele alanının yürütücülüğü bağlamında oldukça kritiktir.

¹³¹ Luis R. Migliaro ve Pasquale Misuraca, "Modern Devlet Teorisi", *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, ed. Anne S. Sassoon, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, ss. 90–94.

¹³² Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 276.

¹³³ Adamson, *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*, p. 225.

¹³⁴ Sassoon, *Gramsci's Politics*, pp. 218–219.

¹³⁵ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, pp. 77–78.

¹³⁶ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 10.

Eklemlemenin getirisi olarak mevcut olanı dönüştürücü nitelikteki hegemonya, siyasi mekanizmadaki yürütücü sınıf ekseninde kapsayıcı karakter kazanmaktadır.¹³⁷

Purcell, karşı hegemonyanın bu eklemli yapısını "denklik ağları" olarak tanımlamaktadır. Bu ağ yapısı ona göre hegemonik sistemin merkezinden uçlarına kadar uzanan çoğulcu etkileşimlerdir.¹³⁸ Denklik ağlarıyla oluşturulan yeni kolektif irade, yerleşik hegemonyayı içeren bir aşkınlıkla karşıt formda yeni alternatif oluşumdur.¹³⁹ Tahakkümden ziyade rızayla oluşan mevcut hegemonyaya alternatif olarak oluşan yeni hegemonik kimlik, inşa sürecine dahil tüm unsurlar arasında demokratik motiflerle gerçekleşmektedir ki bu noktada yapılan demokratik motif vurgusu hegemonya inşasının organik karakterine de gönderme yapmaktadır.¹⁴⁰

Karşı hegemonya, bir ittifak formu olarak mevcut politik mekanizmadaki hegemonik unsurlardaki dönüştürme ve temellendirme faaliyeti olarak karşılık bulmaktadır.¹⁴¹ Bu noktada rıza ve sağduyu gibi kavramların etkileşiminde de bir ittifak hali dikkat çekmektedir. Bu niteliğiyle ittifak, çıkarların ortak olduğu durumlarda kurulan sınıflar arası kapsayıcı etkileşimler bütünüdür.¹⁴² Mutlak hegemonyaya ulaşmak isteyen yeni toplumsal sınıflar veyahut ittifaklar krizdeki hegemonik sistem kapsamında geçerli öğretilerin ve yöntemlerin tespitini yapmak, bunları sistemli, tutarlı ve kapsayıcı hale getirerek yerleşik sağduyuya karşı kendi sağduyularını inşa etme çabasıdır.¹⁴³ Dolayısıyla karşı hegemonyanın inşasındaki ilk rota, mevcut sağduyunun biçimlendirilerek yeniden kurgulanmasıdır.¹⁴⁴ Bu politik kurgulama çabası, mevcut egemenin ve yönetilen sınıfların siyasi mekanizmaya hakim olabilmek için oluşturdukları mücadele alanını kapsamaktadır. Bu noktada Kellner ve Durham; M. Thatcher ve R. Reagan'ın temsilcileri oldukları neoliberal düşünce bağlamındaki stratejilerini; medya, okul, düşünce kuruluşları ve topluma yönelik güçlü

¹³⁷ Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory*, pp. 193–194.

¹³⁸ Mark Purcell, "Hegemony and Difference in Political Movements: Articulating Networks of Equivalence", *New Political Science*, 31/3, 2009, p. 292.

¹³⁹ Purcell, "Hegemony and Difference in Political Movements: Articulating Networks of Equivalence", p. 297.

¹⁴⁰ Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory*, p. 193.

¹⁴¹ Purcell, "Hegemony and Difference in Political Movements: Articulating Networks of Equivalence", p. 300.

¹⁴² Fontana, *Hegemony and Power*, p. 141.

¹⁴³ Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, s. 20.

¹⁴⁴ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 420.

popülist söylemlerle ve sivil toplumun başat unsurları aracılığıyla karşı hegemonik sahada beliren bir mücadele olarak örnek vermektedir.¹⁴⁵

Gramsci'nin karşı hegemonya sürecinde kullandığı "katarsis" kavramı ise etik-politik alana geçişin bir belirteci olarak bireylerin yapıyı üstyapıya eşitleme süreciyle ilişkilidir.¹⁴⁶ Ona göre mevcut siyasi mekanizmayı dönüştürerek kolektif iradenin etik-politik zeminde temellendirmesi, karşı hegemonya inşasındaki temel dinamiklerdendir.¹⁴⁷ Bu noktada devreye giren felsefe kavramının yürütücülüğünde başlayan yeniden kurgulama süreci, mevcut sağduyunun aşkın bir versiyonu olarak toplum tarafından benimsendiği durumda yeni bir hegemonyanın varlığı söz konusu olmaktadır.¹⁴⁸ Bu noktada karşı hegemonya, öncülü olan mevcut hegemonya inşasında olduğu gibi kültürün günlük inşasına yönelik çalışmaları barındırmaktadır. Nitekim bu kültür inşası vurgusuyla Gramsci, işçi sınıfının sosyalist hareketle bütünleşmesine, hareketi düşünsel çelişkilerden arınmış olmasına ve hareketin kapsayıcı bir katılım dinamiğiyle biçimlendirilmesine önem vermiştir. Bu noktada devreye giren ahlaki ve kültürel reform, inşa edilen hegemonyanın kalıcılığı bağlamında değerlidir.¹⁴⁹

Kültürel bağlılık ve bireysel özerkliğin diyalektik ilişkisini barındıran karşı hegemonik oluşumlar, inşa sürecinin mücadele alanında sınıfsal çıkarlar bağlamında da kendini göstermektedir. Nitekim oluşum aşamasındaki karşı hegemonya, farklı sınıfların farklı istekleri doğrultusunda sürekli biçimlendirilmektedir.¹⁵⁰ Dolayısıyla rizomatik karakterli inşa metotlarıyla karşı hegemonya, kurulu olan mevcut hegemonyanın "aşağıdan" oluşturduğu ahlaki ve entelektüel köksapa yönelik kültürel mücadeleyle belirginleşmektedir. Karşı hegemonyanın kendini güvenceye alana kadar süren bu dinamik mücadele sürecini Gramsci, sosyo-kültürel bir "yatırım" faaliyeti olarak değerlendirmektedir.¹⁵¹

¹⁴⁵ 1970-1980 yılları arasında İngiltere'de Margaret Thatcher ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Ronald Reagan; neoliberal hegemonyanın inşasındaki iki politikacı olarak neoliberal düşüncüyü toplumun merkezi düşüncesi haline getirmişlerdir. Nitekim toplumsal kitlelerin rızasıyla büyük destek kazanan dönemin neoliberal politikaları, Gramsciyen bağlamda sivil toplumdan siyasi topluma genişleyerek "devletleşen" bir hegemonya bağlamında dikkate değerdir. Bk. Durham and Kellner, *Media and Cultural Studies*, p. 15.

¹⁴⁶ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 366.

¹⁴⁷ Hoare and Smith, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, p. 367.

¹⁴⁸ Francese, *Perspectives on Gramsci*, pp. 130-132.

¹⁴⁹ Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, p. 16.

¹⁵⁰ Purcell, "Hegemony and Difference in Political Movements: Articulating Networks of Equivalence", p. 300.

¹⁵¹ Fonseca, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, p. 16.

3. AKP DÖNEMİNDE HEGEMONYA İNŞASI

Gramsci teorisinde karşı hegemonyanın oluşması için öncelikle mevcut bir hegemonyanın inşa edilmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla karşı hegemonyaya giden sürecin anlaşılması amacıyla bu bölümde AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren toplumsal rızayı nasıl tahsis ettiği ve toplumdaki farklı sınıfların temsilcisi olarak nasıl karşılık bulduğu incelenmiştir. Daha sonra Gramsci teorisinde karşı hegemonyanın tetikleyicisi olan iktidarın organik krizine giden süreci çözümlenme amacıyla AKP'nin toplumsal temsilde yaşadığı aksaklıklar, iktidar siyasetindeki kimlik dönüşümü ve bu aksaklık ve dönüşümden köklenerek iktidara karşı ilk kitlesel muhalif reaksiyon olan 2013 yılındaki Gezi Parkı eylemleri süreci incelenmiştir.

3.1. AKP'nin Erken Dönem Kimliği

Laiklik karşıtı politikalar nedeniyle anayasal denetim sürecine giren Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra kurulan Fazilet Partisi'nde geleneksel ve yenilikçi kanatlar arasındaki mücadele, Milli Görüş geleneğinde mutasyonlara neden olmuştur. Yenilikçi kanat, Milli Görüş'ün toplumu yukarıdan aşağıya dindarlaştırma felsefesine karşı liberal ve ılımlı olarak yeniden biçimlenmeyi savunmuştur.¹⁵² Nitekim 1983 yılından itibaren siyasi İslam, toplumu yukarıdan aşağıya dönüştürme ereğiyle sivil toplumda köklenmiş bir hareket formu olarak Türkiye siyasi partiler geleneğinde yer edinmiştir.¹⁵³ Bu köklenmiş İslamcı politik gelenekten farklı olarak AKP, Necmettin Erbakan'ın kuramsallaştırdığı Milli Görüş politikasının geleneksel dini motiflerini merkeze almak yerine bunları dolaylı yoldan kullanmıştır.¹⁵⁴ Dolayısıyla muhafazakâr demokrat kimliğiyle dönemin AKP kadrosu; İslamcı, dogmatik ve köktenci politikalarından arınmış bir politikayla muhafazakâr- liberal değerleri gündemine almıştır.¹⁵⁵

Temel olarak Milli Görüş'ün toplumsal kültür kavramına yaptığı vurgu ve toplumsal homojenliği inşa ederek toplumu devletin alt birimlerine yerleştiren

¹⁵² Ercan Gündoğan, "The AKP Government from It's Formation to the Popular Uprising in June 2013", *European Review*, 27/4, 2019, pp. 473–474.

¹⁵³ Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, Oxford 2005, p. 9.

¹⁵⁴ Gündoğan, "The AKP Government from It's Formation to the Popular Uprising in June 2013", s. 468.

¹⁵⁵ Burhanettin Duran, "AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara 2010, s. 335.

kavrayışıyla erken dönem AKP'nin politik kavrayışı farklılaşmaktadır. Bu noktada AKP, Milli Görüş'ün homojen toplumsal tasavvuru yerine toplumsal çoğulcu bir anlayış benimsemiştir.¹⁵⁶ Ayrıca dini değerlerin toplumsal çatışma unsuru olarak değil demokrasinin işlevselliği amacıyla laiklik bağlamında ele alınması gerektiğini savunmuş¹⁵⁷ ve partinin politik kimliğinin bir ifadesi olan muhafazakâr demokrasi¹⁵⁸ düşüncesinin bir stratejisi olarak toplum ve din ilişkisi kavrayışında homojen dindar bir toplumsal düzeni öncelemeyerek dini yalnızca toplumsal bir veri olarak ele almıştır.¹⁵⁹ Bu noktada AKP'nin mutlak İslamcı veyahut seküler keskinlikten uzak söylemleri, partinin liberal, ılımlı ve demokrat gibi sıfatlarla nitelendirilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla liberal ve muhafazakâr değerlerin sentezinden hareketle AKP, Batıcı ve İslamcı perspektiflerle Türk siyasi düşüncesini dönüştürmüştür.¹⁶⁰

Fazilet Parti'sinin İslamcı kimliği ve özellikle de partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması nedeniyle AKP, Batı karşıtı ve İslamcı etiketlerinden arınma çabasına girerek meşruiyetini temellendirmeye çalışmıştır.¹⁶¹ Bu doğrultuda erken dönem AKP'si, Kemalist vesayete bir karşı hafıza¹⁶² olarak mevcut politik düzenin topyekûn değişiminden ziyade Kemalizm'le çatışmayan politikalar benimsemiş; Kemalizm'e ne topyekûn bir karşıtlıkla ne de ona içkin bir paralellikle karşılık bulmuştur. Dolayısıyla bu karşıtlık ve paralellik sarkacında AKP'nin Kemalizm'e "itirazsız" politikalar benimsediğini söylemek mümkündür. Bu itirazsız politikalar ekseninde AKP, Batıya dönük siyasetlerle hareket ederek Milli Görüş'ün Türkiye'nin kaotik ve istikrarsızlığından sorumlu tek olgu olarak Kemalizm'i gördüğü ve onu ötekileştirdiği anlayışı benimsemekten ziyade geçmiş hükümetleri performans

¹⁵⁶ Duran, "AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika", s. 338.

¹⁵⁷ Yalçın Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 109.

¹⁵⁸ Muhafazakâr demokratlık, amaçladığı politik denge durumunu toplumsal uzlaşma ekseninde kurgulamaktadır. Bu doğrultuda muhafazakâr demokratlık, anayasa tarafından sınırlandırılmış bir iktidar mekanizmasıyla, devrimin kökten dönüştürmeciliğine karşı olarak toplumsal dönüşümlerin organik süreçlerle gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim AKP'nin politik köklerini meşru bir temele dayandırma ereğiyle kurgulanmış bu düşünce, radikal değişimleri reddetmektedir. Tüm bu dinamikler ekseninde Akdoğan'ın "şemsiye parti" olarak nitelediği AKP, siyasal İslamcı partilerin sivrildiği radikal düşünceleri uzlaşma dengesinde yumuşatma girişimindedir. Bk. Yalçın Akdoğan, "Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara, 2010, ss. 61–65.

¹⁵⁹ Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi*, s. 100.

¹⁶⁰ Duran, "AKP Ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika", ss. 336–337.

¹⁶¹ İhsan Dağı, "Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara 2010, s. 122.

¹⁶² Bu noktada karşı hafıza niteliğini kullanan Reyhan Çınar, AKP'nin yerleşik Kemalizm hegemonyasına doğrudan bir muhalif olarak değil, Kemalist belleğin sınırları içinde ve Kemalizm'e yönelik keskin politikalarından uzak bir hegemonya mücadelesi verdiğini belirtmektedir.

bakımından değerlendirerek onları kaotik Türkiye'nin asıl sorumluları olarak kavramış ve Kemalist belleğe ait sembolleri kullanarak Kemalizm karşısında bir "düşman" olmadığını göstermiştir.¹⁶³ Bu doğrultuda Kemalist belleğe uyum bağlamında çeşitli resepsiyonlara, törenlere ve açılışlara Atatürk sembolizmleri yerleştirmiştir.¹⁶⁴ Bu tutumuyla AKP'nin ılımlıkla sentezlenmiş İslamcı karakteristiği, potansiyel muhalif tepkileri azaltıcı etkide olmuştur.¹⁶⁵ Fakat her ne kadar AKP kadrosu kendisini Kemalizm'in iyileştirilmiş biçimi olarak ve ekonomik istikrarsızlıklara ve neoliberalizm politikalarına alternatif üretici olarak tanıtsa da kurucu dinamiklerindeki İslami kökler nedeniyle AKP iktidar dönemine ikinci bir "Menderes dönemi" benzetmesi yapılmıştır.¹⁶⁶ Ayrıca Kemalizm belleğinde laikliğin sembolü bir mekan olarak kavranan Çankaya Köşkü'nde İslamcı gelenek köklerinden gelen AKP'nin cumhurbaşkanlığını temsil etmesi; Kemalistler tarafından şeriat savunuculuğu ve küreselleşme yanlılığı olarak yorumlanmış ve cumhuriyete büyük bir "ihamet" olarak nitelendirilmiştir. Nitekim bu içeriğiyle betimlenen Kemalizm'in uğradığı ihamet, karşı devrimci¹⁶⁷ bir öge olarak da yorumlanmıştır.¹⁶⁸

Siyasi İslam'ın piyasa, demokratikleşme, modernleşme, küreselleşme gibi dinamiklerle uyumlanarak ılımlı kimliğe bürünmesi, sağlıklı bir ideolojik evrimden ziyade "hegemonik bir inşa süreciyle" açıklanmaktadır.¹⁶⁹ Dolayısıyla erken dönem kimliğinde ideolojik pekişmesini gerçekleştiremeyen AKP'nin Kemalist belleğin muhalif tepkilerinden de hareketle geçmişin kaotik koşullarının telafisi olarak AB entegrasyonuna, IMF reformlarına ve neoliberal politikalara olan bağlılığı araçsal niteliktedir.¹⁷⁰ Bu doğrultuda mal ve hizmetlerin, bilginin ve emeğin serbest dolaşımının savunulduğu seçim bildirisiyle AKP, ekonomik ve siyasi entegrasyonlara

¹⁶³ Reyhan Ü. Çınar, *Ecdadın İcadı: AKP İktidarında Bellek Mücadelesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, ss. 48-50.

¹⁶⁴ Çınar, *Ecdadın İcadı*, ss. 52-53.

¹⁶⁵ Ali Çarkoğlu and Ersin Kalaycıoğlu, *Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*, I.B Tauris, London 2007, p. 216.

¹⁶⁶ Çınar, *Ecdadın İcadı*, ss. 48-53.

¹⁶⁷ Karşı devrim, kendinden öncesindeki devrim sürecinde dönüşmüş sivil toplum ve siyasal toplumdaki her unsura karşı yürütülen tekrar bir dönüştürme girişimidir. Ayrıca karşı devrimler, mevcut devrimlerin de bir okumasını sunması bakımından önemli göstergeler içermektedir. Bk. Charles Tilly, "The Analysis of a Counter-Revolution", *History and Theory*, 3/1, 1963, p. 30.

¹⁶⁸ Tanıl Bora ve Murat Belge, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 587.

¹⁶⁹ Cihan Tuğal, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 15.

¹⁷⁰ Çarkoğlu and Kalaycıoğlu, *Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*, p. 219.

dikkat çekmiş ve özel teşebbüsün ülkenin geleceği için hayati olduğunu vurgulamıştır.¹⁷¹ Ayrıca ekonomik koşulları piyasa lehine çevirmeyi ve devletin ekonomi sahasındaki rolünü neoliberal bir kavrayışla biçimlendirmeyi savunmuştur.¹⁷² Siyasi istikrarsızlık ve ekonomik krizlerin başatlığındaki dönemin kaotik Türkiye'sinin seçmeni, ideolojik bir kümelenmeden çok politik başarısızlığın getirdiği "hayal kırıklığı" ile AKP'nin ılımlı siyasetine güvenmiştir.¹⁷³ Dolayısıyla piyasayı merkeze alan politik tavır, çoğulculuk anlayışı, sosyal adaletin gündeme gelmesi ve özgürlüklerde meydana gelen içerik değişimleri gibi kritik gelişmelerle AKP, toplumsal sınıfların çeşitliliğiyle geniş tabanlı ittifaklar bütünü olarak karşılık bulmuştur.¹⁷⁴

Kemalist unsurların yaygınlığındaki dönemin Türkiye'sindeki erken kimliğiyle AKP, Batılılaşmanın yörüngesinde ve İslamcılığın vurgulanmadığı bir politik tavır benimsemiştir.¹⁷⁵ Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında çeşitli reform paketlerini uygulamaya koymuş ve farklı dil ve lehçelerin televizyon yayınlarının ve yine farklı inanç sistemlerine mensup vatandaşlar için ibadethaneler açılmasına yönelik reformların önünü açmıştır.¹⁷⁶ Sünni muhafazakârlık, ordu vesayetinden arınmış demokratik sistem, AB ve IMF gibi uluslararası platformlarla olan etkileşim ve neoliberal ekonomi politikalarıyla yoğurulmuş AKP'nin hegemonik inşasındaki harç; merkez sağ söylemleriyle konuşlanmıştır.¹⁷⁷ Avrupalılaşma, modernleşme, demokratikleşme ve küreselleşme sacayaklarıyla AKP, muhafazakâr demokrat kimliğiyle bu dinamikler arası bağıntıyı yaratmıştır.¹⁷⁸ Bu noktadaki bağıntı inşasında refahın yeniden dağılımı ile bireysel hak ve özgürlüklerin içeriklerinin yeniden düzenlenmesi hususunda sosyal adalet kavramına yapılan vurgu ise dikkat çekicidir.¹⁷⁹

Türkiye'nin krizli 1990'larında gerçekleşen neoliberal girişimlerin ve özellikle de Türkiye'nin ulus ötesi finansal kurumlarla olan ilişkilerindeki baş aktör olan Kemal

¹⁷¹ Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 Genel Seçim Beyannamesi, 2002, <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/> (Erişim: 10.05.22).

¹⁷² Arda C. Kumbaracıbası, *Turkish Politics and the Rise of the AKP: Dilemmas of Institutionalization and Leadership Strategy*, Routledge, London 2009, p. 165.

¹⁷³ Kumbaracıbası, *Turkish Politics and The Rise of The AKP*, p. 156.

¹⁷⁴ Hakan Yavuz, *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ss. 262–263.

¹⁷⁵ Çınar, *Ecdadın İcadı*, s. 54.

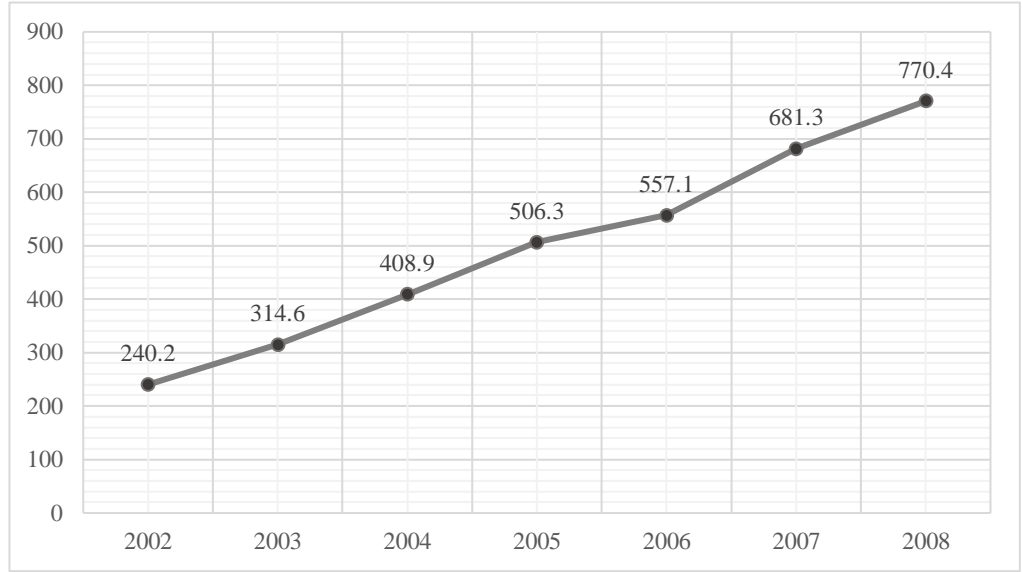
¹⁷⁶ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim, İstanbul 2014, s. 464,472.

¹⁷⁷ İsmet Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri", *Başlangıç*, S. 1, 2014, s. 15.

¹⁷⁸ Fuat Keyman and Sebnem Gumuscu, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, Palgrave Macmillan, New York 2014, p. 37.

¹⁷⁹ Hakan Yavuz, *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, s. 261.

Derviş'in politikaları, AKP ekonomi politikalarıyla harmanlanmış ve böylelikle krizin etkilerini azaltmaya yönelik somut girişimler sonuç vermeye başlamıştır.¹⁸⁰ Dolayısıyla Kemal Derviş'in ve teknokrat ekibinin ekonomiyi yapılandırma programına bağlı kalan AKP, artan bir ekonomik büyüme grafiği çizmiştir.¹⁸¹ Böylelikle AKP'nin IMF ve AB reform programlarının uygulanmasındaki kararlılığı, öncülü olan koalisyon hükümetinin sürdürdüğü derin ekonomik krizin çözülmesine yardımcı olmuştur.

Şekil 3.1. 2002-2008 Yılları Arası GSMH'nın Milyar Dolar Cinsinden Değeri¹⁸²

Şekil 3.1'de aktarılan GSMH'daki değişime ek olarak 2001 ve 2005 yılları arasında kapsayan Sekizinci Kalkınma Planı doğrultusunda % 5.5 ile %7.1 aralığında belirlenen yıllık ortalama büyüme hedefi gerçekleştirilmiş¹⁸³ ve AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılında %29,7 olan enflasyon oranı 2005 yılında %7.7'ye düşmüştür.¹⁸⁴ Ayrıca 2008 dünya ekonomik krizi hariç olmak üzere 2013 yılına kadar olan süreçte

¹⁸⁰ Ziya Öniş, "Beyond the 2001 Financial Crisis: The Political Economy of the New Phase of Neo-Liberal Restructuring in Turkey", *Review of International Political Economy*, 16/3, 2009, p. 418; Hakan Yavuz, *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, s. 269.

¹⁸¹ Meltem Müftüler Baç and Fuat Keyman, "The Era of Dominant-Party Politics", *Journal of Democracy*, 23/1, 2012, p. 89.

¹⁸² Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR> (Erişim: 20.03.22).

¹⁸³ Devlet Planlama Teşkilatı, "Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı", <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> (Erişim: 30.03.22), s. 3.

¹⁸⁴ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi: 1914-2007*, İmaj Yayınevi, Ankara 2007, s. 324.

de ekonomik büyüme hedeflerinde başarılı olunmuş ve özelleştirme politikalarının bir tümleyeni olarak sermaye hareketliliği artmıştır.¹⁸⁵

Ekonomik gelişmelere ek olarak siyasi sarkacın merkezine yaptığı vurguyla seçmen tabanını geniş koalisyonlarla oluşturabilen AKP, ayrıca neoliberal politikaların destekçilerini ve mağdurlarını toplumsal düzlemde bir araya getirebilmiş, köklendiği Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nin sol parti belediyelerine kıyasla başarılı sayılabilecek yerel yönetim deneyimlerinden de beslenmiştir.¹⁸⁶ Bu noktada İslamcı partilerin belediyecilikteki başarılarının izini yerel halkın problemlerini paylaştıkları yeni idari mekanizmalar kurmalarıyla, fiyat ve kalite kontrolleriyle sürmek mümkündür. Ayrıca İslamcı geleneğin temsilcileri olmalarına rağmen Refah Partisi ve ardılı Fazilet Partisi'nin belediyecilik anlayışlarında İslamcı dönüşümlerin yer almadığı da dikkat çekicidir.¹⁸⁷ Dolayısıyla dönemin Türkiye'sinde merkez solun zayıflığından ve merkez sağın parçalı yapısından hareketle AKP, merkez sağda bir güç bloğu yaratma potansiyelini kullanarak farklı toplumsal tabanlara yönelik kapsayıcı politik tavrı benimsemiştir.¹⁸⁸

Dönemin iktidar partisi olarak AKP; Avrupa Birliği, demokratikleşme, modernleşme gibi konuları odağına almış ve hegemonik alana yerleşik Kemalist dinamikleri arındırmanın önünü açmıştır.¹⁸⁹ Güçlü ekonomiyi ve büyümeyi amaçlayan yapısal reformlar, belediyecilik deneyimlerinde "hizmet" vurgusu, yoksul kesimlerle etkileşime yönelik girişimler ve dış politikada Müslüman coğrafyaya odaklanma; erken dönem AKP'sindeki temel vurgular olarak karşılık bulmaktadır.¹⁹⁰ Ayrıca yoksulluğa odaklanarak özgünleştirdiği hizmet programıyla hegemonik zeminini genişletmiş, proaktif dış politika kavrayışıyla bölgede yumuşak güç olarak karşılık bulmuş ve bu politikayı diğer özgün politik sacayaklarıyla iç içe

¹⁸⁵ Zübeyir Turan, "2002-2012 Yılları Arası Türk İktisat Politikasındaki Gelişmeler", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/1, 2015, s. 228.

¹⁸⁶ Ziya Öniş, "Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi- Politığı", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara 2010, ss. 259–260.

¹⁸⁷ İslamcı belediyeler sürecinin daha ayrıntılı analizi için Bk. Uğur Akıncı, "The Welfare Party's Municipal Track Record: Evaluating Islamist Municipal Activism in Turkey", *Middle East Journal*, 53/1, 1999, p. 91.

¹⁸⁸ Gündoğan, "The AKP Government from It's Formation to the Popular Uprising in June 2013", p. 474.

¹⁸⁹ Angel Rabasa and F. S. Larabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, Rand, California 2008, p. 51.

¹⁹⁰ Müftüler Baç and Keyman, "The Era of Dominant-Party Politics", p. 90.

konumlandırmıştır.¹⁹¹ Nitekim hegemonya inşasını sentezlediği politik geleneklerle sürdüren erken dönem AKP'si, partinin İslamcı köklerinden tetiklenen muhalif hareketleri görece sindirebilmiş ve diğer siyasi partilerin henüz gerçekleştiremediği toplumsal karşılık bulmada başarılı olmuştur.¹⁹² Ancak AKP'nin erken dönemi, Kemalist dinamiklerle gerilimli ilişkilere sahne olsa da topyekûn bir karşıtlık mücadelesi söz konusu olmamıştır. Sonuç olarak AKP, CHP ve bağımsız 9 aday hariç hiçbir partinin mecliste yer bulamadığı 3 Kasım 2002 seçimleri, Türk siyasetinin yeniden biçimlendiği bir kırılma noktası olarak karşılık bulmuştur.¹⁹³

3.2. Toplumsal Kutuplaşma Düzleminde Karşı Hegemonik Gerilimler

Kemalist hegemonyayla özdeşleşmeyen fakat aynı zamanda onunla keskin olarak da ayrışmayan erken dönem AKP çizgisi, 2007 yılındaki "e-muhtıra" kriziyle Kemalizm'e karşı bir reaksiyon olarak dönüşmeye başlamıştır. Bu doğrultuda yönetim mekanizmasındaki yerleşik kurumları dönüştürme mücadelesinin verildiği 2010 yılına kadar olan süreç, Kemalizm'e tepkisizliğinin son bulduğu dönemdir.¹⁹⁴ Bu dönemde AKP, militarist unsurların etkisini azaltma ve bunun sonucunda oluşan boşluğu İslamcı öğelerle doldurmaya çalışmıştır.¹⁹⁵ Bununla birlikte 2007 seçimlerine "sermaye partisi" olarak giren AKP, neoliberal ekonomik politikalarını yükselen refah düzeyine atıf yaparak seçmen motivasyonu bağlamında kullanmıştır. Ayrıca sosyal demokrat ve liberal isimlerin parti kadrosuna dahil edilmesiyle erken dönemdeki merkezi ve ılımlı kimlik tekrar pekiştirilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁶ Ekonomi politikası bağlamında AKP'nin neoliberal politikaları karşısında 2007 seçim sürecinde muhalif partilerdeki alternatif yokluğu ise AKP'nin seçim hegemonyasını kuvvetlendiren

¹⁹¹ Keyman and Gumuscu, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, pp. 37–38.

¹⁹² Keyman and Gumuscu, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, p. 40.

¹⁹³ Gündoğan, "The AKP Government from It's Formation to the Popular Uprising in June 2013", p. 474.

¹⁹⁴ Çınar, *Ecdadın İcadı*, ss. 55-62.

¹⁹⁵ Angel Rabasa and F. S. Larabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, Rand, California 2008, p. 68.

¹⁹⁶ Faruk Ataay and Ceren Kalfa, "Neoliberalizmin Krizi Ve AKP'nin Yükselişi", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, ed. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2009, ss. 329-330.

önemli bir detaydır.¹⁹⁷ Dolayısıyla muhalif boşluğun olduğu dönemin Türkiye'sinde AKP, neoliberal politikaları tek hegemonik güç olarak sürdürmüştür.¹⁹⁸

2007 sonrası dönem, AKP'nin hegemonik stratejisinde bir kırılma yaratmış ve erken dönem kimliğindeki Kemalizm'e karşı törpülenmiş politikalar yerine İslamcılık bağlamında daha belirgin politikalar benimsenmiş ve bu doğrultuda Kemalist hegemonyayla olan çatışmalar şiddetlenerek devam etmiştir.¹⁹⁹ AKP tarafından içeriğinin "elitlere karşı halkın demokrasi mücadelesi" olarak doldurulduğu 2007 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP ve Anayasa Mahkemesi halkın iradesini yok sayan aktörler olarak kavranmıştır.²⁰⁰ Askeri ve sivil alandaki gerilimlerin belirginleştiği 2007 seçimi sonrasında laik orta sınıf ve Batı modernleşmesi taraftarları, AKP'nin yükselen seçim hegemonyası tarafından tetiklenmiş ve bu tetiklenmenin bir reaksiyonu olarak parti, 2008 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu noktada laiklik karşıtı söylemlerin odağı haline gelen AKP, Gramsciyen anlamda manevra savaşının hızlandığı bir aşamaya geçmiştir.²⁰¹ Bu noktada ise "çatallaşan modernleşmenin" laik uzantısı AKP hegemonyasına karşı girişimlerde bulunmuştur.²⁰² Bu doğrultuda İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük illerde Atatürkçü Düşünce Derneği öncülüğünde Cumhuriyet Mitingleri başlatılmıştır.²⁰³ Ulusalçılık ve laiklik vurgusuyla ve Kemalizm'e yönelik tehdit endişesiyle düzenlenen Cumhuriyet Mitingleri, AKP hegemonyasına karşı bir reaksiyon olarak belirmiştir. Mitinglerde siyasal İslam geleneğiyle özdeşleşmiş cemaat, irtica, şeriat, gericilik gibi kavramlar ve bunların savunucuları ötekileştirilerek

¹⁹⁷ Ataay and Kalfa, "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi", s. 332.

¹⁹⁸ 2002 genel seçimleri sonrası %12.30'luk oy artışıyla AKP, 2007 seçimlerinde %46,58 oy oranıyla mecliste çoğunluğu kazanmıştır. Bk. YSK; Nazif Ekzen, "AKP İktisat Politikaları: 2002-2006", *Mülkiye Dergisi*, 30/252, 2006, s. 98.

¹⁹⁹ Faruk Ataay ve Ceren Kalfa, "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, s. 310.

²⁰⁰ Şakir Dinçşahin, "A Symptomatic Analysis of the Justice and Development Party's Populism in Turkey, 2007–2010", *Government and Opposition*, 47/4, 2012, pp. 631–632.

²⁰¹ Fuat Keyman and Sebnem Gumuscu, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, Palgrave Macmillan, New York 2014, p. 35.

²⁰² Keyman and Gumuscu, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, pp. 33–34.

²⁰³ Cumhuriyet Mitinglerinin yürütücüsü Ş. Eruygur'un general olması, Kemalizm ve İslamcılık arasındaki hegemonik gerilimi yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Ayrıca Eruygur, 2008 yılında Ergenekon Davası kapsamında görevinden alınmıştır. Bk. İsmet Akça and Evren Balta Peker, "Beyond Military Tutelage? Turkish Military Politics and the AKP Government", *Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-First Century*, ed. Canan Sokullu, Lexington Books, London 2012, p. 84.

demokrasi, laiklik, cumhuriyet gibi kavramlar yüceltilmiştir.²⁰⁴ Bu noktada mitingler, Kemalizm ile İslamcılık ikilemindeki kutuplaşmayı yansıtmaları bakımından önemli göstergeler barındırmaktadır.²⁰⁵

2007 sonrası dönemde AKP'nin orduya yönelik manevra savaşı sürecini başlatması ise AKP'nin iktidar alanında tekelleşme çabası bağlamında oldukça kritiktir. Bu doğrultuda militarist alandaki Kemalizm'in muhafazakâr kimliklerde ve toplumun alt kesimlerinde yarattığı kutuplaşmadan yola çıkan AKP, hegemonyasını sürdürmek için bir sivilleşme hareketi başlatmıştır. Sivilleşme hareketinin meşru temellendirmesinin yapıldığı 2002-2005 yılları arasında gerçekleşen askeri alandaki dönüşümler, demokratikleşme bağlamında hegemonik bir rıza aygıtı olarak kullanılan AB uyum süreci kapsamında gerçekleştirilmiştir. AB uyum süreci bu noktada yerleşik Kemalist dinamiklere yönelik karşı hegemonya tetikleyiciliğinin siyasi bir kaldıracı olarak karşılık bulmuştur. Örneğin MGK genel sekreterinin cumhurbaşkanlığına belirlenen bir sivil olması, toplantı sayılarının azaltılması, MGK'nın karar alıcı konumdan danışma konumuna çekilmesi, MGK üzerinde somutlaşan askeri vesayet azaltılması ve militarist alanın doğrudan hedef alınması, Gramsciyen anlamda bir manevra savaşı örneğidir.²⁰⁶

Manevra savaşıyla başlayan iktidar mekanizmasının hegemonik dönüşümü, devlet alanından ordu vesayetinin tasfiye edilme süreciyle hızlanmıştır. Nitekim 2008 yılındaki Ergenekon Davası, 2010 yılındaki Balyoz Davası, 2010 ve 2011 yılındaki YAŞ kararları; militarist alanda AKP'nin hegemonik bir dönüştürücü olarak kavranması bağlamında dikkate değerdir. Bu hegemonik kurgulara ek olarak AKP, 2010 yılındaki anayasa referandumunu ile siyasal toplumda bir dönüşüm başlatmış ve böylelikle manevra savaşıyla devlet mekanizması doğrudan hegemonik biçimlendirmeye tabii olmuştur.²⁰⁷ Örneğin 2010 yılında Sayıştay'ın yetki alanına müdahale edilerek kurumun kamu kaynakları üzerindeki denetimine sınırlandırma getirilmiştir. Ayrıca yüksek mahkemelerin yapılarında değişikliğe gidilmiş ve HSYK

²⁰⁴ Gökçe Z. Kabakcı, "Neo-Kemalist Bir Hareket: Cumhuriyet Mitingleri", *Selçuk İletişim*, 7/1, 2011, ss. 97-102.

²⁰⁵ Yüksel Taşkın, "Türkiye'de Sınıfsal Yeniden Yapılanma, AKP ve Muhafazakar Popülizm", *AKP Yeni Merkez Sağ mı?*, ed. Ümit Kurt, Dipnot Yayınları 2009, s. 157.

²⁰⁶ Akça and Balta Peker, "Beyond Military Tutelage? Turkish Military Politics and the AKP Government", pp. 80-88.

²⁰⁷ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri", s. 19.

yeniden formüle edilmiştir.²⁰⁸ Özelleştirme İdaresi'nin faaliyetleri artmış ve neoliberal politikalara kamu yararı bağlamında engel olabilecek Anayasa Mahkemesi sınırlandırılmıştır.²⁰⁹ Nitekim İsmet Akça'ya göre bu manevra savaşı süreciyle AKP, devleti otoriter karakterinden arındırmayı değil, devlet mekanizmasındaki kontrol unsurlarını dönüştürme ereği taşımaktadır. Bu doğrultuda AKP, ordu kurumuna karşı bir reaksiyon olarak polisi merkeze alarak tasarladığı neoliberal güvenlik biçimlerini benimsemiştir. Ayrıca Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Kanunu'nda yaptığı değişikliklerle mücadelesini verdiği hegemonya inşasına karşı beliren muhalif görüşlere yönelik baskı dönemini başlatmıştır.²¹⁰

Askeri vesayetin geçmiş dönemlerdeki iktidar mekanizmalarına keskin müdahaleleri nedeniyle iktidar endişesi taşıyan AKP, siyasi ve ekonomik istikrar ile başarılı neoliberal politikalar bağlamında meşruiyet temellendirmesini yaparak anayasayı değiştirme talebinde bulunmuştur.²¹¹ AKP egemenliğine karşı bir kök olarak gelişen muhalif kesimlerdeki ötekileşme ise yargıda, orduda ve bürokratik yapılarda kurumsal çatışmalara neden olmuş ve toplumsal düzlemde kutuplaşmaların şiddetini arttırmıştır.²¹² Nitekim bu kutuplaşmanın izini 2010 anayasa referandumu kampanya süreciyle sürmek mümkündür. Erdoğan bu noktada anayasa değişikliği taraftarları ile muhalifleri, popülist bir retorik kullanarak "ak ile kara" olarak ayırtmıştır. Bu söyleme göre "ak taraf" değişimin, demokrasinin ve özgürlüğün temsilcisiyken; "kara taraf" statükocu, elit ve militarist niteliktedir.²¹³ Nitekim partizan bir kutuplaşma olarak karşılık bulan 2010 anayasa referandum süreci, toplumsal düzlemde ötekilerin belirginleştiği bir dönemdir.²¹⁴ Bu kutuplaşmanın bir getirisi olarak ise AKP hegemonyasının meşruiyet sorgulaması ortaya çıkmıştır.²¹⁵ AKP seçmen tabanı haricindeki laik, elit, Kemalist, orta sınıf ve kentli kimlikler, devam eden AKP hegemonyasındaki popülist-İslamcı söylemlerle ve otoriter iktidar

²⁰⁸ Berk Esen and Sebnem Gumuscu, "Building a Competitive Authoritarian Regime: State-Business Relations in the AKP's Turkey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20/4, 2018, p. 354.

²⁰⁹ Esen and Gumuscu, "Building a Competitive Authoritarian Regime: State-Business Relations in the AKP's Turkey", p. 357.

²¹⁰ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri", s. 20.

²¹¹ Dinçşahin, "A Symptomatic Analysis of the Justice and Development Party's Populism in Turkey, 2007-2010", p. 626.

²¹² Müftüler Baç and Keyman, "The Era of Dominant-Party Politics", p. 93.

²¹³ *Berber Yürüdüük Biz Bu Yollarıda*, C. 7, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 10.

²¹⁴ Akın Ünver, "Clash of Communities: Turkey's Dormant Domestic Cold War", *Political Reflection Quarterly Journal*, No. 1, 2011, pp. 2-3.

²¹⁵ Müftüler Baç and Keyman, "The Era of Dominant-Party Politics", p. 93.

karakteriyle tetiklenerek AKP hegemonyasına yabancılaşmaya başlamıştır.²¹⁶ Bu dönemde AKP, Gramsciyan anlamda toplumsal düzlemde bütünsel bir hegemonya düzeyine Kemalizm-İslamcılık gerilimi nedeniyle erişemese de seçim başarıları ve siyasal toplumun kurumlarını dönüştürme kapasitesiyle siyasal iktidarını perçinlemiştir.²¹⁷

3.3. Hegemonik Rızanın Oluşumu

2007 sonrası AKP siyaseti; ideolojik, ekonomik ve kültürel kodların neopopülizmle harmanlanmasıyla belirlemiştir. Bu doğrultuda AKP, toplumsal rızayı kazanabilmiş ve rızanın sürekli üretimini de gerçekleştirebilmiştir.²¹⁸ Neopopülizm kavramı, klasik popülizmden farklı olarak neoliberal ekonomi politikalarının hakim olduğu toplumlarda iktidarın yoksul kesimlerle hegemonik bağ kurmasını amaçlayan bir hegemonya stratejisi olarak karşılık bulmaktadır.²¹⁹ Dolayısıyla yine bir hegemonik strateji olarak AKP retoriğinde belirilmiş hoşgörü dili, farklı toplumsal tabanları neoliberal düzlemde bir arada tutan harç olarak kullanılmıştır.²²⁰ KONDA'nın²²¹ araştırmasına göre seçmen tabanını ağırlıklı olarak orta ve düşük gelirli bireylerin oluşturduğu AKP'nin işçi sınıfının gelir düzeyinde artış sağlamayan neoliberal politikaları benimserken aynı zamanda yoksulluğa yönelik stratejilerle onların hegemonik rızasını kazanabilmesi, neopopülizm aracılığıyla gerçekleşmiştir.²²²

AKP döneminde artan sosyal yardımlar, neoliberal politikaların bir sonucu olarak toplumda artan yoksullaşmaya yönelik hegemonik rızanın örtük bir aracı olarak kullanılmıştır. AKP'nin hegemonik tabanının önemli kesimini oluşturan muhafazakar yoksul kesim, "hizmet" söylemleriyle klientalist sosyal yardım ağına dahil edilmiştir.²²³ Bu doğrultuda toplumun yoksul kesimlerini hegemonik sisteme

²¹⁶ Müftüler Baç and Keyman, "The Era of Dominant-Party Politics", p. 92.

²¹⁷ Keyman and Gumuscu, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, p. 37.

²¹⁸ Deniz Yıldırım, "AKP ve Neoliberal Popülizm", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, ed. Kolektif, Phoenix, Ankara 2009, s. 69.

²¹⁹ Robert R. Barr, "The Persistence of Neopopulism in Peru? From Fujimori to Toledo", *Third World Quarterly*, 24/6, 2003, p. 1161.

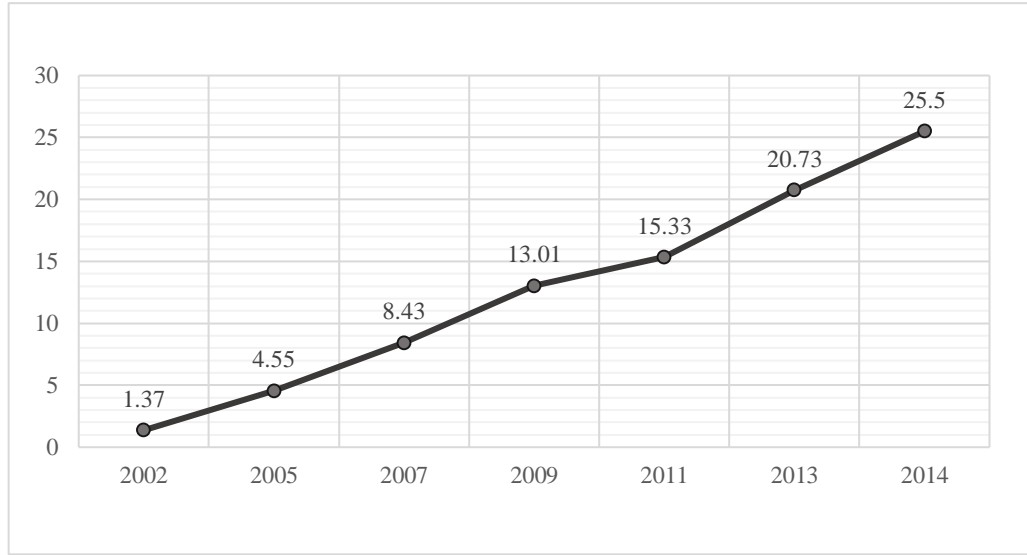
²²⁰ Burcu Eğilmez, "Governing or Repressing Dissent via the Politics of Toleration: The Justice and Development Party Versus the Working Class", *Turkish Studies*, 13/3, 2012, pp. 442–443.

²²¹ KONDA, "Seçmen Kümeleri: Ak Parti Seçmenleri", 2017, <https://konda.com.tr/rapor/43/secmen-kumeleri-ak-parti-secmenleri> (Erişim: 01.04.22).

²²² Deniz Yıldırım, "AKP ve Neoliberal Popülizm", *AKP Kitabı*, s. 69.

²²³ Aziz Çelik, "Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 42, 2010, s. 75.

eklemlenme çabasıyla karşılık bulan sosyal yardımlar, AKP döneminde artarak devam etmiştir. Fakat bu noktada artan sosyal yardım harcamalarıyla birlikte yoksulluğun da artması dikkat çekicidir çünkü yoksulluğun yeniden üretimi aynı zamanda hegemonik rızanın da yeniden üretimi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla AKP, neopopülist bağlamda kullanılan "hizmet" vurgusuyla işçi sınıfının reel yoksulluğunu politik alandan soyutlayarak işçi sınıfının rızasını kazanabilmiş ve aynı zamanda muhalifleşmesini de engelleyebilmiştir.²²⁴ Nitekim hegemonyasının ekonomi retorüğünü toplumdaki farklı sınıfların taleplerine yönelik dengelemeyi başaran AKP, yoksul sınıfın temel ihtiyaçlarına yönelik destekleriyle toplumsal tabanındaki çeşitliliği muhafaza etmeye çalışmıştır.²²⁵

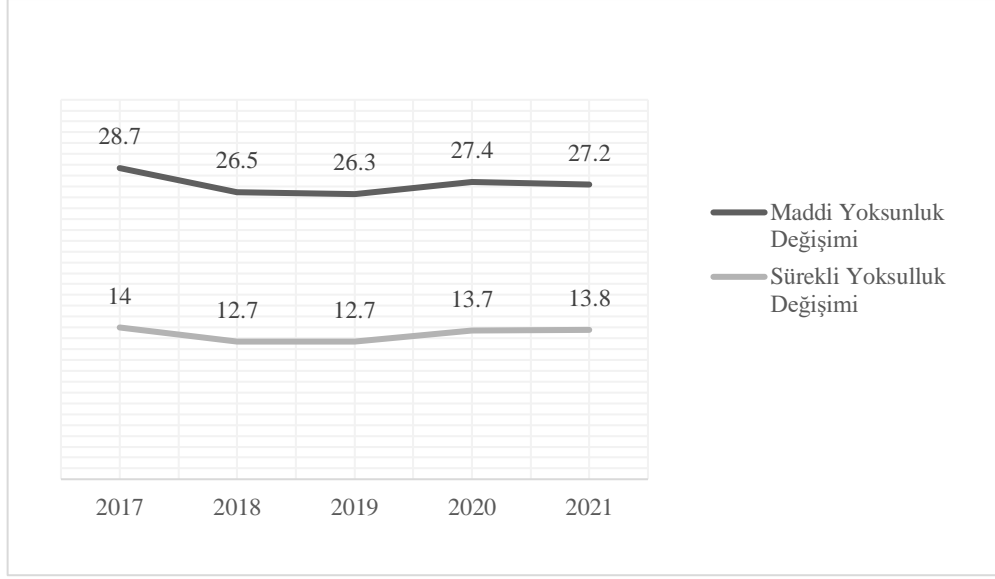

Şekil 3.2. 2002-2014 Arası Sosyal Harcamaların Milyar TL Cinsinden Değişimi²²⁶

²²⁴ Erken döneminde her ne kadar AKP ile işçi sınıfı arasında hegemonik bağ kurulmuş olsa da özellikle 1 Mayıs gösterileriyle belirginleşen muhalif söylemler, AKP hegemonyasına yönelik ayrışmaları barındırmaktadır. Bu doğrultuda işçi sınıfı çatışmalarına yönelik daha kapsamlı analiz için Bk. Eğilmez, "Governing or Repressing Dissent via the Politics of Toleration: The Justice and Development Party versus the Working Class", pp. 438–439.

²²⁵ Atay and Kalfa, "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi", Küreselleşme, *Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, s. 327.

²²⁶ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, <https://www.aile.gov.tr/yayinlar/raporlar/sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu/> (Erişim: 01.02.22).

Şekil 3.3. 2007-2021 Arası Maddi Yoksunluk ve Sürekli Yoksulluk Oranlarının Yüzdesel Değişimi²²⁷

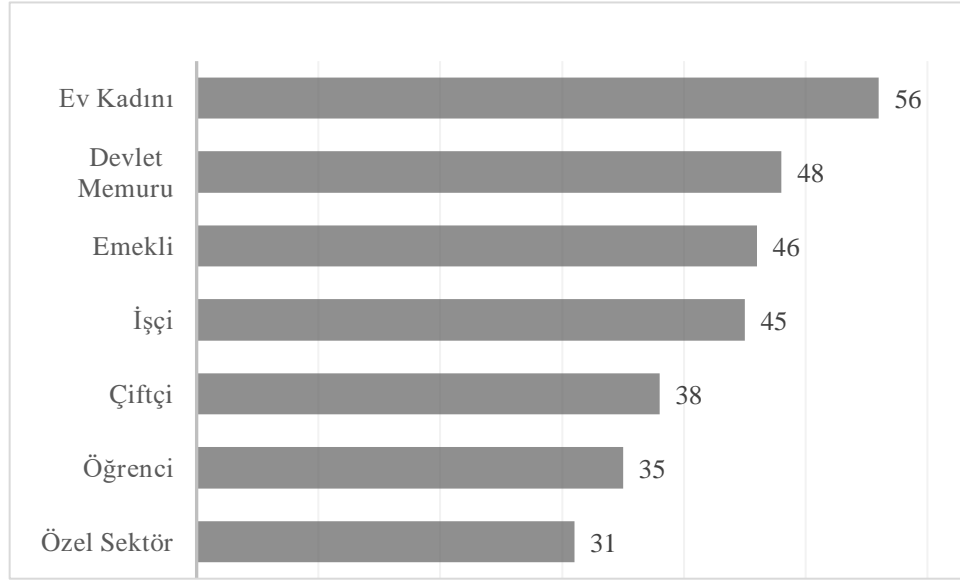
Yukarıdaki şekillerde görüldüğü üzere sosyal yardım harcamaları artarken yoksulluğun azalmadığı AKP iktidarında ekonomik krizlerden en çok etkilenen sınıf olarak işçi sınıfının ve yoksul kesimin neoliberal politikalara olan desteği, AKP'nin "halka hizmet" ekseninde kurguladığı retorikle açıklanmaktadır.²²⁸ Belediyelerin yoksul kesimlere yönelik düzenlediği toplu nikâh, sünnet ve iftar törenleri, bedava dağıtılan kömürler, aşevleri sayısındaki artış, belirli bir yaşın üzerindeki vatandaşların belediye otobüslerini ücretsiz kullanmaları gibi sosyal yardımlar, yoksul kesimin politik bir özne olarak kavranmasını sağlamıştır. Sosyal yardımlar bu noktada, piyasa dışında konumlanan sivil toplum kuruluşları, gönüllü faaliyetleri ve özel sektör gibi aktörler tarafından düzenlenmiş ve bu düzenleyiş süreci dini motiflerle kurgulanmıştır.²²⁹ Bu bağlamda İslami gelenekler, işçi ve patron arasındaki politik sınıf ayrımını "kardeşlik bağı" söylemiyle ikame ederek, işçi- patron ayrımına dini meşruluk kazandırmışlardır. Nitekim İslami gelenek kökleriyle AKP de dini sınıfların

²²⁷ TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Gelir,-Yasam,-Tuketim-ve-Yoksulluk-107> (Erişim: 03.02.22).

²²⁸ Eğilmez, "Governing or Repressing Dissent via the Politics of Toleration: The Justice and Development Party versus the Working Class", pp. 432-433.

²²⁹ Ekber Doğan ve Yasin Durak, "İslami Burjuvazinin Yükselişi ve Neoliberalizmin Toplumsallaştırılması: İki Dindar Şehrin Başarısının Perde Arkası", *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, ed. İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış A. Özden, İletişim Yayınları 2019, s. 316.

salt temsilciliği yerine İslami gelenek paydasının kapsayıcılığına vurgu yaparak sınıf çatışmalarını önlemeye yönelik bir strateji benimsemiştir.²³⁰

Şekil 3.4. Türkiye Geneli Çalışma Durumuna Göre AKP Tabanındaki Dağılımı²³¹

Toplumsal rızanın oluşmasında önemli bir role sahip olan inşaat sektörü de AKP hegemonya süresince araçsallaşmıştır. Nitekim 2011 seçim kampanyasında İstanbul projeleri, “güçlü Türkiye” retoriğiyle sembolleştirilerek kitlelerin ideolojik ve ekonomik tatminini tetiklemiştir.²³² Ayrıca AKP retoriğinde “hizmet somutlaştırıcısı” olarak kavranan ve konut politikasındaki başat kurum olan TOKİ, toplumsal rıza inşasında önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada kurum, özellikle orta sınıfın ev sahibi olmasına yönelik girişimleriyle rıza tahsisi bağlamında toplumda oldukça karşılık bulan girişimlerde bulunmuştur.²³³

Milli Görüş Hareketi’ni yeniden kurgulayarak politik bir rota belirleyen AKP'nin hegemonyasındaki rızanın üretimi, 2002 öncesi koalisyon hükümetleri dönemindeki ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın derinliğine vurgu yapılarak AKP'nin bu noktada bir istikrar temsilcisi olarak konumlandırılmasıyla işlenmiştir. Nitekim AKP iktidarı

²³⁰ Engin Yıldırım, "Labor Pains or Achilles' Heel: The Justice and Development Party and Labor in Turkey", *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, ed. Hakan Yavuz, University of Utah Press, Salt Lake City 2006, pp. 236–237.

²³¹ KONDA, "2011 Barometresi", 2011, <https://konda.com.tr/rapor/92/barometre-4-aylik-rapor-secim-analizi> (Erişim: 01.03.22).

²³² Uraz Aydın, "Lanetli Süreklilik: Neoliberal Militarizmden Otoriter Muhafazakarlığa", *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, eds. İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış A. Özden, İletişim Yayınları 2019, s. 211.

²³³ Fatih Yaşlı, *AKP, Cemaat Sünni-Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 188.

öncesinde temelleri atılan neoliberal politikalara bağlı kalınarak özellikle AKP iktidarının erken döneminde ekonomide gerçekleşen olumlu gelişmeler, toplumsal düzlemde iktidar hegemonyasına rıza olarak karşılık bulmuştur.²³⁴ AKP iktidar süresince sosyal adalet kavrayışı ise gelirin yeniden dağıtımını yerine mikro krediler ve küçük işletmelere destek olacak şekilde dönüşmüştür. Bu doğrultuda neoliberal ekonomik sistemin kurumsallaşmasına odaklanılmıştır.²³⁵ "İkinci kuşak yapısal reformlarla" sürdürülen özelleştirme süreciyle hizmetlerin yürütücüsü olarak kamu kurumları yerine özel sermaye girişimleri kabul edilmiştir.²³⁶ Bu doğrultuda neoliberal ekonomi politikalarından en çok etkilenen işçi sınıfının 1980 yılında %35 olan sendikalaşma oranı, AKP iktidarı süresinde %6'ya düşerek işçi sınıfının muhalif kapasitesi ve kolektifliği azalmıştır.²³⁷ Ayrıca iktidar bloğunda muhalifleşmeye yönelik örtük stratejiler olarak yorumlanan grev erteleme kararları, emeklilik koşullarının zorlaşması, sistemsiz şekilde gerçekleştirilen yeşil kart dağıtımını, çiftçi ve öğrenci sendikalarının yasaklanması, partinin otoriter evriminin köklerine de işaret etmektedir.²³⁸ Dolayısıyla neoliberal politikaların alt ve orta sınıf üzerindeki olumsuz etkileri, rıza üretimiyle araçsallaşan neopopülist söylemlerle politik alandan soyutlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye geneli farklı ekonomik sınıflarda karşılık bulan AKP hegemonyası tabanındaki sınıfsal çeşitlilik, kararlılıkla yürütülen neoliberal politikalarla ve alt sınıflara yönelik kurguladığı neopopülist retoriğiyle açıklanabilmektedir.²³⁹

AKP'nin hegemonik rıza tahsisinde başka bir önemli unsur, milliyetçilik kavramının içeriğindeki çeşitli dönüşümlerdir. Özellikle 2007 sonrası AKP'de politik bir refleks olarak artan milliyetçi söylemler, milliyetçi kimliklerin hegemonik tabana eklemlenmesi bağlamında dikkate değerdir. Bu bağlamda AKP, İslam geleneğiyle harmanlanmış bir milliyetçilik anlatısı benimseyerek dönemin milliyetçi parti tabanlarının merkezi olmayı hedeflemiştir. Hegemonya pekiştiricisi olarak kullanılan

²³⁴ Yaşlı, *AKP, Cemaat Sünni-Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*, s. 187.

²³⁵ Tuğal, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, s. 70.

²³⁶ Reformların daha kapsamlı analizi için bk: Birgül A. Güler, *Devlette Reform Yazıları: Dünya'da Ve Türkiye'de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi - İdari Liberalizasyona*, Paragraf Yayınevi, Ankara 2005, ss. 161–200.

²³⁷ Metin Özügürlü, "Türkiye'de Muhalefet Krizi, Ulusalçılık, Örgütlü Emek Hareketi Ve Sol", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, eds. Nergis Mütevellioğlu and Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2009, s. 347; DİSK, www.disk.com.tr

²³⁸ Çelik, "Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", s. 72.

²³⁹ Eğilmez, "Governing or Repressing Dissent via the Politics of Toleration: The Justice and Development Party versus the Working Class", p. 434.

milliyetçi söylemler; kültür, tarih ve değerler gibi kavramların müşterekliğine vurgu yapılarak dönüştürülmüştür. Bu doğrultuda AKP milliyetçilik kurgusunu "folklorik zenginlik" olarak tanımladığı farklı kimlikleri İslami değerlerin müşterekliğinde konumlandırarak inşa etmiş ve Türklüğü ise bu konumlandırmanın üst kimliği olacak şekilde kavramıştır.²⁴⁰ Nitekim 2007 sonrası beliren İslam sentezli milliyetçilik vurgusunun aksine erken dönemdeki milliyetçilik anlayışı sınırlı dinsel, ırksal ve bölgesel dinamiklerden ziyade "Türkiyelilik bilinci" ve "anayasal vatandaşlık" anlayışıyla kurgulanmıştır.²⁴¹ Milliyetçiliğin, "millete yatırım yapmak" olarak politize edilmesi ise toplumsal tabanda hizmet retoriğiyle karşılık bulmuştur.²⁴²

Kurucu iktidar olarak politika içeriklerindeki dönüşümün oldukça belirginleştiği 2011 sonrası dönem ise toplumsal belleğin yeniden üretildiği kritik bir evredir. Özellikle İslam merkezli milliyetçilik anlayışı bu dönemde tepkisel bir form almıştır.²⁴³ Ayrıca iktidar süresince farklı etnik kimliklerin temsilini üstlenen AKP, "hükümet güdümlü sivil toplum kurumlarıyla" kontrollü bir temsil sağlamıştır. Bu kurumlarla ve açılım paketleriyle etnik kimliklerin hegemonik tabana yapay bir entegrasyonu söz konusudur. Özellikle Sünni-Hanefi sınıfın elitleri için kontrollü de olsa organik bir temsil söz konusuysen, diğer etnik kimliklerin temsili AKP uzantılı kurumlar tarafından gerçekleştirilerek stratejik "yapay" bir temsil oluşturulmuştur.²⁴⁴

AKP hegemonyasındaki toplumsal rızanın izini sosyal yaşamın gündelik pratiklerindeki dönüşüm üzerinden de ayrıca sürmek mümkündür. Aynı zamanda sivil topluma mevzi savaşıyla müdahale anlamına gelen bu dönüşüm, yeni bir İslamcı perspektifi de doğurmuştur. Bu bağlamda dönüşen sivil toplum, hem modernitenin hem de dini kimliğin öne çıktığı yeni televizyon kanalları, dernekler, vakıflar içererek biçimlendirilmiştir. Bu yeni İslamcı perspektif, milliyetçilik unsuruyla donatılmış ve elitler arasında da karşılık bularak hegemonya tahsisinde araçsallaşmıştır.²⁴⁵ AKP'nin hegemonya inşasında yereldeki parti örgütlenmesine verdiği önem ise kitlelerin

²⁴⁰ Güven G. Öztan, "Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri Arasında Yaşanan Hegemonya Mücadelesi", *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, eds. İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış A. Özden, İletişim Yayınları 2019, ss. 118–122.

²⁴¹ *Berberer Yürüdüğümüz Bu Yollarda*, C. 1, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 106.

²⁴² *Efendi Değil Hizmetkar Olmak: Yeni Türkiye Vizyonu*, C. 5, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 129.

²⁴³ Öztan, "Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri Arasında Yaşanan Hegemonya Mücadelesi", *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, s. 123.

²⁴⁴ İsmet Akça, "1980 Sonrası Türkiye'de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara 2010, s. 63.

²⁴⁵ Tuğal, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, s. 242.

Gramsciyan anlamda bir sağduyu etrafında bileşmelerinde ve dolayısıyla iktidar hegemonyasına rıza göstermesine yardımcı olan en kritik dinamiklerdendir. Buradan hareketle özellikle de farklı toplumsal sınıfların iktidar hegemonyası bağlamında mobilizasyonu, AKP'nin yerel düzlemdeki yönetim kadroları tarafından sağlanmaya çalışılmıştır ki bu çaba "biz" duygusunun oluşumunda başarılı olarak değerlendirilmektedir.²⁴⁶

2011 seçimleri sonrasında "ustalık" döneminin başlayacağını belirten Erdoğan, %49.83'lük oy oranıyla AKP'nin seçim başarısını tekrar pekiştirmiştir.²⁴⁷ AKP'nin bu başarısı, muhalif diğer partilerin seçim kazanma kapasiteleri ve seçmen motivasyonları üzerinde etkili olmuştur.²⁴⁸ Tek başına hükümet kurma yetkisine sahip olan AKP, bu sürece kadar sivil ve askeri ilişkileri yeniden biçimlendirmiş, AB katılım ortaklığını tamamlamış, azınlık sorunlarına yönelik adımlar atmış ve ekonomide ciddi ilerlemeler kaydetmiştir.²⁴⁹ Fakat AKP, erken dönemdeki ılımlı kimliğine rağmen özellikle 2007 sonrası otoriterleşme ve demokratikleşme sarkacında konumlanmıştır.²⁵⁰ Bu doğrultuda İslamcılık dinamikleriyle beliren iktidar kimliğiyle alkol satışlarına getirilen sınırlamalar, kürtaj hakkını denetleme, "en az 3 çocuk" söylemiyle nüfus politikasına örtük müdahale, doğum kontrol haplarının kullanıma yönelik kısıtlayıcı yasal düzenlemeler, zorunlu din dersi uygulamaları ve İmam hatip okulları sayısındaki artış gibi sivil toplum alanında beliren kritik müdahaleleriyle AKP, hegemonik krizine zemin hazırlamıştır.²⁵¹

Sonuç olarak 2002- 2007 yılları arasında kırılğan ve ılımlı kimliğiyle AKP, 2011 yılına kadar mutlak hegemonik düzeyden ziyade yerleşik Kemalist hegemonik unsurlarla donatılmış siyasal topluma yönelik manevra savaşıyla hegemonyasını kurgulamıştır.²⁵² İktidar süresince pasif devrim stratejisini laiklik odağında beliren politik anlayışına İslamcı unsurlar eklemleyerek uygulayan AKP, homojen bir iktidar ereğiyle hegemonik elitlerini eski iktidarın muhalefeti olacak şekilde

²⁴⁶ Sevinç Doğan, *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*, İletişim, İstanbul 2019, s. 256.

²⁴⁷ *Efendi Değil Hizmetkar Olmak*, C. 7, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 16.

²⁴⁸ Keyman and Gumuscu, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, p. 34.

²⁴⁹ Müftüler Baç and Keyman, "The Era of Dominant-Party Politics", p. 86.

²⁵⁰ Keyman and Gumuscu, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, p. 29.

²⁵¹ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri", s. 21.

²⁵² Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri", s. 16.

araçsallaştırmıştır.²⁵³ Bu noktada eski iktidarı sosyal, politik ve ekonomik bağlamda eleştiren elitler, partinin popülist retorüğini de oluşturmuşlardır.²⁵⁴ Dolayısıyla AKP'nin piyasa, demokratikleşme, modernleşme, küreselleşme gibi dinamiklerle İslamcı politikaları birbirine sentezleyerek belirlediği 2011 yılına kadar olan kimliğı, sağlıklı bir ideolojik evrimden ziyade hegemonik inşa sürecinin stratejik bir hamlesi olarak yorumlanmıştır.²⁵⁵ Nitekim rekabetçi otoriter dönüşümünün keskinleştiğı 2011 yılından itibaren hegemonik krizinin refleksleri de ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁵⁶

3.4. AKP ve Popülist Uğrak

İktidarı kendi hegemonyası doğrultusunda homojenleştirme ereğıyle devlet alanından militarist öğeleri manevra savaşıyla arındıran AKP'nin politik kimliğinde dönüşümler başlamıştır. Dolayısıyla hegemonya bu noktada "öteki" öznenin yaratılmasıyla belirlenen siyasetle derinleştirilerek yeniden biçimlendirilmiştir.²⁵⁷ Hegemonya stratejisi bağlamında yaratılmış başka bir aktör olarak "mağdur öznenin" inşası ise ötekinin yaratılmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Bu noktada stratejik olarak inşa edilen ve mevcut hegemonyaya muhalif olarak karşılık bulan öteki, AKP tarafından toplumsal karşıtlığın temsilcisi olarak konumlandırılmıştır.²⁵⁸

Toplumsal karşıtlık vurgusundan ve popülizmin eklektik yapısından hareketle AKP hegemonyasındaki söylemler, tek bir sınıfı veya ideolojiyi vurgulamak yerine sosyo-politik düzlemde toplumsal yapıda karşılık bulan tüm değerleri içerecek şekilde yeniden üretilmektedir. Nitekim bu doğrultuda AKP retorüğü, İslamcı ve milliyetçi söylemler odağında belirse de etnik kimliklere, farklı dinlere, sermaye sahiplerine ve emek sınıfına yönelik içeriklerle de karşılık bulmaktadır. Bu noktadan hareketle neopopülizm bağlamında yaratılan ve iktidar hegemonyasının muhalifleri olarak karşılık bulan öteki özne, popülist retorüğün çok unsurlu yapısıyla sınırlı bir alana yerleştirilmekte ve iktidar hegemonyası tarafından toplumsal temsil konusunda yeterli olmadığı iddia edilmektedir. Bu noktada AKP popülizminde sıklıkla atıf yapılan öteki özne, Batı'yı örnek alan ve askeri vesayeti savunan eski Türkiye'nin statükocu

²⁵³ Tuğal, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, ss. 237–238.

²⁵⁴ Tuğal, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, s. 244.

²⁵⁵ Tuğal, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, s. 15.

²⁵⁶ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri", s. 16.

²⁵⁷ Tuğal, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, s. 238.

²⁵⁸ T. Dijk, "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım", *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, ed. Kolektif, Su Yayınevi, İstanbul 2003, ss. 89–90.

temsilcileridir.²⁵⁹ AKP'nin temsilcisi olduğu yeni Türkiye ise "yerli ve milli" bir varoluş mücadelesidir.²⁶⁰

Kemalizm'in üniter ve laik toplum tasavvuru ile İslamcılığın muhafazakâr mağduriyeti²⁶¹ arasındaki hegemonik mücadele alanında beliren ikili yapı, iktidar erkinin sınırlarını belirsizleştirmektedir. Belirsizleşen politika alanı ise popülist söylemlerle toplumsal rıza üretimine yönelik olarak hegemonya inşası gereği yeniden kurgulanmaktadır.²⁶² Bu yeniden kurgunun getirisi olarak AKP'nin ılımlı merkez siyasetindeki popülist dönüşüm aynı zamanda iktidar mekanizmasındaki otoriter dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu noktada AKP, öncülü olan İslamcı partilerden ayrılarak toplumsal sınıfları bir araya getirebilmesiyle popüler kimlik kazanırken, hegemonya inşası bağlamında devlet aygıtlarının kullanımını arttırması ve aynı oranda muhalif hareketleri bastırmasıyla otoriter kimliği oluşmuştur.²⁶³ Özellikle 2011 sonrası dönemde keskinleşen iktidar mekanizmasındaki rekabetçi otoriter dönüşüm, AKP hegemonyasının yeniden biçimlendiği dönem olarak karşılık bulmuştur. Dolayısıyla seçim süreçlerindeki popülist dili, basın ve ifade özgürlüğüne yönelik müdahaleleri ve özellikle yeni Türkiye ile milli irade gibi kavramları retorikğine eklemesiyle rekabetçi otoriter kimliğe evrilmiştir.²⁶⁴

3.4.1. Siyasal Rejimin Melezleşmesi

Rekabetçi otoriteryanizm, iktidar kavramlarının içeriğinin ve bunların derecelerinin değiştiği melez bir siyasi rejim olarak karşılık bulmaktadır. Oyun alanındaki iktidar mobilizasyonun şiddetli olduğu rekabetçi otoriteryanist iktidarlara, kaynakların manipülasyonu muhalif görüşleri oyun alanının dışında tutmaktadır. Bu noktada beliren patronaj ilişkileri, *pork barrel*²⁶⁵ harcamaları ve egemen

²⁵⁹ Menderes Çınar, *Vesayetçi Demokrasiden "Milli" Demokrasiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 223.

²⁶⁰ Çınar, *Ecdadın İcadı*, s. 85.

²⁶¹ İslamcı geleneğin siyasi partileri retoriklerinde Kemalizm'in militarist müdahalelerinden yola çıkarak mağduriyet anlatısı benimsemişlerdir. Nitekim İslamcı gelenek kökleriyle AKP de İslamcı politığe yönelik askeri müdahaleleri mağduriyet anlatısı olarak politize etmiştir. Bu noktada 27 Mayıs darbesi, 28 Şubat süreci, İslamcı partilerin kapatılması, türban yasağı gibi İslami politığe yönelik müdahaleler, popülist söylemlerle mağduriyet anlatısının temel dinamikleri olarak konumlandırılmıştır.

²⁶² Özügürlü, "Türkiye'de Muhalefet Krizi, Ulusalçılık, Örgütlü Emek Hareketi ve Sol", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, s. 347.

²⁶³ Andrew Gamble, *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*, Macmillan Education, Basingstoke 1988, p. 183.

²⁶⁴ Steven Levitsky and Lucan Way, "The New Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 31/1, 2020, p. 53.

²⁶⁵ Hizmet kayırmacılığı olarak Türkçeye çevrilebilen bu kavram, siyasi partilerin özellikle seçim dönemlerinde kamu kaynaklarını hakim oldukları bölgelere yönelik rıza tahsisi amacıyla kullanmaları

hegemonyasındaki uzantıların avantajlı konumu, karşı hegemonyanın köklenmesine engel olacak şekilde kurgulanmaktadır.²⁶⁶

Rekabetçi otoriter rejimler; yasama, yürütme, yargı ve medya gibi kurumların var olduğu devlet mekanizmalarında hegemonya mobilizasyonunun yine bu kurumlar aracılığıyla iktidara yönelik tahsis edildiği rejimlerdir. Kavramın rekabetçi kimliği, muhalif hareketlerin demokratik kurumları kullanarak karşı hegemonya yaratabilme kapasiteleriyle oluşurken, otoriter kimliği ise demokrasi felsefesinin işlemediği ve muhalefetin iktidar lehine çarpık bir sistem inşasıyla karşılaşmasıyla biçimlenerek yapay bir rekabetçi alan yaratılmasıyla oluşmaktadır.²⁶⁷ Bu noktada rekabetçi otoriter rejimlerde hukuk, medya, eğitim gibi alanların egemen parti hegemonyası lehine araçsallaştırılması söz konusudur.²⁶⁸ Ayrıca bu rejimlerde toplumun popülist mobilizasyonu bağlamında anayasa ve seçim yöntemlerinin iktidar lehine biçimlendirilmesi oldukça kritiktir çünkü bu doğrultuda karşı hegemonya oluşturabilecek muhalif kökler zayıflatılarak iktidar hegemonyasının pekiştirilmesi amaçlanmaktadır.²⁶⁹

Söz konusu rejimlerde muhalefet ve egemen parti arasında asimetrik dağılan kaynaklar, görevde uzun süre kalmanın yarattığı avantajların bir yansıması olarak karşılık bulmaktadır. Bu noktayı tanımlamak için “hiper görev avantajı” kavramlaştırmasını kullanan Greene, devlet kaynakları üzerinde kullanım inisiyatifindeki çarpıklığa gönderme yapmaktadır. Rekabetçi otoriter rejimlerde haklardan ekstra yararlanma ve fon yaratma kapasiteleri kullanılarak stratejik bir sistem yaratılmakta ve bir noktadan sonra iktidar mekanizmasına yerleşen bu dinamikler, seçim hegemonyası yaratma bağlamında toplumsal rıza tahsisi amacıyla iktidar erki lehine kullanılmaktadır. Hakim parti sistemlerinde adaydan çok partinin yapısal bütünlüğüne yönelik kullanılan bu avantajların kapsamı oldukça fazla olup hiper görev avantajı seviyesine gelmektedir.²⁷⁰ Kaynakların kullanımındaki bu avantajlar, kutuplaşmış toplumsal düzlem ve milliyetçi popülist söylemlerle

anlamına gelmektedir. Bk. David Denemark, "Partisan Pork Barrel in Parliamentary Systems: Australian Constituency-Level Grants", *The Journal of Politics*, 62/3, 2000, p. 896.

²⁶⁶ Levitsky and Way, *Competitive authoritarianism*, p. 56.

²⁶⁷ Levitsky and Way, *Competitive authoritarianism*, p. 5.

²⁶⁸ Esen and Gumuscu, "Building a Competitive Authoritarian Regime: State-Business Relations in the AKP's Turkey", p. 352.

²⁶⁹ Levitsky and Way, "The New Competitive Authoritarianism", p. 59.

²⁷⁰ Greene, *Why Dominant Parties Lose*, p. 39, 46-47.

tetiklenmektedir.²⁷¹ Dolayısıyla hiper görev avantajları, egemen parti lehine dönük yasal politika yapılarında ve hegemonik tabanı genişletmek için popülist söylemler izleğinde genel olarak iki temel sütunda belirmektedir.²⁷²

İktidar mekanizmasında tam kontrol istencindeki hakim partiler, iktidarı uzun vadede yönetme ereğiyle kaynakların dağılımda çarpıklıklar yaratırlar.²⁷³ Bu noktada rekabetçi otoriter rejimler, sivil toplumda ve siyasal toplumda seçim hegemonyalarının devamı için bağımsız yargının ve medyanın kontrolüne de ayrıca önem verirler.²⁷⁴ Görevin hiper avantajını kullanan siyasi parti, kendi hegemonyasına dönük stratejik kampanyalara kaynak aktarımı yaratarak sivil toplum alanındaki üstünlüğünü sürdürürken, egemen partinin hegemonik krizinden hareketle karşı hegemonya oluşturma potansiyeli taşıyan muhalefetin ise sivil toplumdaki asimetrik yapılanmalardan dolayı hegemonik mücadelesini sürdürmesi oldukça zordur.²⁷⁵ Demokratik rejimlerle tam otoriter rejimler sarkacında konumlanan rekabetçi otoriter rejimlerde, demokratik kurumların ihlali ile karşı hegemonik güçlerin kısmi de olsa oyun alanında varlığı söz konusudur. Fakat bu rejimlerdeki demokratik enstrümanların mutlak yozlaşmasından ziyade iktidar politiğinde beliren örtük stratejilerle egemen sınıf hegemonyasını pekiştirici stratejilerinin çarpık yoğunluğu mevcuttur. Bu doğrultuda demokratik kurumlar varlıklarını sürdürürken aynı zamanda hegemonik manipülasyonlara tabii olabilmektedirler.²⁷⁶

3.4.2. Siyasal Rejimdeki Dönüşüm

Erken dönem AKP'nin hegemonya inşası süresinde İslamcılık ve Kemalizm ekseninde karşılık bulan gerilimler, ekonomik aktörler üzerinde de etkili olmuş ve devlet mekanizmasının ekonomi politiği tekrar biçimlenmiştir. Bu gerilimlerden hareketle ekonomi ve politika kavramları yeniden tanımlanmış ve dolayısıyla toplumsal rıza temelinde Gramsciyen bağlamda topyekûn bir uzlaşma durumu sağlanamamıştır.²⁷⁷ Rekabetçi otoriteryanizme evrilme süresince hegemonya

²⁷¹ Levitsky and Way, "The New Competitive Authoritarianism", p. 60.

²⁷² Greene, *Why Dominant Parties Lose*, p. 39.

²⁷³ Greene, *Why Dominant Parties Lose*, p. 40.

²⁷⁴ Levitsky and Way, "The New Competitive Authoritarianism", p. 59.

²⁷⁵ Kenneth F. Greene, *Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratization in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York 2007, p. 47.

²⁷⁶ Levitsky Steven and Lucan A. Way, "The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 13/2, 2002, p. 53.

²⁷⁷ Ayşe Bugra and Osman Savaskan, *New Capitalism in Turkey: The Relationship Between Politics, Religion and Business*, Edward Elgar, Cheltenham 2014, p. 170.

kurgusunu İslami temellere dayandıran AKP, toplumsal rızanın tahsisinde kurucu iktidar olarak iktidarını meşrulaştırma çabasına girmiştir. Nitekim 2007 ve 2011 süresince pekişen AKP'nin hegemonyasındaki en belirgin muhalif özne olan askeri vesayetın önemli ölçüde azaltılması ve AB sürecindeki olumsuz seyir, AKP'nin iktidarın tek erki olarak kendisini otoriter bağlamda konumlandırmasını tetiklemiştir.²⁷⁸ Ayrıca otoriter dönüşümünün köklendiği 2007 yılından itibaren AKP'nin özellikle 2011 sonrası retorğinde dramatik bir dönüşüm gerçekleşmiştir.²⁷⁹

Totaliter demokrasi ile rekabetçi otoriteryanizm arasında seyreden AKP iktidarı süresince²⁸⁰ otoriter kimliğinin şiddetiyle birlikte patronaj ilişkileri kökleşmiş, neopopülizm iktidar politikasının iskeletini oluşturarak milliyetçilik ve İslam sentezli toplum mobilizasyonunda rıza harcı vazifesi görmüş ve neoliberal politikalarla kurgulanmış devlet alanı merkezileşmeye başlamıştır.²⁸¹ Bu noktada 2010 referandumu sonrasında YSK yapısının hükümetin egemenliğini arttıracak şekilde dönüştürülmesi, AKP'nin rekabetçi otoriter dönüşümü bağlamında oyun alanında çarpık bir mücadelenin zeminini oluşturmuştur.²⁸² Ayrıca AKP, Kemalist hegemonyanın temsilinde problem yaşadığı özellikle muhafazakâr, milliyetçi ve yoksul kesimleri pasif devrim bağlamında hegemonik tabanına eklemleyerek 2011 sonrası dönemde iktidar mekanizmasını ve hegemonya kurgusunu yeniden biçimlendirmiştir.²⁸³ 2010 Anayasa referandumundaki başarısı sonrası siyasal toplumda merkezileşme stratejisi izlemiştir.²⁸⁴ Merkezileşme stratejisinin yoğunlaştığı 2011 sonrasında ise politikalarının önemli bir odağı olarak başkanlık sistemi savunuculuğuyla yeni bir anayasal düzenleme önerisi getirmiştir.²⁸⁵

AKP iktidarı süresince ticarileşen kamu hizmetleri artmış ve bu ticarileşmenin yürütücüleri olarak özel sektörün hedeflediği arzı sağlamak için kamu fonlarında kamu

²⁷⁸ Bahar Baser and Ahmet E. Ozturk (eds.), *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, I.B. Tauris, London 2017, p. 40.

²⁷⁹ Baser and Ozturk, *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, p. 21.

²⁸⁰ Berk Esen and Sebnem Gumuscu, "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, 37/9, 2016, p. 1.

²⁸¹ Bilge Yeşil, *Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State*, University of Illinois Press, Urbana 2016, p. 142.

²⁸² Esen and Gumuscu, "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", p. 1586.

²⁸³ Ümit Aktaş, "Pasif Devrim Mi, Statükonun Dönüşümü Mü?", *Birikim*, S. 283, 2012, ss. 79–87.

²⁸⁴ Orçun Selçuk, "Strong Presidents and Weak Institutions: Populism in Turkey, Venezuela and Ecuador", *Southeast European and Black Sea Studies*, 16/4, 2016, p. 576.

²⁸⁵ Baser and Ozturk, *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, p. 36.

yararını gözetmeksizin dağıtımlar yapılmıştır.²⁸⁶ Kamu İhale Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Rekabet Kurumu ve Sermaye Piyasası Kurulu yeniden biçimlendirilmiştir.²⁸⁷ Bürokratik düzenlemelerle güçlenen TOKİ ile birlikte kamu ve özel sektör arasındaki işbirliği yeniden biçimlenmiş ve kurumun kaynak kullanımı ve faaliyetlerinin kapsamı oldukça genişletilmiştir. Bu noktada ayrıcalıklı statüsüyle TOKİ faaliyetlerinin kamu bütçesinden soyutlanmasından hareketle şeffaflık ilkesi bağlamında kurumun kaynak yönetimi tartışmalara yol açmıştır.²⁸⁸ 2010 yılında Sayıştay'ın yetki alanına müdahale edilerek kurumun kamu kaynak kullanımındaki denetleme yetkisi kısıtlanmıştır. Ayrıca yüksek mahkemelerin yapılarında değişikliğe gidilmiş ve HSYK yeniden formüle edilmiştir.²⁸⁹ Öyle ki 2012 yılında özelleştirmeler odağında yürütülen neoliberal politikalar aleyhindeki mahkeme kararları da tanınmamıştır.²⁹⁰

AKP'nin rekabetçi otoriter dönüşümünün yansımalarını medya üzerinden de okumak mümkündür. Erken dönem AKP'deki ekonomik büyüme motivasyonu ve AB uyum süreciyle paralel seyreden demokratikleşmeden hareketle medya, iktidarı destekleyen bir araç olarak karşılık bulmuştur.²⁹¹ Fakat erken dönem AKP'de bir basın tekeli olarak Doğan Medya Grubu, 2007 referandumunu sonrası keskin muhalif tavır benimsemeye başlamıştır.²⁹² Bu dönemde Doğan Grubu ile AKP arasındaki gerilimler genel olarak laiklik ve İslamcılık ekseninde belirmiştir. Örneğin AKP'nin üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına yönelik teklifi lehine mecliste oy kullanan milletvekilleri, Doğan Grubu'na ait önemli bir gazete olan Hürriyet'te "kaosun temsilcileri" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca gazete bu dönemde İslami kimlikli yardım kuruluşu Deniz Feneri ile ilgili yolsuzluk haberlerine sıklıkla yer vermiştir.

²⁸⁶ Ayşe Bugra and Osman Savaskan, *New Capitalism in Turkey: The Relationship Between Politics, Religion and Business*, Edward Elgar, Cheltenham 2014, p. 170.

²⁸⁷ Esen and Gumuscu, "Building a Competitive Authoritarian Regime: State–Business Relations in the AKP's Turkey", p. 354.

²⁸⁸ Bugra and Savaskan, *New Capitalism in Turkey: The Relationship Between Politics, Religion and Business*, p. 85.

²⁸⁹ Esen and Gumuscu, "Building a Competitive Authoritarian Regime: State–Business Relations in the AKP's Turkey", p. 354.

²⁹⁰ Esen and Gumuscu, "Building a Competitive Authoritarian Regime: State–Business Relations in the AKP's Turkey", p. 354.

²⁹¹ Ceren Sözeri, "The Transformation of Turkey's Islamic Media and Its Marriage with Neo-Liberalism", *Southeast European and Black Sea Studies*, 19/1, 2019, p. 166.

²⁹² Alpay Sahin, "Two Faces of the Press in Turkey: The Role of the Media in Turkey's Modernisation and Democracy", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, eds. Celia J. Kerslake, Kerem Öktem and Philip Robins, 2010, Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire, New York 2014, p. 382.

AKP ise bu süreçte Doğan Grubu'na vergi kaçakçılığı kapsamında ağır cezalar vermiş, yatırımlarına müdahale etmiş ve Doğan Grubu'nun boykot edilmesi çağrısında bulunmuştur. AKP'nin rekabetçi otoriter kimliği doğrultusunda kurguladığı hegemonya inşası süresinde medyadaki belirgin müdahalelerinden biri de Erdoğan'ın 2011 ve sonrası şiddetlenen terör olaylarına yönelik medyaya "sağduyu" çağrısında bulunmasıdır. Nitekim bu çağrıyı Anadolu Ajansı, İhlas Haber Ajansı ve Cihan Haber Ajansı gibi kuruluşlar dikkate almışlardır. Hükümet ile medya arasında beliren bu gerilimler ise orduya sadık "görünmez apoletli" medyanın İslamcılık ekseninde bir kimlik dönüşüm sürecinin başlangıcı olarak yorumlanmıştır.²⁹³ Özellikle Hürriyet gazetesi kadrolarında beliren yeniden yapılanma, laik kimlikli yazarların tasfiyesiyle somutlaşmıştır. Bu doğrultuda muhafazakâr demokrat kimlikli yazarlarla biçimlendirilen medya kadroları AKP'nin medya üzerindeki manevra savaşını imlemektedir. Bu süreçte AKP'nin hegemonya uzantıları olarak sembolleşen ATV ve Sabah gazetesine ek olarak devlete ait televizyon kanalı TRT ve yine devletin haber ajansı olan Anadolu Ajansı, genişleyen muhafazakâr medya bloğunun en belirgin rıza üreticileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İslamcı çizgide kümelenen medya bloğu, ana akım medya konumuna gelerek AKP hegemonyasında toplumsal rızanın tahsisi amacıyla kritik bir araç olarak dönüştürülmüştür.²⁹⁴

2012 yılında devlete ait haber ajansı olan Anadolu Ajansı'ndaki gazetecilere İslami kimlikli Hak-İş örgütüne üye olmaları konusundaki baskıcı tutum, medya bloğundaki kimlik dönüşümünün bir başka imleyeni olarak karşılık bulmuştur.²⁹⁵ Bilge Yeşil, medyadaki AKP hegemonyasına karşı sendikalaşma yoksunluğunu partinin otoriter kuşatmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Bu noktada otoriter kuşatmayla siyasallaşan medya mensupları, dayanışma ruhundan yoksundurlar.²⁹⁶ AKP'nin medya üzerindeki otoriter dönüşümünü tutuklanan gazeteci sayılarındaki artıştan, yeniden düzenlenen medya mülkiyetlerinden ve medya organlarına uygulanan sansürlerden de ayrıca okumak mümkündür.²⁹⁷ Ayrıca iktidar süresince

²⁹³ Sözeri, "The Transformation of Turkey's Islamic Media and It's Marriage with Neo-liberalism", p. 166.

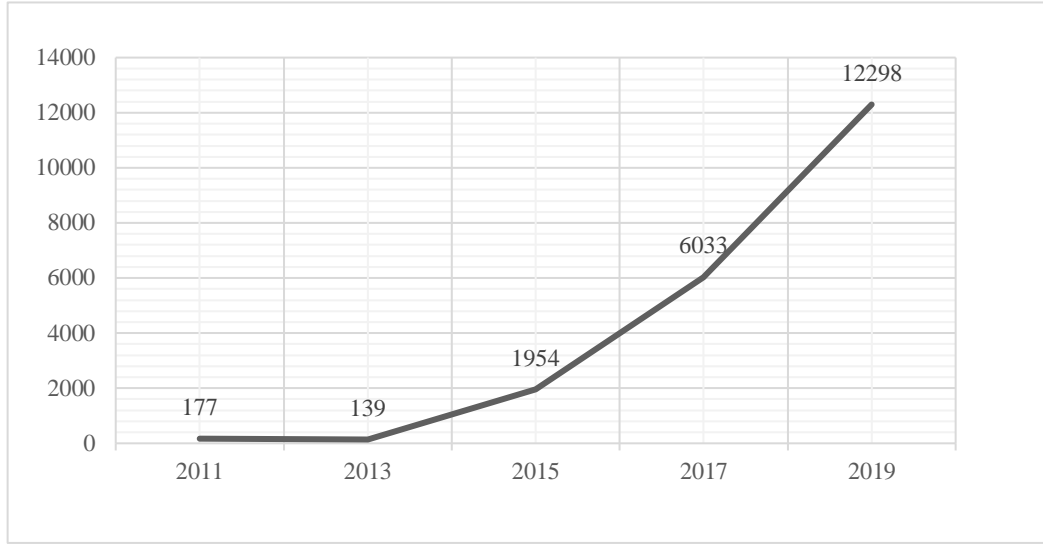
²⁹⁴ Aydın, "Lanetli Süreklilik: Neoliberal Militarizimden Otoriter Muhafazakarlığa", ss. 179-180.

²⁹⁵ Aziz Çelik, "Trade Unions and Deunionization During Ten Years of the AKP Rule", *Perspective* 3, No. 13, p. 47.

²⁹⁶ Yeşil, *Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State*, pp. 139-140.

²⁹⁷ Yeşil, *Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State*, p. 138.

Cumhurbaşkanına hakaret davalarındaki artış AKP'nin rekabetçi otoriter dönüşümü bağlamında dikkate değerdir.

Şekil 3.5. 2011-2019 Yılları Arası Cumhurbaşkanına Hakaret Suçu Dava Sayısı²⁹⁸

Rekabetçi otoriter bir rejim olarak tanımlanan AKP, ayrıca yeni Türkiye kurgusundaki millet tahayyülünü aşağıdan yukarıya örgütlenen sivil toplum örgütleriyle inşa etmeye çalışmaktadır. Bu noktada rejim kimliğinin bir getirisi olarak karşımıza çıkan siyasal ve sivil toplumdaki homojenlik ereği, devlet kaynaklarının asimetrik kullanımıyla gerçekleşmektedir. Nitekim AKP'nin sivil toplumu, muhafazakar bir millet inşasına odaklanmakta ve özellikle de gençler, İslam'ın ve devletin savunucuları olarak kavranmaktadır. Dolayısıyla kültürel hegemonya inşası olarak karşılık bulan bu kavrayış, aynı zamanda hegemonya pekiştiricisi olarak araçsallaşmıştır. Ayrıca hükümet uzantılı kurumlarla kayırmacılık bağlamında bir ilişki kuran gençlik örgütleri, hükümete bağımlı hale gelerek politik alanın çevresinde konumlanmaktadır.²⁹⁹

3.5. Hegemonik Krizin İktidardaki Yansımaları

AKP hegemonya inşasında toplumsal rıza ereğiyle kurgulanan özellikle yeni Türkiye, milli irade ve yeni Osmanlılık kavramları, aynı zamanda karşı hegemonik reaksiyonlara yönelik tepkisel form almasıyla partinin hegemonya krizindeki dinamikleri de imlemektedir. İktidarının ilk yıllarında Batı'ya karşı ılımlı ve merkez

²⁹⁸ Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/adalet-istatistikleri-yayin-arsivi> (Erişim: 04.04.22).

²⁹⁹ Bilge Yabancı, "Work for the Nation, Obey the State, Praise the Ummah: Turkey's Government-Oriented Youth Organizations in Cultivating a New Nation", *Ethnopolitics*, 20/4, 2021, pp. 493–494.

siyasetin keskin olmayan söylemlerini benimseyen AKP, 2011 sonrası rekabetçi otoriter evrimi bağlamında kurucu iktidar olarak kurguladığı hegemonik bir strateji olan yeni Türkiye inşasına odaklanmıştır. Bu yeni kurguda muhafazakârmilliyetçiliğin dışında kalan “öteki” ise rıza tahsisi bağlamında hegemonik bir araç olarak belirmiştir.³⁰⁰

AKP, yeni Türkiye kurgusunu mağdur özne anlatısının içeriğinde milliyetçilik ve dini öğeleri belirginleştirerek toplumsal tabandaki rıza üretimini sürekli hale getirmeye çalışmıştır.³⁰¹ Aynı zamanda AKP'nin hegemonya sınırlarını da gösteren yeni Türkiye söylemi, milli iradenin temsilcileriyle kurularak toplumsal rıza üretimine meşru bir referans noktası yaratma amacıyla kullanılmıştır.³⁰² AKP hegemonyasının temsilinde sorun yaşadığı Kemalist, laik, sosyalist gibi kimlikleri imleyen bu noktada neopopülizm aracılığıyla Türk- İslam sentezli yeni bir kimlik inşasına odaklanılmıştır. Sınıfsal farklılıkların İslamcı paydada birleştirilerek yok sayıldığı bu kimlik biçimleri, aynı zamanda sınıfların karşı hegemonik tepkilerini önlemeye yönelik örtük bir strateji olarak karşılık bulmaktadır. Nitekim siyasal sistemdeki artan memnuniyetsizlik, kutuplaşmanın daha belirgin hale geldiği toplumsal düzlem ve İslamcılık motifleriyle tahayyül edilen sivil toplum kurgusu, AKP'nin hegemonik kriz okumasını netleştirmektedir.³⁰³ AKP'nin neopopülist retoriğiyle muhafazakârlık ile modernlik, Doğu ile Batı, dindarlık ile laiklik akslarında ayrıştırılan toplumsal düzlem; milli irade, yeni Türkiye, yeni Osmanlıcılık ile yerlilik ve millilik kavramları üzerinden meşru temele dayandırılmaktadır. AKP'nin hegemonya krizi okuması ise birbirine zıt akslarla ayrılmış toplumsal düzlemde özellikle 2013 sonrası belirecek karşı hegemonik reaksiyonlardan hareketle yapılabilmektedir.³⁰⁴

3.5.1. Yeni Osmanlıcılık Söylemi

Manevra ve mevzi savaşıyla harmanlanan hegemonya mücadelesiyle AKP, siyasal ve sivil toplumda dönüşüm başlatmıştır. Nitekim kurguladığı bu yeni Türkiye'de kolektif bilinç yaratma amacıyla karşılık bulan yeni Osmanlıcılık, köklerini

³⁰⁰ Elçin Aktoprak, "Postkolonyal Bir “Dava” Olarak “Yeni Türkiye”Nin Yeni Ulusu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71/1, 2016, s. 3.

³⁰¹ İsmet Açık, "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi", *Toplum ve Bilim*, C. 70, 1996, ss. 155–156.

³⁰² Barış A. Özden and Ahmet Bekmen, "Rebelling Against Neoliberal Populist Regimes", *Everywhere Taksim': Sowing the Seeds for a New Turkey at Gezi*, eds. Isabel David and Kumru F. Toktamış, p. 90.

³⁰³ Birol A. Yeşilada, "The Future of Erdoğan and the AKP", *Turkish Studies*, 17/1, 2016, p. 26.

³⁰⁴ Çınar, *Eccadın İcadı*, s. 87.

İslamcı dinamiklerden alan yeni bir millet tasarımını beraberinde getirmiştir.³⁰⁵ Partinin erken döneminde beliren ılımlı karakteri yerine İslamcı kavrayışların merkeze alındığı ve bu doğrultuda yeniden inşa sürecinin motivasyonu olarak karşımıza çıkan yeni Osmanlıcılık, aynı zamanda AKP'nin de bir dönüşümüdür. Dolayısıyla yeni Osmanlıcılık, krizde olan hegemonyanın yeniden tahsisi bağlamında devinimde olan bir iktidar refleksi olarak karşılık bulmaktadır. Yeni Osmanlıcılık, AKP hegemonyasında Davutoğlu dönemiyle tam anlamıyla benimsenmişse de yakın dönem Türk siyasi geleneğinde pragmatik bir formülasyon olarak siyasi partilerin hegemonya mücadelesinde popülist bir rıza harcı olarak araçsallaşmıştır.

Turgut Özal'ın formüle ettiği yeni Osmanlıcılık, Kemalizm'in temsilde eksikliğini yaşadığı toplumsal kimliklerin karşı hegemonik temellerle kapsanmasını amaçlamaktadır. Nitekim bu doğrultuda Osmanlı'nın politik motifleri Türk-İslam sentezli kültür inşasına eklenmiştir.³⁰⁶ Geleneksel Osmanlıcılığın liberal motiflerle tekrar kurgulanmasıyla oluşturulan yeni Osmanlıcılık, 1980'ler Türkiye'sinin siyasi sorunlarına çözüm ereğini taşımaktadır. Ayrıca bir üst kimlik tasarısı olarak da karşılık bulan yeni Osmanlıcılık, çeşitli toplumsal kimliklerin İslami paydada temsiliyetini savunmaktadır. Özal döneminden sonra etkisi azalan yeni Osmanlıcılık, Refah Partisi'nin İslamcı gelenek eklemeleriyle liberal kimliğinden uzaklaşarak yeni bir dönüşüme tabii olmuştur.³⁰⁷ İslami geleneğin temsilcisi olarak Refah Partisi ise yeni Osmanlıcılığın kimlik sentezini benimsemiş ve Kemalist hegemonyanın homojen kültür yaklaşımına karşı çıkararak alternatif bir yurttaşlık modeli sunmuş olsa da bu modelde İslamcı cemaatler arasında keskin bir hiyerarşi belirlemiştir. Bu noktada yeni Osmanlıcılıktaki İslamcı düşünüşle modernleşmeye tepki yerine toplumsal bütüncüllüğe vurgu yapılarak makro bir perspektif sağlamasıyla toplumsal rızanın meşru temelleri oluşturulmaya çalışılmıştır.³⁰⁸ Fakat Kemalist hegemonyaya karşı olarak kurgulanmış yeni Osmanlıcılık; ideolojik kurgudaki eksiklikleri, türetilmiş bir

³⁰⁵ Yaşlı, *AKP, Cemaat Sünni-Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*, s. 126.

³⁰⁶ Yılmaz Çolak, "1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni-Osmanlıcılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", *Doğu Batı*, No. 38, 2006, s. 132.

³⁰⁷ Güven G. Öztan, "Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri Arasında Yaşanan Hegemonya Mücadelesi", *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, s. 108.

³⁰⁸ Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1998, s. 7.

araçsallaştırma girişimi olması ve yerleşik laik yapının keskin reddinden dolayı aydın sınıfında karşılık bulamamıştır.³⁰⁹

2015 sonrası AKP dış politikasının ana kavramı olarak yeni Osmanlıcılığın milliyetçi karakteri, AKP'nin manevra savaşıyla iktidar erkini şekillendirdiği 2007 sonrası dönemden kaynağını almaktadır. Dolayısıyla AKP hegemonyasında rıza tahsisi ereğini taşıyan formül, homojen Türk kimliği kavrayışından ayrılan, laiklik felsefesini benimsemeyen ve Sünni İslamcı çizginin dışında kalan toplumsal kimliklerin Kemalist hegemonya tarafından temsil edilememesi neticesini referans noktası olarak kabul ederek araçsallaşmıştır.³¹⁰ Bu noktada toplumsal güven inşasının bir elementi olarak dini kimlik, neoliberal politikaların seyrinde de önemli bir rıza harcı görevi görmüştür.³¹¹

Yeni Osmanlıcılık, özellikle 2010 yılından itibaren Türk-İslam sentezine ikame olarak karşılık bulmuştur. Bu noktada milletin yeniden inşasındaki organik ve romantik kurgulama olarak yorumlanmıştır. Bu doğrultuda AKP'nin dönüşümündeki ontolojik karakter, İslam geleneğinin kadim kökleriyle harmanlanmıştır.³¹² AKP döneminde yeni Osmanlıcılık, organik ve tarihsel bir süreç olarak kavranmış ve bu doğrultuda toplumsal grupların homojenleştiği ulus devlet modeli yerine heterojen grupların kapsandığı çoğulcu devlet anlayışı savunusu yapılmıştır. Bu savunuyla AKP, Kemalizm'in ötekileşmesini keskinleştirerek yeni Türkiye'nin mutlak hegemonyası olarak toplumsal olanı yeniden biçimlendirme çabasında olmuştur.³¹³

Davutoğlu tarafından kurgulanan ve 2015 sonrası AKP politikasının içeriğini oluşturan "Stratejik Derinlik" teorisinin bir alt kategorisi olarak yeni Osmanlıcılık, Batı ile Türkiye'nin türetilmiş yapay ilişkileri yerine Türkiye'nin Osmanlı mirasının bir taşıyıcısı olarak bölgedeki halklarla geçmişte kurulan organik bağa vurgu yapmaktadır. Bu özelliğiyle yeni Osmanlıcılığın Türkiye kavrayışı, Batı'ya "eşit" bir öteki olarak karşılık bulmaktadır.³¹⁴ Davutoğlu'na göre Türkiye'nin tarihsel

³⁰⁹ Çolak, "1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni-Osmanlıcılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", s. 141,143.

³¹⁰ Çolak, "1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni-Osmanlıcılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", s. 126,129.

³¹¹ Bugra and Savaskan, *New Capitalism in Turkey: The Relationship Between Politics, Religion and Business*, p. 172.

³¹² Fethi Açık, "Post-Muhafazakarlık, Melankolik Öfke Ve AKP'nin Restorasyon İdeolojisi", *Birikim*, S. 309-310, 2015, ss. 192-193.

³¹³ Çınar, *Ecdadın İcadı*, ss. 79-80.

³¹⁴ Behlül Özkan, "Abdülhamit'in Ruhunu Beklerken: Restorasyon, Medeniyet ve Davutoğlu", *Birikim*, S. 309-310, 2015, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-309-310-ocak-subat->

sorumluluğu ve bölgede çözüm üretici bir lider olarak konumlanması, Osmanlı dönemindeki toplumsal yapıda farklı kimliklerin varlığından meşru kaynağını almaktadır. Davutoğlu'nun lider olarak kodladığı Türkiye bu noktada görev bilinciyle hareket etmeli ve reaktif yerine proaktif bir dış politika anlayışı benimsemelidir.³¹⁵ Bu kavrayışla Osmanlı ile Türkiye'yi kültürel ve jeopolitik organik bağlar temelinde birleştiren Stratejik Derinlik teorisi, Türkiye'yi bölgede inisiyatifi olan bir aktör olarak konumlandırmaktadır.³¹⁶ Aynı zamanda ulusal güvenlik kaygısı taşıyan yeni Osmanlıcılık, yalnızca Türkiye sınırları içinde olduğu kadar sınır ötesinde beliren sorunları uzlaştırıcı bir aktör olarak politikalarını şekillendirmelidir. Bu kavrayışla Türkiye'nin Asya'da oyun kurucu olarak rol alması, Batı merkezli politikte de söz sahibi olmasını beraberinde getirecektir.³¹⁷

AKP iktidarında yeni Osmanlıcılık, Kemalizm'in hegemonik izlerine yönelik karşı reaksiyonlarını özellikle dış politika alanında göstermiştir. Batı'nın öncü model olarak kabul edildiği Kemalist dış politika anlayışı yerini odağı Ortadoğu'da olan ve bölgeye "hizmet" götürürken aynı zamanda ekonomik pazar arayışında da olan bir felsefe benimsenmiştir.³¹⁸ Bu doğrultuda yeni Osmanlıcılık, Türkiye'yi merkeze alan bölgeler arası eklemelenmiş politik bir ağ inşa etmeyi amaçlamaktadır.³¹⁹ Nitekim AKP iktidar politığının hegemonik dönüşümü bağlamında AB merkezli dış politika kavrayışı, Osmanlı dönemindeki coğrafik kapsayıcılığa atıf yaparak İslami coğrafyalara yöneltilmiş ve bu noktadaki yeni Türkiye vurgusu ise neopopülist söylemin önemli bir ögesi olarak karşılık bulmuştur.³²⁰

2015/2478/abdulhamit-in-ruhunu-beklerken-restorasyon-medeniyet-ve-davutoglu/7094 (Erişim: 03.05.22).

³¹⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s. 12.

³¹⁶ Gökhan Tüysüzoğlu, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Program", *Alternatif Politika*, 5/3, 2013, s. 308.

³¹⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, s. 562.

³¹⁸ Ceren Özselçuk, "AKP'nin Hizmet İdeali ve Popülizm Üzerine", *Türkiye'de Yeni İktidar Yeni Direniş*, Sermaye-ulus-Devlet Karşısında Yerelötesi Müşterekler, ed. Yahya M. Madra, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 20.

³¹⁹ Tüysüzoğlu, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Program", s. 309.

³²⁰ Fethi Açıkel, "AKP İslamcılığının Üç İdeolojik ve Üç Jeopolitik Dönüşümü: İslami Liberalizm, Pan-İslamist Popülizm", *Birikim*, S. 332, 2016, ss. 27-29.

3.5.2. Yeni Türkiye Söylemi

AKP'nin retoriğinde sıklıkla vurgulanan eski Türkiye ve yeni Türkiye kavramları, toplumda hegemonik rıza üretim araçları olarak kullanılmakta ve toplumun hegemonik mobilizasyonunu amaçlanmasıyla popülist antagonizmayı³²¹ yansıtmaktadırlar. Bu doğrultuda eski Türkiye; Kemalist, statükocu, elitist ve militarist nitelikteyken yeni Türkiye; muhafazakâr ve İslamcı niteliktedir. Neoliberal popülizm doğrultusunda yeni Türkiye'nin içeriği milli iradenin temsilcileriyle donatılmış "gerçek halkı" kapsayacak şekilde kurgulanmıştır. AKP hegemonyasına karşı hegemonik reaksiyon gösteren her türlü oluşum ise "düşman özne" olarak kavranmıştır. Bu noktada toplum, AKP hegemonyasına rıza tahsisi amacıyla kurulmuş popülist antagonizmanın düşman ve mağdur özneleri olarak ikiye ayrılmaktadır.³²² Dolayısıyla yeni Türkiye rotası, mağdur özne anlatısıyla donatılırken "düşmanlaştırılmış ötekinin" soyutlandığı bir retorik sunmaktadır. Ayrıca yeni Türkiye vurgusunun keskinleşmesi; temsilinde sorun yaşanan toplumsal kesimlerin hegemonik tabana tekrar eklemelenmesi ereğini taşıdığından AKP iktidarının hegemonik krizini de belirginleştirmektedir.³²³

Hegemonya stratejisi olarak iktidar tarafından seçilmiş toplumsal travma bağlamında değerlendirilen 1980 darbesinin 30. yıl dönümünde gerçekleştirilerek ve mağdurluk anlatısıyla yürütülen 2010 yılındaki anayasa referandum süreci, AKP'ye göre eski Türkiye'nin yeni Türkiye'ye evrimleşmesinin kritik noktası olarak yorumlanmıştır.³²⁴ 2011 yılında pekişen AKP hegemonyasıyla birlikte ana izlek olarak araçsallaşan yeni Türkiye'nin Kemalizm karşıtlığı üzerine ve neopopülizm bağlamında kodlanan "dava" söylemiyle meşru temellendirmesi kurgulanmaya çalışılmıştır.³²⁵ Öteki öznenin farklı politik kimliklerinin düşman özne olarak homojenleştirildiği yeni Türkiye söylemi, toplumun hegemonik rıza üretimini yeniden

³²¹ Popülist antagonizma, popülist söylemlerde toplumun mobilizasyonunu sağlama amacıyla yaratılmış diyalektik öğeler barındırmaktadır. Bu diyalektiğin gerilimden hareket eden hegemonya mekanizması, toplumsal rızanın devinimini sağlamayı amaçlamaktadır. Bk. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, çev. Ahmet Kardam, İletişim, İstanbul 2017, ss. 245-262.

³²² Bahadır Türk, *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 241.

³²³ İsmet Parlak ve Pınar Uz, "Mağdur Mazlumdan Mağrur Muktedire 30 Mart Seçimleri", *Düşünen Siyaset*, S. 30, 2015, s. 80.

³²⁴ Karabekir Akkoyunlu, "Electoral Integrity In Turkey: From Tutelary Democracy to Competitive Authoritarianism", *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, eds. Bahar Baser and Ahmet E. Ozturk, I.B. Tauris, London 2017, pp. 52-53.

³²⁵ Aktoprak, "Postkolonyal Bir "Dava" Olarak "Yeni Türkiye"nin Yeni Ulusu", ss. 1-2.

tahsis etmek için kullanılırken aynı zamanda yaşanan politik krizlerin ancak yeni Türkiye inşasıyla aşılabilecek olduğu bir yanılsama yaratılmaktadır.³²⁶ Bu doğrultuda yeni Türkiye, AKP'nin hem hegemonya mücadelesi süresince toplumsal rıza sağlayıcısı olarak hem de muhalif reaksiyonları iktidar politiklerinden arındırma ereğiyle birlikte kullanılmıştır. Dolayısıyla yeni Türkiye söylemi, AKP hegemonyasına yönelik her reaksiyona karşılık iktidar politikasının bir meşrulaştırıcısı olarak araçsallaşması bakımından sürekli devinim halindedir. Bu noktada kavramın sürekli devinim halinde olması, mevcut hegemonyanın kırılma potansiyeline de gönderme yapmaktadır.

3.6. Milli İrade Söylemi

AKP'nin hegemonya inşa mücadelesiyle araçsallaşan öteki ayrımı, toplumun hegemonik mobilizasyonu bağlamında kritik bir hegemonya stratejisidir. AKP iktidarı süresince özellikle milli irade kavramı üzerinden tanımlanan "öteki", hem mevcut AKP hegemonyasının hem de kökleri beliren karşı hegemonyanın inşasına ışık tutması bağlamında incelemeye değerdir.

Yeni Türkiye inşasının kilit kavramı olarak milli iradenin içeriği, öteki üzerinden kurgulanan popülist söylemlerle biçimlendirilmiştir. Bu noktada seçimlerle siyasi hegemonyasını pekiştiren AKP, otoriter dönüşümüyle birlikte ötekiye koşut olan "biz" öznesinin yeniden üretimine de odaklanmıştır. Bu bağlamda eski Türkiye'nin elitleri ve ona karşı konumlandırılan yeni Türkiye'nin İslamcılık ekseninde dönüştürülerek inşa edilen AKP'nin "organik" halkı, toplumsal düzlemde hegemonik kutuplaşmaya tabii tutulmuştur.³²⁷ Öznesinin oy çokluğu bağlamında belirlendiği ve devletin iktidar partisiyle eşitlendiği milli irade kavramı, merkez sağda beliren neopopülist retorikle şekillendirilmiştir. Dolayısıyla bu noktada muhalif kimliklerin devlete düşman olarak konumlandırıldığı milli irade kavramının öznesi, muhafazakâr AKP seçmenidir.³²⁸ Dolayısıyla milli irade kavramındaki öznenin AKP seçmeniyle sınırlandırılmış olması, AKP'nin hegemonik kapsayıcılıktan yoksun olduğunu gösterirken aynı zamanda iktidar alanının karşı hegemonik aktörler tarafından manevra ve mevzi savaşı aracılığıyla potansiyel bir tehdit barındırması anlamına gelmektedir. Nitekim bu temsil

³²⁶ Açıkel, "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi", s. 157.

³²⁷ Fethi Açıkel, "Muhafazakar Sosyal Mühendisliğin Yükselişi: 'Yeni Türkiye'nin Eski Siyaseti'", *Birikim*, S. 276, 2012, ss. 14–20.

³²⁸ Fethi Açıkel, "Hegemonyadan 'Oximoron'A: AKP'nin Eğreti Bonapartizm'inin Sonu", *Birikim*, S. 288, 2013, ss. 15–23.

sorunu ve potansiyel tehdidin sentez durumu, AKP'nin hegemonya krizinin bir imleyeni olarak karşılık bulmaktadır.

Milli irade kavramının içeriği, mağdur öznenin muktedirliği anlatıyısıyla yeni Türkiye inşasının kurucu dinamiği olarak kavranmıştır. Bu noktada mağdur olarak konumlanan AKP seçmeni, eski Türkiye'nin temsilcileri olan öteki tarafından ayrıştırılmışsa da aynı zamanda yeni Türkiye inşasına muktedir bir kurucu öznedir. AKP ise bu noktada mağdur öznenin temsilcisi olarak yeni bir ulus inşasının yürütücüsüdür. Nitekim bu mağdurluk ve muktedirlik çatışmasının izi, iktidar sürecince kullanılan neopopülist söylemlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Öteki tarafından ötekileştirilen AKP seçmeni "makarnacı", "kömürcü" gibi etiketlerle nitelendirilmiş ve bu ayrıştırmadan hareketle Erdoğan'ın milli iradenin organik özneleri olarak kavradığı muhafazakar yoksul kesim, AKP iktidarında demokrasinin asıl temsilcileri olarak görülmüştür.³²⁹ Bu noktada milli iradenin özneleri, mağdurluğun ve muktedirliğin çatışmasından hareketle AKP'nin iktidar alanındaki hegemonyasını sürdürecektir güç olarak konumlandırılmıştır.³³⁰

Sosyo-politik içeriğini mağdur özne anlatısı üzerine kuran merkez sağ, hegemonik kimliğin inşasında dini motifleri öne çıkaran bir strateji benimsemektedir. Dolayısıyla bir konsolide aracı olarak mağdur özne anlatısı, merkez sağın popülist retoriği bağlamında hegemonya stratejisi olarak karşılık bulmaktadır. Nitekim merkez sağın bu anlatısına toplumda öne çıkan dini gündelik pratiklere içkin olarak organik bir temellendirme çabasıyla meşruiyet kazandırılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla merkez sağ bu stratejiyle Kemalizm'in toplumdaki muhafazakâr, İslamcı, yoksul ve milliyetçi gibi farklı kimliklerin temsili konusundaki eksikliğinden yola çıkarak "öze" dönüşün simgesi olarak kendisini konumlandırmaktadır.³³¹ Bu noktada toplumun belirli kimliklerinin geçmiş iktidar dönemlerinde yaşadığı travmatik müdahalelerden hareketle egemen kılınmaya çalışılan iktidar hegemonyasına içkin ideoloji paralelinde şekillenen mağdur özne anlatısı, "biz" olanı tanımlarken aynı zamanda bu travmayı tetikleyen öteki öznenin sosyo- politik kimliklerini de tanımlamaktadır. Dolayısıyla biz ve öteki ayrımıyla sınırları çizilen mağdur özne anlatısından hareket eden iktidar, seçilmiş toplumsal travmayı bir "direniş sembolü" olarak retoriğinin merkezinde

³²⁹ *Milletin Evi*, C.3, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 47.

³³⁰ *Yeniden Diriliş Yolunda*, C. 3, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 22.

³³¹ Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan, "Muhafazakar Popülizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, ed. Murat Belge, C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 632-645.

konumlandırmaktadır.³³² İktidar mekanizmasına yönelik saldırıların devlete yönelik saldırı olarak kavranmasından hareketle mağdur öznenin ötekisi bu noktada iktidar tarafından toplumun sınıfsal travmalarının bir sorumlusu olarak konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla mağdur öznenin karşısında yer alan ve homojenleştirilmiş ötekiye bu noktada devletin zor aygıtlarıyla müdahale edilmesi meşrudur.³³³ Hegemonyanın rıza harcı olarak milli irade kavramı aynı zamanda milliyetçi ve muhafazakâr kimlikli iktidarın Sünni Müslüman seçmeninin iktidarla özdeşleştirilmesi anlamına da gelmektedir.³³⁴ AKP'nin ideolojik programını oluşturan Yalçın Akdoğan'a göre ise milli irade kavramı, halkın genel kabulü olduğu için meşrudur.³³⁵ Bu doğrultuda erken dönem AKP'sinden itibaren meclis çoğunluğunun iradesi, milli irade olarak kavranmıştır.³³⁶ Bu noktada demokrasi ile milli irade kavramlarını eşitlenmiş ve demokrasiye yönelik herhangi bir saldırının doğrudan milli iradeye yapıldığı belirtilmiştir.³³⁷ Dolayısıyla ötekinin belirginleştiği 2011 sonrası süreçte özellikle Sünni Müslüman kimliğiyle beliren AKP seçmeni üzerinden bir iktidar alanı kurgusu yaratılmaya başlanmıştır.³³⁸

Sonuçta neopopülist retorikle toplumsal düzlemin giderek ayrışması, karşı hegemonik reaksiyonların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda AKP hegemonyasına karşı en büyük toplumsal reaksiyon olarak beliren Gezi Parkı eylemleri ve 2018 sonrası ittifakları oluşturan dinamikler, AKP'nin hegemonik kutuplaştırıcı politikasından kaynağını almıştır.

3.7. Hegemonik Krizin Fay Hattı: Gezi Parkı Eylemleri

Gezi Parkı eylemleri, kamusal bir alan olan Taksim Meydanı'ndaki özelleştirme girişimine tepki olarak başlamıştır. Orantısız polis şiddetiyle baskılanmaya çalışılan ve başlangıçta Taksim Meydanı'yla sınırlı olan eylemler kısa sürede ülke çapına yayılmıştır. Bu noktada karşı hegemonik dinamikleri barındırmasıyla eylemler, AKP'nin hegemonik krizinin açıkça belirdiği bir dönüm noktasıdır. Nitekim kitleselliğiyle AKP hegemonyasına karşı en büyük mobilizasyon olan Gezi Parkı

³³² Parlak ve Uz, "Mağdur Mazlumdan Mağrur Muktedire 30 Mart Seçimleri", ss. 70–71.

³³³ Bahadır Türk, *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 118.

³³⁴ Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 502.

³³⁵ Akdoğan, "Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı", p. 61.

³³⁶ *Berber Yürüdüük Biz Bu Yollarda*, C.1, s. 343.

³³⁷ *Efendi Değil Hizmetkar Olmak: Yeni Türkiye Vizyonu*, C. 5, s. 60.

³³⁸ Akkoyunlu, "Electoral Integrity In Turkey: From Tutelary Democracy to Competitive Authoritarianism", p. 53.

eylemleri, iktidar politiğinde de dönüşümlere neden olmuştur. Eylemlerin seyriyle birlikte toplumsal düzlemdeki sosyo-politik kutuplaşma açıkça belirmiş ve bu kutuplaşma AKP tarafından daha da derinleştirilmiştir.³³⁹ Örneğin Erdoğan, eylemlerde orantısız güç kullanan polislerin destan yazdığını belirtmiştir.³⁴⁰

AKP'nin rekabetçi otoriter dönüşümünü gerçekleştirdiği sivil ve siyasal topluma yönelik müdahalelerinden hareketle Gezi Parkı eylemleri, hegemonya inşa süresince temsilinde problem yaşanmış kimliklerin organik bir reaksiyonudur. Dolayısıyla bir hegemonya krizi okumasına olanak veren Gezi Parkı eylemleri, pek çok dinamikle tetiklenerek karşılık bulmuştur. Özellikle 2012 yılında artan PKK eylemlerine karşılık yükselen milliyetçi reaksiyonlar, hem AKP'nin hegemonik tabanındaki hem de taban dışındaki daha reaksiyoner milliyetçi kimliklerin tepkisi çekmiştir. Gezi Parkı eylemlerine zemin hazırlayan başka bir tetiklenme ise görece daha eski dönemden itibaren başlayan politik alandan askeri vesayetinin arındırılması olmuştur. Bu doğrultuda özellikle 2012 yılından sonra keskinleşen cumhuriyetçi kimliklerin tepkileri, Kemalist belleğin sembollerine sahip çıkmayla belirginleşmiştir.³⁴¹

Nitekim bu süreç özellikle Kemalist belleğin yerleşik ulusal sembollerine karşılık AKP'nin yeni Türkiye tahayyülünden hareketle inşa ettiği ve Osmanlı motifleriyle kurguladığı karşı belleğin mücadelesiyle somutlaşmış ve AKP hegemonik krizinin önemli bir imleyeni olarak karşılık bulmuştur. Bu noktada "geleneğin icadı" olarak kavranabilecek yeni anma törenleri üzerinden hareketle hegemonik gerilimlerin okunması mümkündür. Bu doğrultuda AKP hegemonyası, 29 Mayıs İstanbul'un Fethi, Kutlu Doğum Haftası ve 18 Mart Çanakkale Zaferi gibi dini vurgu taşıyan törenlere odaklanarak Kemalist hegemonyanın ulus devletindeki sosyo-politik içerikleri dönüştürmeye yönelik toplumsal bellek mücadelesine girmiştir.³⁴² Yine bu süreçte sınır ötesinde beliren fakat daha sonra bir "iç mesele" haline gelen Suriye'deki gelişmeler, dönemin Türkiye'sindeki dış politikanın odak noktası olmuştur. Özellikle Reyhanlı saldırısıyla sendromlaşan sınır ötesi politika, AKP'nin yeni Türkiye tahayyülüne yönelik karşı hegemonik reaksiyonların tetikleyicisi olmuştur. Nitekim tüm bu tetikleyicilere ek olarak Gezi Parkı eylemleri öncesi karşımıza çıkan ve

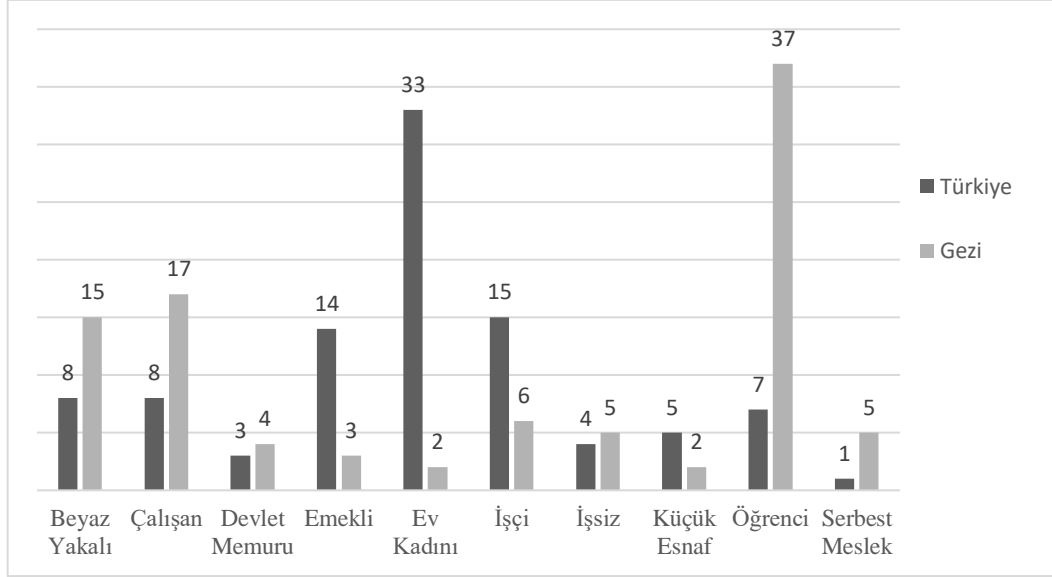
³³⁹ Akkoyunlu, "Electoral Integrity In Turkey: From Tutelary Democracy to Competitive Authoritarianism", p. 53.

³⁴⁰ NTV, "Erdoğan: Polis destan yazdı", 24 Haziran 2013.

³⁴¹ Yaşlı, *AKP, Cemaat Sünni-Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*, ss. 166-169.

³⁴² Çınar, *Ecdadın İcadı*, s. 151.

özellikle 2010 sonrası AKP politikasında beliren Sünni Müslüman ulus inşası bağlamında karşılık bulan toplumsal yaşamın gündelik pratiklerine ve sivil toplum alanına yönelik müdahaleler, AKP hegemonyasına yönelik karşı reaksiyonların ayrıca tetikleyicileri olmuşlardır.³⁴³

Şekil 3. 6. Sınıfsal Kimliklerin Türkiye ve Gezi Parkı'ndaki Dağılımları³⁴⁴

Sünni Müslüman kimliklerle belirginleşen kimlikler, AKP hegemonyası tarafından egemenliğin kaynağı olarak görülmekte ve politik alanının başat öznesi olarak konumlandırılmaktadır. Bu noktada AKP'nin yeni Türkiye tahayyülünün özneleri dışında kalan ve toplumsal düzlemde çoğulculuk arz eden cumhuriyetçi, laik, Kürt, sosyalist, Alevi, LGBTQ, feminist ve çevreci gibi kimlikler egemenliğin meşru kaynağı olarak kodlanan milli iradenin temsilcileri olarak görülmemektedirler. Dolayısıyla Gezi Parkı eylemlerinde karşımıza çıkan karşı hegemonya reaksiyonu, özellikle AKP'nin ayrıştırıcı popülizmine yöneliktir.³⁴⁵ Bu noktada Gezi Parkı eylemleri, AKP hegemonyasına karşı belirmiş şiddetli bir karşı hegemonya reaksiyonu olsa da eylemcilerin politik kimliklerinde heterojenlik söz konusu değildir. Fakat eylemcilerin sosyo-politik kimlik okuması yapıldığında çoğunlukla orta sınıf vatandaşları olduğu yönünde yaygın bir görüş bulunmaktadır.³⁴⁶ Cihan Tuğal, her ne kadar farklı politik alanların temsilcileri olsalar da eylemciler arasındaki dayanışmanın

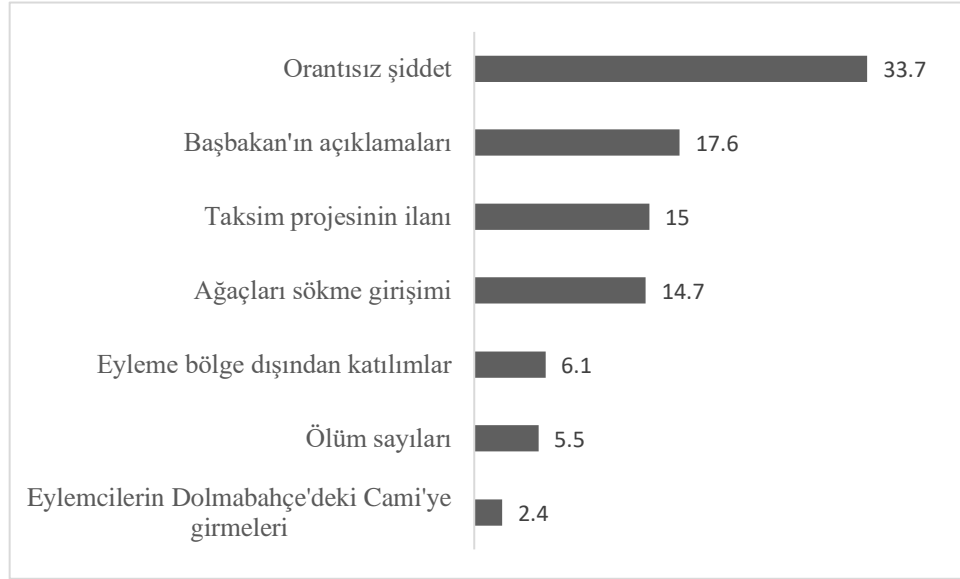
³⁴³ Çınar, *Ecdadın İcadı*, ss. 171-175.

³⁴⁴ KONDA, "Gezi Parkı Raporu", 2014, <https://konda.com.tr/uploads/konda-geziraporu2014-be80cf101d80fe3a74322f7690203132abd2f22b1c69b31a6bbad80d1a227cf1.pdf> (Erişim: 15.04.22).

³⁴⁵ Yaşlı, *AKP, Cemaat Sünni-Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*, s. 164.

³⁴⁶ Cihan Tuğal, "'Resistance Everywhere': The Gezi Revolt in Global Perspective", *New perspectives on Turkey*, Vol. 49, 2013, p. 166.

kolektif ruhuna gönderme yaparak bu durumun bir "sosyal sermaye" yarattığını belirtmektedir.³⁴⁷ Bu sosyal sermaye doğrultusunda ise kamusal alanda beliren muhalif bir retorik olarak "Gezi ruhu" kavramı ortaya çıkmıştır.³⁴⁸ Bu noktada karşımıza çıkan neoliberal ekonomi politikalarının getirdiği bağımlı yoksulluk, sosyal adalet, kamusal alanın otoriter dönüşümü ve demokrasinin etkinliği gibi Gezi Parkı eylemlerinin politik yansımaları ise iktidar tarafından yeniden düşünülmesi gereken alanlar olarak karşılık bulmuştur.³⁴⁹

Şekil 3.7. Eylemlerin Seyrini Değiştiren Kritik Noktanın Türkiye Genelindeki Değerlendirmesi³⁵⁰

Rekabetçi otoriter dönüşümün bir getirisi olarak karşılık bulan eylemlerdeki orantısız şiddet, aynı zamanda AKP hegemonik tabanındaki çatlağa da gönderme yapmaktadır. Ayrıca Şekil 3.7’de görüldüğü gibi eylemlerin seyrinin değiştiği noktayı Dolmabahçe’deki camiye giriş olarak yorumlayanların Türkiye geneli dağılımı en düşük olmasına rağmen Erdoğan, Gezi Parkı eylemlerine yönelik eleştirilerinde sıklıkla bu değişkene atıf yapmıştır.³⁵¹ Nitekim söz konusu değişken, AKP’nin iktidar retorikindeki mağdur özne anlatısı bağlamında İslamcılığa karşı ötekiyi göstererek araçsallaşmıştır.

³⁴⁷ Tuğal, "“Resistance everywhere”": The Gezi Revolt in Global Perspective", p. 167.

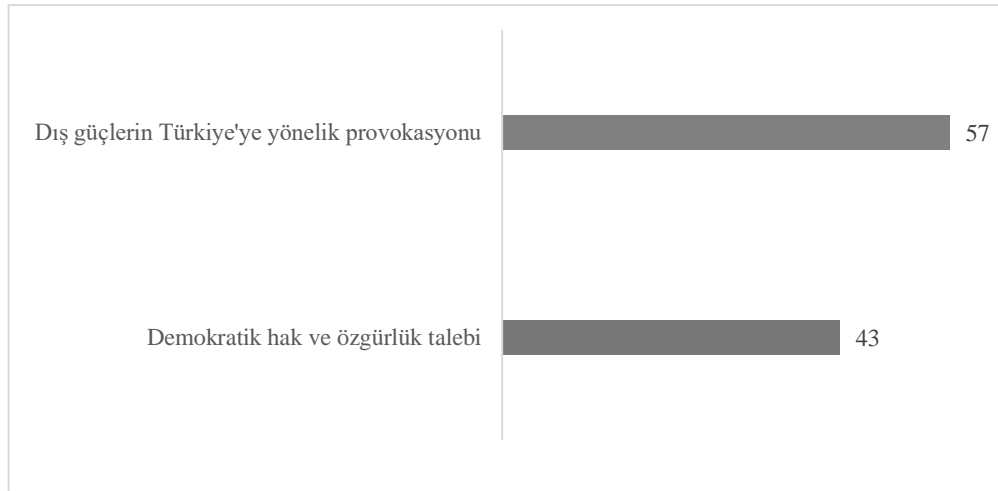
³⁴⁸ Hakan Yavuz and Edibe Sözen, "The Gezi Protests: An Outburst at Turkey's Shatter-Zone", *Insight Turkey*, Vol. 16, No. 147-162, 2014, p. 159.

³⁴⁹ Ahmet Çiğdem, *Geleceği Eskitmek: AKP ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 86.

³⁵⁰ KONDA, "Gezi Parkı Raporu".

³⁵¹ *Hürriyet*, "Erdoğan 'camiye içkiyle girdiler' iddiasını tekrarladı", 10 Haziran 2013.

İktidar alanına müdahaleleriyle askeri darbeler ve neden olduğu istikrarsız Türkiye dönemleri, Gezi Parkı eylemleri sürecinde AKP tarafından sıklıkla vurgulanmış ve hegemonik tabanın zihinsel arka plan kurgusu “toplumsal travmaya geri dönüş” tehdidiyle kodlanmıştır.³⁵² Bu noktada AKP tarafından seçilmiş travmaların sorumlusunu tanımlamak için "dış güçler" kavramsallaştırması tercih edilmiş, eylemler ulusal güvenliğe tehdit olarak kavranmış ve travma yaşayan muhafazakar-İslamcı kimliğin mağdur geçmişine atıf yapılarak sendromlaştırılmıştır.³⁵³ Dolayısıyla bu noktada AKP retoriğinde eski Türkiye'ye dönüş tehdidi olarak yorumlanan eylemlere karşı gösterilen otoriter tavır ve orantısız şiddet meşrulaştırılmıştır.³⁵⁴ İktidar tarafından toplumu terörize eden faaliyetler olarak yorumlanan eylemler, muhafazakâr medya bloğu aracılığıyla AKP'nin yeni Türkiye kurgusuna yönelik bir “işgal girişimi” olarak topluma yansıtılmıştır.³⁵⁵ Ayrıca eylemler süresince haber akışının sosyal medya üzerinden yürütülmesini ise geleneksel medyanın bir dönüşümü olarak yorumlamak mümkündür.

Şekil 3.8. Gezi Parkı Eylemlerinin Türkiye Geneli Değerlendirmesi³⁵⁶

Giderek şiddeti yükselen protestolar, özellikle muhafazakâr kesimin eylemleri provokasyon olarak değerlendirmesine neden olmuş ve bu doğrultuda AKP hegemonik krizinin meşru tabanı depolitize edilmeye çalışılmıştır.³⁵⁷ Bu noktada iktidar retoriği, eski Türkiye-yeni Türkiye çatışmasıyla tekrar kurulmuş ve eylemler

³⁵² *Yeni Türkiye Vizyonu: 2023'e Doğru*, C. 1, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 90.

³⁵³ Yeşil, *Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State*, p. 18.

³⁵⁴ *Yeni Türkiye Vizyonu: 2023'e Doğru*, C. 1, s. 29.

³⁵⁵ Çınar, *Ecdadın İcadı*, s. 65.

³⁵⁶ KONDA, "Gezi Parkı Raporu".

³⁵⁷ Yavuz and Sözen, "The Gezi Protests: An Outburst at Turkey's Shatter-Zone", p. 153.

devlete yönelik saldırı olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Şekil 3.8'deki oranların birbirine yakın olması, toplumsal kutuplaşmanın sosyo-politik okuması bağlamında dikkate değerdir. Bu noktada AKP'nin öteki öznesinin, toplumsal temsil krizi ve demokratik hak ve özgürlük talepleri bağlamında kümelenildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu gösterge AKP'nin rekabetçi otoriter dönüşümüne bir tepki olarak karşılık bulmaktadır. Nitekim AKP'nin hegemonik tabanındaki orantısız şiddete yönelik destek, sivil toplum alanındaki ötekilere yönelik yeni güvenlik tedbirlerini de beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda ulusal güvenliğe yönelik tehlike olarak kavranan halk protestolarının geniş takdir yetkisiyle denetlenmesine olanak veren "İç Güvenlik Paketi" MGK tarafından 2015 yılında kabul edilmiştir.³⁵⁸ Ayrıca iktidar, eylemler süresince kullandığı ötekileştirici retorikini ve otoriter tavrını milli iradenin temsilcisi olarak konumlanmanın yarattığı meşruiyete dayandırmıştır.³⁵⁹ AKP tarafından organik halk olarak kabul edilen mili iradenin temsilcileri, "devlete yönelik tehdide" karşılık "demokratik" bir tepki olarak yorumlanan Milli İradeye Saygı Mitingleri'ne davet edilmiştir.³⁶⁰ Kitleliliğiyle AKP hegemonyasına karşı en büyük heterojen mobilizasyon olan Gezi Parkı eylemleri, partinin hegemonya araçlarında reaksiyonlara neden olmuştur. Bu bağlamda Gezi Parkı eylemleri, AKP'nin hegemonik tabanındaki daralmanın en önemli göstergesidir.³⁶¹ Protestoların kısa sürede ülke geneline yayılması ve sosyal medyanın bir iktidar dinamiği olarak kavranması bakımından Gezi Parkı eylemleri, AKP iktidarı politiğinde kritik bir süreçtir. Fakat eylemcilerinin homojen bir ideoloji etrafında mobilizasyonun söz konusu olmadığı Gezi Parkı protestoları iktidara karşı topyekûn bir karşı hegemonik reaksiyon olarak değerlendirilmemektedir.³⁶² Fakat Ahmet Çiğdem'e göre Gezi Parkı eylemleri sonrası AKP, "yeni Türkiye'nin öteki yüzü" ile karşılaşmış ve iktidar alanının sınırlarını fark etmiştir.³⁶³ Dolayısıyla eylemler daha çok iktidarın temsilinde problem yaşadığı kesimleri ve taleplerini göstermesinden dolayı AKP hegemonyasındaki çatlakların bir okumasını sunmaktadır. Nitekim AKP iktidarı, sonraki süreçte öteki inşasının içeriğine Gezi Parkı eylemcilerini de eklemiştir.

³⁵⁸ Berk Esen and Sebnem Gumuscu, "Why Did Turkish Democracy Collapse? A Political Economy Account of AKP's Authoritarianism", *Party Politics*, 27/6, 2021, p. 1086.

³⁵⁹ Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 502.

³⁶⁰ *Berberer Yürüdüük Biz Bu Yollarda*, C. 10, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 148.

³⁶¹ Akça, "AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri", ss. 22–23.

³⁶² Yavuz and Sözen, "The Gezi Protests: An Outburst at Turkey's Shatter-Zone", p. 159.

³⁶³ Çiğdem, *Geleceği Eskitmek*, ss. 101–102.

4. KARŞI HEGEMONYANIN İZİNİ SÜRMEK

Bu bölümde AKP iktidarının hegemonyasının kırıldığı ilk dönem olan 2015 yılı sonrası iktidar alanının dönüşümü, Gramsci'nin organik kriz olarak tanımladığı sürecin AKP iktidarı bağlamında ilk somut göstergesi olması amacıyla incelenmiş ve iktidar hegemonyasının toplumsal meşruiyetini tekrar sağlaması için izlenen stratejiler yine Gramsci'nin teorisi bağlamında analiz edilmiştir. Daha sonra Millet İttifakı'nın AKP iktidarı hegemonyasındaki kırılmalardan nasıl beslendiği ile karşı hegemonya yaratma potansiyelini 2019 yerel seçimlerinde nasıl sağladığı incelenerek tartışmaya açılmıştır. Ayrıca karşı hegemonyanın oluşmasında en önemli bağlayıcı dinamik olan mevcut iktidar hegemonyasının direnci, Millet İttifakı'nın 2023 seçimlerinde karşı hegemonya yaratma potansiyeli üzerindeki etkilerini çözümlenme amacıyla tartışılmıştır.

4.1. AKP Hegemonyasının Kırılma Noktası

AKP hegemonyasındaki çatlakların belirdiği Gezi Parkı eylemleri ve devamında meydana gelen 17/25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları sonrasında toplumsal rızanın tahsisinde neopopülist kimlikli hizmet vurgusuna odaklanılmıştır. Bu noktada faaliyetlere indirgenerek rakamlarla ifade edilebildiğinden dolayı "ölçülebilir" olan hizmet kavramı, siyasi kırılma noktasının belirdiği Gezi Parkı eylemleri ve ekonomik kırılma noktasının belirdiği 17/25 Aralık soruşturmaları döneminde AKP'nin hegemonya krizindeki çatlakları onarma amacıyla neopopülist retorikle tekrar araçsallaştırmıştır. Örneğin bu dönemde Erdoğan, iktidar süresince gerçekleşen ekonomik büyüme oranlarında, beyaz eşya tüketiminde ve otomobil satışlarındaki artışa vurgu yaparak AKP'nin ekonomik bağlamdaki hegemonik kırılma noktasını depolitize etmeye çalışmıştır.³⁶⁴ Yine bu süreçte yolsuzluk iddialarına koşturarak iktidar süresince gerçekleştirilen yatırımları da sıklıkla vurgulamıştır. İktidardaki 12 yıl boyunca 81 ilde toplam 676 milyar 700 milyonluk yatırımlara dikkat çekmiş ve dönemin muhalefet partileri olan CHP, MHP ve BDP'yi "esersiz, hakaret ve gerilim dolu" olarak değerlendirmiştir.³⁶⁵ Dolayısıyla AKP, hegemonik krizini tetikleyen etik dışı politik

³⁶⁴ Bahadır Türk, *Muktedir: Türk Sağ Geleneği Ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 213–214.

³⁶⁵ *Berberer Yürüdük Biz Bu Yollarda*, C. 11, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019, ss. 56-57.

olaylara karşı retorikini İslamcılık ve milliyetçilikle biçimlendirmiş ve mağdur özne anlatısıyla toplumsal rızanın meşruiyetini tekrar sağlamaya çalışmıştır.³⁶⁶

17/25 Aralık soruşturmaları ardından 2014 yerel seçimleri Erdoğan tarafından tarihin en önemli seçimleri olarak tanımlanmış ve süreç bu doğrultuda "İstiklal mücadelesi" olarak kavranmıştır.³⁶⁷ "Milli iradeye saldırı"³⁶⁸ olarak nitelendirilen 17/25 Aralık soruşturmaları, popülist mağdur özne anlatısının araçsallaşması bağlamında tekrar bir okumaya olanak vermektedir. Bu süreçte AKP hegemonyasındaki krize yönelik reaksiyon veren muhalif partiler, milli iradenin 'ötekisi' olarak kavranmaya devam etmiştir. Örneğin 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Kemalizm ve İslamcılık ikileminde beliren gerilimlere gönderme yapılarak 2014 seçim sürecindeki diğer partiler; "şer ittifakı" olarak homojenleştirilmiş ve AKP ise kendini devletin siyasi ve ekonomik istikrarı bağlamında alternatifsiz bir parti olarak konumlandırmıştır.³⁶⁹

Gezi Parkı eylemleri ve 17/25 Aralık soruşturmalarıyla tetiklenen hegemonik krizden hareketle 2014 yerel seçimleri öncesinde yolsuzluk iddialarının toplumda nasıl karşılık bulduğu değerlendirmesi, AKP hegemonyasındaki rıza tahsisinin etkinliği bağlamında ayrıca dikkate değerdir. KONDA'nın 2014 yerel seçimlerinde yapmış olduğu analizde, Türkiye geneli seçmenlerin %38'i yolsuzluk iddialarını "devlete yönelik bir komplo" olarak ele alırken seçmenlerin %40'ı ise yolsuzluk iddialarının doğru olduğunu savunmaktadır. %22'lik kesim ise yolsuzluğun Türkiye siyasetine yerleşik bir "gelenek" olduğunu düşünmektedir.³⁷⁰ Dolayısıyla bu bulgulardan hareketle yolsuzluk iddiaları AKP hegemonik krize yönelik toplumsal bağlamda derin bir reaksiyona yol açmamıştır. Nitekim 2014 yerel seçimleri sonrası 970 ilçe belediyesinden 670'ini kazanan AKP, seçim hegemonyasını tekrar pekiştirmiştir.³⁷¹ Fakat 2014 yerel seçimlerinde özellikle Ankara ve Antalya oyları, adil seçimler bağlamında tartışmalara neden olmuştur.³⁷² Nitekim bu tartışmalar, oyun alanında devletin zor aygıtlarıyla muhalif harekete yönelik müdahaleleriyle AKP'nin rekabetçi

³⁶⁶ Açıklık, "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi", ss. 190–191.

³⁶⁷ *Berberer Yürüdük Biz Bu Yollarda*, C. 11, s. 56.

³⁶⁸ *Berberer Yürüdük Biz Bu Yollarda*, C. 11, s. 57.

³⁶⁹ *Berberer Yürüdük Biz Bu Yollarda*, C. 11, s. 278.

³⁷⁰ KONDA, "2014 Yerel Seçimleri Sonrası Sandık ve Seçmen Analizi Raporu", 2014, <https://konda.com.tr/duyuru/7/2014-yerel-secimleri-sonrasi-sandik-ve-secmen-analizi-raporu> (Erişim: 01.04.22).

³⁷¹ YSK.

³⁷² Esen and Gumuscu, "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", p. 1586.

otoriteryanizmine tekrar işaret etmektedir.³⁷³ Bu süreçte AKP'nin otoriter dönüşümüne paralel olarak toplumsal reaksiyonlara karşı benimsediği politik tavrıda öne çıkan paternalizm vurguları ve popülist antagonizmalar da hegemonyanın kırılma eğilimini ayrıca göstermektedir.

7 Haziran 2015 genel seçimlerinde meclis çoğunluğunu elde edememesi ise AKP hegemonyasının kırıldığı kritik bir noktadır. Nitekim seçimlerin tekrarlanması, AKP'nin rekabetçi otoriteryen kimliği nedeniyle oyun alanında çarpık bir seçim sürecine neden olmuştur.³⁷⁴ Bu noktada AKP'nin hegemonik krizinin bir imleyeni olarak Gezi Parkı eylemlerindeki muhalif reaksiyonlardan kaynağını alan ve oyun alanındaki çarpıklığa bir tepki olarak kurulan sivil toplum örgütü 'Oy ve Ötesi', seçimlerin güvenilirliği tartışmalarından hareketle sandık görevi faaliyetlerine başlamıştır.³⁷⁵ Fakat medyadaki hegemonyanın da belirginleştiği bu dönemde söz konusu kuruluş, AKP hegemonyasına yönelik bir tehdit olarak anlamlandırılmıştır.³⁷⁶ Nitekim Haziran 2015 seçim süreciyle rekabetçi; Kasım 2015 seçimleri sonrası ise otoriter politik seyir izleyen AKP, mağdur özne anlatısının araçsallaştırılmasıyla öteki kurgusunu homojenleştirerek toplumsal kutuplaşmanın daha da derinleşmesine neden olmuştur.³⁷⁷

7 Haziran 2015 seçimlerinde ilk kez meclis çoğunluğunu kaybeden AKP, 1 Kasım'da tekrarlanan seçimlerde iktidar tarihinin en yüksek oy oranını almıştır. Bu doğrultuda 7 Haziran-1 Kasım arasındaki süreçte iktidar sürecinde ötekileştirilen öznenin içeriği, FETÖ³⁷⁸ ile yaşanan gerilimler³⁷⁹ neticesinde eklemlenmeler

³⁷³ CHP adayı Mansur Yavaş ve AKP adayı Melih Gökçek arasında şekillenen Ankara belediyesi oylarının sayım süreci, oyun alanındaki çarpıklığa bir örnektir. Melih Gökçek oylarının muhafazakâr medya bloğunda yaklaşık %73'lük bir oranla duyurulmaya başlaması ve akabinde Mansur Yavaş'ın ciddi oy potansiyeli olduğu bölgelerin oy sayımlarındaki yavaşlık bu noktada dikkate değerdir. Sandık itirazlarının yoğun olduğu ve dolayısıyla seçim güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olan bu süreç ayrıca Ankara'nın çeşitli bölgelerinde gerilimlere sahne olmuş ve YSK önünde toplanan muhaliflere TOMA ile müdahale edilmiştir. Sonuç olarak Melih Gökçek %44,82 oy oranıyla Ankara Büyükşehir Belediye başkanı olurken Mansur Yavaş %43,82'lik oy oranıyla seçimi kaybetmiştir. *Cumhuriyet*, "Ankara'da 24 saatlik skandal", 1 Nisan 2014; *BBC News*, "YSK önünde bekleyenlere TOMA ile müdahale", 1 Nisan 2014.

³⁷⁴ Esen and Gumuscu, "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", p. 14–15.

³⁷⁵ I. Z. Türkan İpek ve Tefik Karpuzcu, "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşu ve Seçim Gözlem Grubu Örneği: 'Oy ve Ötesi'", *Mülkiye Dergisi*, 40/4, 2016, s. 202.

³⁷⁶ Baser and Ozturk, *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, p. 38; *Sabah*, "Oy ve Ötesi'nin altından FETÖ çıktı", 22 Ekim 2015.

³⁷⁷ Esen and Gumuscu, "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", p. 15.

³⁷⁸ Fethullahçı Terör Örgütü.

³⁷⁹ Bu noktada Gülen cemaatiyle yaşanan gerilimler; özellikle 17/25 Aralık yolsuzluk iddiaları sonrası cemaat uzantılı medya organlarında AKP aleyhine yürütülen propagandalarda somutlaşmaktadır.

yapılarak toplumsal konsolidasyon ereğiyle genişletilmiştir. Ayrıca 2015 seçim sürecinde dönemin AKP genel başkanı Ahmet Davutoğlu'nun kampanyasına cumhurbaşkanı kimliğiyle Erdoğan'ın eşlik etmesi, muhalif kanadın hem iktidar partisine hem de devlet makamına yönelik zorlu bir mücadelesi olarak yorumlanmıştır.³⁸⁰ Bu noktada seçim süreci, kampanyaların adil yürütülmesi bağlamında eleştirilere neden olmuştur. Nitekim muhafazakâr medya bloğu üzerinden okunabilen siyasi mücadele alanındaki çarpıklık, AKP lehine belirmektedir. AGİT'in raporunda, devlet televizyonu olan TRT'de AKP'ye yaklaşık %46 oranında yayın süresi ayrılması ise dikkate değerdir. Seçim süreci boyunca NTV %32, ATV ise %34 oranında AKP lehine yayınlarını kurgulamıştır. AKP'nin seçim reklamlarına yönelik harcamaları ise tüm televizyon kanalları genelinde %51 oranında seyretmiştir. Bu noktada AKP'nin reklamlarına TRT'nin %91 oranında yer vermesi ve ATV'nin ise AKP'den başka siyasi parti reklamı kabul etmemesi medyadaki iktidar hegemonyasının ayrıca bir göstergesidir. Bu noktada CHP ise toplamda %19'luk oranla reklam yapabilmiştir.³⁸¹

AKP'nin oy oranının Haziran 2011 genel seçimlerinde %49,8'den 7 Haziran 2015 seçimlerinde %40,8'a düşmesinin çözüm sürecinin neden olduğu güvenlik açıklarından ve Erdoğan'ın 2014 yılında cumhurbaşkanı olmasıyla iktidar alanında beliren ikililikten dolayı olduğu iddia edilebilir. Bu noktada AKP'nin seçim hegemonyasından kopan yaklaşık %8,9'luk oy oranı, MHP ve HDP'de toplanmıştır. 7 Haziran seçimleriyle MHP'nin oyu %16,9'a yükselirken HDP ise %13 oy alarak ilk defa meclise girmiştir.³⁸² Katılımın bir önceki seçime kıyasla %16 oranında arttığı 7 Haziran seçimleri, etnik bir kimlik partisini aşkın bir sol parti olarak karşılık bulan HDP'nin ve Selahattin Demirtaş'ın yükselişi açısından da ayrıca dikkat çekicidir. AKP'nin yürüttüğü çözüm sürecinin muhafazakâr Kürtler'de karşılık bulamamasından hareketle Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt oyları HDP'de toplanmıştır.³⁸³ Nitekim etnik kimlik temsilciliğinin ötesinde solun bir temsilcisi olarak kendini konumlandıran HDP, muhafazakar Kürtler haricinde sol görüşlü kimliklerde de ayrıca karşılık

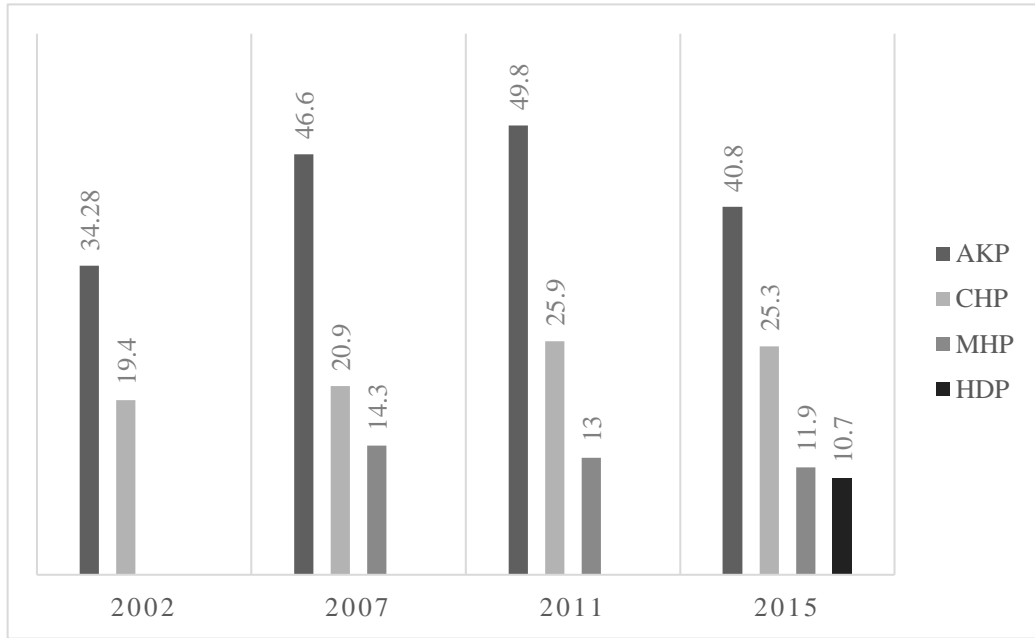
³⁸⁰ Esen and Gumuscu, "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", p. 1588.

³⁸¹ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, "Milletvekili Seçimleri, Türkiye, 7 Haziran 2015: Nihai Rapor", <https://www.osce.org/odihr/elections/turkey/177926> (Erişim: 30.05.22).

³⁸² Hatem Ete, "24 Haziran Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti ve Sosyoloji", *Muhafazakâr Düşünce*, 15/54, 2018, s. 300.

³⁸³ Öniş'e göre AKP'den ayrılan Kürt oylarının HDP'ye geçişi, AKP'nin Kürt nüfusunun dominant olduğu Kobani için Irak ve Suriye'de IŞİD'e karşı savaşan PYD ve YPG'ye yardım etmemesinden ve söz konusu terör örgütlerini homojenleştirmesinden kaynaklanmıştır.

bulabilmiştir. Bu noktada karşı hegemonyanın köklendiği Gezi Parkı eylemleri, Demirtaş'ın siyasi arenada HDP siyasetini topluma göstermesine olanak veren önemli bir dinamik niteliğindedir. MHP ise özellikle çözüm sürecine olan yaklaşımı nedeniyle reaksiyoner milliyetçi kimliklerin kümелendiği parti olarak oylarını yükseltebilmiştir. HDP ve MHP'nin siyaset sahnesinde yükselmeleriyle beraber CHP oyları ise görece sabit kalmıştır. Dolayısıyla AKP'nin Kürt politikasından rahatsız olan milliyetçi kesimleri birleştirmesiyle MHP ve Kürt etnikli bölgelerin ve solun yeni temsilcisi olarak karşılık bulan HDP; AKP'ye alternatif olarak karşılık bulmuştur. Bu noktadaki oy geçişleri AKP, MHP ve HDP arasında gerçekleşmiş ve CHP oylarının bölgesel dağılımı ise parti seçmeninin demokrat ve Kemalist ağırlıklı sosyo-politik kimliğini de göstermiştir.³⁸⁴

Şekil 4.1. 2002-2015 Yılları Arası Türkiye Genel Seçim Sonuçları³⁸⁵

AKP'nin Kasım 2015 seçimlerinde %49,50'ye yükselen oylarında ise PKK'nın terör eylemlerinin artması önemli bir tetikleyici olmuştur. Bu noktada AKP'nin milliyetçilik retoriği daha tepkisel bir form almış ve HDP ve MHP'ye geçen oylarını geri kazanmıştır.³⁸⁶

³⁸⁴ Öniş, "Turkey's Two Elections: The AKP Comes Back", pp. 143–146.

³⁸⁵ 2015 yılına ait veriler, 7 Haziran'da yapılan genel seçim sonuçlarıdır. YSK, <https://ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim: 07.05.22).

³⁸⁶ Öniş, "Turkey's Two Elections: The AKP Comes Back", p. 150.

Seçim süreçlerindeki siyasetin izi sürüldüğünde karşımıza çıkan AKP'nin otoriter dönüşümü aynı zamanda hegemonik kırılmanın okumasını da sunmaktadır. Milliyetçilik ve İslamcılık bağlamında popülist söylemlerle ayrıştırılan toplumsal düzlem, bu kırılma noktasından hareketle karşı hegemonyanın köklendiği alandır. 2015 seçimleri ayrıca AKP iktidar politikasında milli irade üzerinden yürütülen popülist retorik aracılığıyla meşru temeli oluşturulan Türk tipi başkanlık modeli ile yeni Türkiye'nin önünde bir engel olarak kavranan parlamenter demokrasinin toplum üzerindeki karşılığının okunmasına da olanak vermektedir.³⁸⁷ Nitekim bu okuma, AKP'nin hegemonya krizinin en belirgin iktidar refleksi olarak Cumhur İttifakı'nın oluşumunu ve karşı hegemonya olarak köklenen Millet İttifakı'nın politikasını açıklamaya yardımcı olmaktadır.

4.2. Hegemonik Krizi Onarmak: Cumhur İttifakı'na Giden Süreç

24 Haziran 2018 genel seçimleriyle kurumsallaşan Cumhur İttifakı'na giden süreç, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi ve 2017 yılındaki Anayasa referandumu sonrası süreçte önemli ölçüde şekillenmiştir.³⁸⁸

4.2.1. 15 Temmuz Darbe Girişimi

15 Temmuz darbe girişimi, Cumhur İttifakı'nın tepkisel milliyetçilik paydasında uyumlanmasında ve 2016 sonrası Türkiye'de siyasal ve sivil toplum alanının yeniden biçimlenmesinde kritik bir tetikleyici olarak karşılık bulmuştur. Niteki bu uyumlanma ve biçimlenme durumu, AKP'nin 2015 sonrası kırılan seçim hegemonyasını 2017 Anayasa referandumuyla tekrar inşa etmesi bağlamında önemlidir.

Darbe girişiminden 6 gün sonra başlayıp iki yıl boyunca devam eden olağanüstü hal durumu ise özellikle ordu alanında topyekûn bir yeniden yapılanma sürecini beraberinde getirmiştir. Nitekim sivil toplumdan FETÖ üyelerinin tasfiyesi amacıyla 2017 sonuna kadar yaklaşık olarak 150.000 kamu çalışanının görevine son verilmiş, 60.000 kişi tutuklanmış, çok sayıda firmaya el konulmuş, 15.000 sivil toplum kuruluşu kapatılmış³⁸⁹ ve bu tasfiye süreci sonrasında örgütün tehdit kapasitesi önemli ölçüde azalmıştır.³⁹⁰ İlk olarak OHAL kapsamında çıkarılan kanun hükmünde kararname

³⁸⁷ Yeşilada, "The future of Erdoğan and the AKP", p. 26,24.

³⁸⁸ Ete, "24 Haziran Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti ve Sosyoloji", s. 300.

³⁸⁹ Esen and Gumuscu, "Why did Turkish Democracy Collapse? A Political Economy Account of AKP's Authoritarianism", p. 1087.

³⁹⁰ Hatem Ete, "Reframing the July 15 Coup Attempt: A Political and Sociological Examination", *Bilig*, No. 87, 2018, p. 193.

ve 2017 yılında başkanlık sistemine geçişle birlikte gerçekleştirilen reformlarla Türk Silahlı Kuvvetleri yeniden yapılandırılmıştır.³⁹¹ Olağanüstü hal ilanı ile birlikte, cumhurbaşkanı makamı etrafında kümelenen yeniden yapılan süreci, aynı zamanda cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişi de hızlandırmıştır.³⁹²

Dolayısıyla 15 Temmuz darbe girişimi, Cumhur İttifakı'nın oluşum sürecini hızlandıran bir faktördür. Bu doğrultuda darbe girişimi sonrasında Devlet Bahçeli, MHP'nin OHAL sürecine tam destek vereceğini açıklamıştır.³⁹³ Ayrıca 2016 sonrası Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarına da destek veren MHP,³⁹⁴ AKP ile reaksiyoner milliyetçilik paydası altında bir politika anlayışını savunmuştur. Bu süreçte ise PKK ve FETÖ ile mücadeleler, 2016 sonrası AKP retoriğinde en öne çıkan olgulardır. Milliyetçi kimlikleri AKP'ye yakınlaştıran bu retorik, en belirgin olarak MHP'de karşılık bulmuştur.³⁹⁵ Bu noktada MHP'nin AKP'ye olan desteğini, partinin özellikle Kürt politikasına karşı gösterdiği reaksiyonla açıklamak mümkündür. Özellikle 28 Şubat sonrası milliyetçiliğin reaksiyonuyla tetiklenen MHP'nin milliyetçilik kavrayışı, partinin kendisini hem Türk milliyetçiliğinin savunucusu hem de bir devlet partisi olarak konumlandırmasına neden olmuştur. Bu noktada MHP'nin öteki öznesinin baş aktörü, ulusal güvenliğin tehdidi olarak kavradıkları Kürtlerdir.³⁹⁶ MHP'nin öteki öznesinin içeriğinde dönemin siyasi dinamiklerine göre değişimler yaşansa da PKK bu öznenin her zaman sabit bir aktörü olmuştur.³⁹⁷ Nitekim çözüm süreci boyunca AKP'ye muhalif olan MHP, ulusal güvenlik bağlamında çıkmaza giren çözüm süreci sonrasında şiddetlenen PKK eylemlerine yönelik operasyonlarla AKP'yi her zaman desteklemiştir.³⁹⁸ Dolayısıyla reaksiyoner milliyetçilik ekseninde beliren bir

³⁹¹ İlk dönemde Savunma Bakanlığı'nın yetkisi ordu alanına müdahale edecek biçimde genişletilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri; Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Jandarma ve Sahil Güvenlik Güçleri ise İçişleri Bakanlığı'na bağlanarak dönüştürülmüştür. Daha sonra Yüksek Askeri Şura'nın yapısı sadece tek bir askeri kimliği içerecek şekilde sivilleştirilmiştir. Ayşegül Kars Kaynar, "Post-2016 Military Restructuring in Turkey from the Perspective of Coup-Proofing", *Turkish Studies*, 2021, p. 5.

³⁹² Zafer Yılmaz and Bryan S. Turner, "Turkey's Deepening Authoritarianism and the Fall of Electoral Democracy", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 46/5, 2019, pp. 695–696.

³⁹³ Hürriyet, "Bahçeli'den OHAL'e destek", 21 Temmuz 2016.

³⁹⁴ *Cumhuriyet*, "Bahçeli: 'Fırat Kalkanı' operasyonu olumlu bir gelişme", 24 Ağustos 2016.

³⁹⁵ Ete, "24 Haziran Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti ve Sosyoloji", s. 302.

³⁹⁶ Hakan Yavuz, "The Politics of Fear: The Rise of the Nationalist Action Party (MHP) in Turkey", *Middle East Journal*, 56/2, 2002, pp. 220–221.

³⁹⁷ Örneğin 1970'lı yıllarda komünizm, 1980'lerde PKK ve 1990'lı yıllarda AB; MHP'nin reaksiyon gösterdiği öne çıkan "düşman" öznelerdir. Gamze Avcı, "The Nationalist Movement Party's Euroscepticism: Party Ideology Meets Strategy", *South European Society and Politics*, 16/3, 2011, p. 437.

³⁹⁸ Milliyetçi Hareket Partisi, "Siyaset ve Liderlik Okulu 15. Dönem Açılışı, Yazılı Basın Açıklaması", 2019, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4613/index.html (Erişim: 02.06.22).

kümelenme olarak MHP ve AKP ortaklığı, Cumhur İttifakı'nın ideolojik zeminini oluşturmuştur.

4.2.2. Cumhur İttifakı'nın Kurumsallaşması: 2017 Anayasa Referandumu

“Devlet bekası” odağında politikalarını oluşturan MHP, Türkiye'nin yakın dönemindeki en büyük devlet krizi olan 15 Temmuz sonrası, “yeni bir toplum sözleşmesi” olarak kavradığı başkanlık sistemi teklifini gündeme getirmiştir.³⁹⁹ 2017 referandumuyla birlikte başkanlık sistemine evrilen yönetim mekanizması, iktidar aygıtlarının cumhurbaşkanlığı makamının etrafında toplanmasına neden olmuştur.⁴⁰⁰ Ayrıca Davutoğlu'nun istifasının ardından AKP genel başkanlığına seçilen Binali Yıldırım, iktidar alanında Erdoğan'ın liderlik bağlamındaki tekiliğine uyum sağlamıştır.

Militarizm etkisinde oluşturulmuş 1982 Anayasası yerine sivil bir anayasa oluşturma önerisinden hareket eden ancak meclis çoğunluğunu sağlayamayan AKP, anayasanın ilk dört maddesinin korunması şartıyla MHP tarafından desteklenmiştir.⁴⁰¹ 2017 Anayasa değişikliği referandumu sürecinde iktidarın rekabetçi otoriteryanist kimliğinin bir getirisi olarak oyun alanında çarpık bir siyasi rekabet tekrar belirmiştir. Anayasa değişikliğini desteklemeyerek hayır kampanyası yürüten CHP, HDP, SP ve MHP'nin partili muhalifleri; dini ve milliyetçi popülist söylemlerle evet cephesi tarafından sıklıkla PKK ve FETÖ ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁰² Bu noktada Erdoğan, referandumda hayır oyu vereceklerin FETÖ ile bağlantılı olduğunu ve PKK ile FETÖ'nün referandum değişikliğini desteklememesinden dolayı HDP'nin de bu değişikliği desteklemediğini savunarak evet kampanyası retorığının ideolojik çerçevesini çizmiştir.⁴⁰³ Ayrıca hegemonik medya bloğu da referandumu İslam'ın bir savunusu olarak yorumlamış ve Müslümanların kurtuluşu için bir yol olarak

³⁹⁹ Milliyetçi Hareket Partisi, "TBMM Grup Toplantısı", 11 Ekim 2016, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4136/index.html (Erişim: 02.06.22).

⁴⁰⁰ Kars Kaynar, "Post-2016 military restructuring in Turkey from the perspective of coup-proofing", p. 16.

⁴⁰¹ MHP haricinde BBP ve HÜDAPAR'ın desteğini alan evet kampanyası, Erdoğan'ın savunuculuğuyla yürütülmüştür. Bk. Berk Esen and Şebnem Gümüştü, "A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017", *South European Society and Politics*, 22/3, 2017, p. 305.

⁴⁰² *Diken*, "Erdoğan: 15 Temmuz'da milletimin üzerine bomba yağdıranlar bugünün hayırcılarıdır", 5 Mart 2017.

⁴⁰³ *T24*, "Cumhurbaşkanı: Böyle bir sisteme 'Evet' denmez de ne denir; elbette 'Evet' diyoruz.", 11 Şubat 2017.

kavramıştır.⁴⁰⁴ Dolayısıyla parlamenter sistemdeki dönüşüm, cumhurbaşkanlığı makamının sembolik konumundan çıkarılıp iktidar erkinin baş aktörü olarak konumlandırılmasına neden olmuş ve bu noktada Erdoğan için “büyük usta” nitelemesiyle bir kişilik kültü oluşturulmuştur.⁴⁰⁵

Başkanlık sisteminin içeriği ve şiddetli savunusu, muhalif partileri ittifak düzleminde birleştiren önemli bir katalizör görevi görmüştür.⁴⁰⁶ Nitekim referandum öncesi tüm muhalif partiler, AKP'nin meclise sunduğu değişiklikleri reddederek kesin bir tavırla parlamenter sistemin savunuculuğu yapmışlardır. Bu noktada muhalif partilerin heterojen ideolojilerine karşılık kurdukları ittifak, AKP'nin hegemonya tahsisinde kullandığı kutuplaştırıcı popülizminin toplumsal düzlemde topyekûn bir karşılık bulmasına görece engel olmuştur.⁴⁰⁷ Fakat Türkiye'nin yakın tarihindeki en büyük politik travma olarak 15 Temmuz'un tepkisellik bağlamında kitleselliğinin sürüyor olması ve ulusal güvenlik bağlamında PKK ile ilişkilerin gerilmesi, referandum sürecinde kitlelerin evet kampanyası lehine mobilizasyonunu tetiklemiştir. Bu iç meselelere ek olarak Hollanda ile yaşanan krizle⁴⁰⁸ birlikte referandum sürecini milliyetçi motiflerle kurgulayan Erdoğan, hayır cephesini “Haçlı İttifakı” olarak yorumlamıştır.⁴⁰⁹ Kuşkusuz bu ayrıştırıcı söylemler muhafazakâr milliyetçi Türkiye toplumunda karşılık bulsa da Gramsciyen anlamda kitlesel bir sağduyu olarak somutlaşmamış ve AKP'nin hegemonya krizini telafi edememiştir. Nitekim Kasım 2015 genel seçimleri sonrası tek başına %49.5 oy oranıyla hakim parti olan AKP'nin yürüttüğü evet kampanyasının oyları 2017 referandumunda MHP'nin desteğine rağmen %51.4'te kalmıştır.⁴¹⁰ Dolayısıyla evet cephesinde eriyen oyları, AKP'nin özellikle 2013 sonrası hegemonya çatlaklarından ve MHP'deki parti içi rekabetin milliyetçi seçmenler üzerindeki etkisinden okumak mümkündür.

⁴⁰⁴ Esen and Gümüşçü, "A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017", p. 308.

⁴⁰⁵ Baser and Öztürk, *Authoritarian Politics in Turkey*, p. 46; Akkoyunlu, "Electoral Integrity In Turkey: From Tutelary Democracy to Competitive Authoritarianism," p. 54.

⁴⁰⁶ Ete, "24 Haziran Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti ve Sosyoloji", s. 300.

⁴⁰⁷ Esen and Gümüşçü, "A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017", p. 305.

⁴⁰⁸ Hollanda'nın Türk Bakanları'nın uçuşlarını ve toplantılarını iptal etmesiyle başlayan kriz, AKP'nin referandum kampanya süresince milliyetçiliğin reaksiyonik tepkiselliğiyle araçsallaşmıştır. Hollanda Türkiye arasındaki diplomatik krizin detaylı seyri için bk: T24, <https://t24.com.tr/konular/turkiye-ile-hollanda-arasinda-diplomatik-kriz>, 189 (Erişim: 08.06.22).

⁴⁰⁹ *Hürriyet*, "Erdoğan: Evet diyen ne kadar saygınsa hayır diyen de...", 2 Nisan 2017.

⁴¹⁰ Berk Esen and Şebnem Gümüşçü, "A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017", p. 303.

4.2.3. Muhafazakâr Milliyetçilikte Seküler Ayrışma: İyi Parti

MHP'nin 7 Haziran'da aldığı %16,29 oy oranının tekrarlanan 1 Kasım seçimlerinde %11,9'a düşmesi,⁴¹¹ parti içi muhalefetin yükselmesinde en büyük tetikleyici olmuştur.⁴¹² Genel başkan Devlet Bahçeli ise parti içi muhalefetin olağanüstü kongre çağrılarına tepki göstermiştir.⁴¹³ Meral Akşener, Koray Aydın, Sinan Oğan ve Ümit Özdağ'ın öne çıktığı parti içi muhalefet, parti genel merkezinden olağanüstü kongre taleplerine cevap alamayınca Ankara 12. Sulh Hukuk Mahkemesi'ne başvurmuş ve muhalifler lehine verilen karardan hareketle 3 kişilik çağrı heyeti oluşturulmuştur.⁴¹⁴ Parti yönetimi ise bu olağanüstü kongre kararının temyizi için başvuruda buldukları yerel mahkeme kararlarından hareketle tedbir kapsamında muhaliflerin kongresini durdurduğunu açıklamıştır.⁴¹⁵ Parti içi muhalefet ve parti yönetimi arasında gerilimli geçen süreç sonunda Yargıtay'ın nihai kararı neticesinde olağanüstü kurultay gerçekleşmiştir. Parti tüzüğü'nün 63. Maddesinde yer alan "Bu toplantılarda sadece toplantı gündeminde yer alan konular görüşülür ve karara bağlanır, olağanüstü toplantılarda seçim yapılamaz."⁴¹⁶ ifadesindeki "seçim yapılamaz" ibaresini değiştirmeye odaklanan muhalefet, 19 Haziran'daki olağanüstü kongrede⁴¹⁷ istediği değişimleri gerçekleştirebilmişse de parti yönetimi ile hukuki gerilimler şiddetlenerek devam etmiştir. Nitekim MHP tüzüğü'nün 11. Maddesini⁴¹⁸ ihlal etme gerekçesiyle disiplin kuruluna sevk edilen muhalifler, kurul kararı sonrası partiden ihraç edilmiş⁴¹⁹ ve 25 Ekim 2017'de İyi Parti'yi kurmuşlardır.⁴²⁰

Liderin öne çıktığı ideolojik bir parti olarak MHP'deki muhalif hareket, parti içi demokrasi geleneğinin şiddetini de yansıtmaktadır. Bu noktada MHP'deki aşırı milliyetçi çizginin 1997'de Bahçeli'nin genel başkanlığı sonrası merkezleşmeye doğru

⁴¹¹ YSK.

⁴¹² Ete, "24 Haziran Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti ve Sosyoloji", s. 302.

⁴¹³ *Anadolu Ajansı*, "MHP Genel Başkanı Bahçeli: Hiç kimse olağanüstü kongre beklemesin", 8 Nisan 2016.

⁴¹⁴ *T24*, "MHP'de muhaliflerin olağanüstü kurultaydaki tüzük değişikliğine yönelik tüm önerileri kabul edildi.", 19 Haziran 2016.

⁴¹⁵ *T24*, "MHP'de muhaliflerin olağanüstü kurultaydaki tüzük değişikliğine yönelik tüm önerileri kabul edildi.", 19 Haziran 2016.

⁴¹⁶ Milliyetçi Hareket Partisi, "Parti Tüzüğü", 2009, https://mhp.org.tr/htmldocs/mhp/tuzuk/mhp/siyasi_parti_tuzugu.html (Erişim: 08.04.22), s. 90.

⁴¹⁷ *BBC News*, "MHP olağanüstü tüzük kurultayı sona erdi...", 19 Haziran 2016.

⁴¹⁸ Söz konusu madde MHP'li üyelerin görev ve sorumluluklarını içermektedir. MHP Parti Tüzüğü, s. 28.

⁴¹⁹ *Deutsche Welle*, "MHP'de dört isme ihraç talebi", 16 Temmuz 2016; *Deutsche Welle*, "Ümit Özdağ MHP'den ihraç edildi", 15 Kasım 2016.

⁴²⁰ *Anadolu Ajansı*, "Akşener İyi Parti'yi kurdu", 25 Ekim 2017.

evrilmesi söz konusudur. Fakat katı bir hiyerarşinin belirlediği parti içi örgütlenmesiyle MHP, devletin ve milliyetçiliğin özdeş olduğu politika anlayışını savunmuştur. Bu noktada İslamcılık ise, milliyetçiliğin hemen ardında konumlandırılmıştır.⁴²¹ Ayrıca parti içi otoriterliğin yaygın olduğu Türkiye siyasi parti geleneği; "biat kültürü" ekseninde örgütlenen ve dolayısıyla devlet otoritesine ve onun temsilcilerine salt bir teslimiyet anlayışıyla şekillenmiştir. Bu noktada liderin mutlak hâkimiyetinin söz konusu olduğu parti içi örgütlenme geleneği; geç dönem Osmanlı'dan itibaren yakın dönem Türkiye'ye kadarki süreçte oldukça belirgindir.⁴²² Dolayısıyla MHP'de yerleşik bir siyasi kültür dinamiği olarak "lidere koşulsuz sadakat", İyi Parti'nin kuruluş süreciyle sarsılmış ve milliyetçi muhafazakâr kitlenin Cumhur İttifakı'na olan yaklaşımını etkilemiştir. Ayrıca milliyetçi kimlikle Meral Akşener'in liderlik çıkışı, partinin erkek egemen geleneksel seyrinde bir devrim niteliğindedir.⁴²³

İyi Parti'nin kurulması ayrıca MHP'deki hegemonik krizi gösterirken aynı zamanda milliyetçi cephede bir karşı hegemonya inşasına da zemin hazırlamıştır. Muhafazakâr milliyetçi seçmenlerin yeni bir alternatifi olarak İyi Parti, MHP'nin geleneksel muhafazakâr çizgisi dışında modernist ve seküler bir milliyetçilik savunusu yapmıştır. Bu noktada İyi Parti milliyetçilik tanımını soyut milliyetçilik ekseninde kurgulamıştır.⁴²⁴ Muhafazakârlığı reddetmeyen fakat savunuculuğunu da yapmayan İyi Parti, erken döneminde ideolojik konumlanmasının belirsizliğine rağmen milliyetçiliğin muhafazakârlık ekseninde kümelenmesine karşı seküler milliyetçilik sentezine yönelmiştir. Bu noktada MHP'nin temsil ettiği kırsal kesimdeki milliyetçilerle İyi Parti'nin temsil ettiği şehirli seküler milliyetçilerin ikame edildiği parti retoriği, MHP'nin modern versiyonu olarak karşılık bulmaktadır. Ayrıca AKP'nin İslamcı tabanının dikkatini çeken söylemleriyle Meral Akşener, muhafazakâr İslamcı seçmene yeni bir alternatif kapasitesine de sahiptir. Keskin siyasetin önemli bir aktörü olan MHP'den ayrılarak merkezde karşılık bulmayı başarabilen İyi Parti, laik ve sol görüşlerin de dikkatini çekmiştir. Bu noktada bir havuz partisi olarak yorumlanan İyi Parti, milliyetçiliği ılımlı eksende kurgulayarak bu merkezi kapasiteye

⁴²¹ Avcı, "The Nationalist Movement Party's Euroscepticism: Party Ideology Meets Strategy", p. 438.

⁴²² Ödül Celep, "A Contemporary Analysis of Intra-Party Democracy in Turkey's Political Parties", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23/5, 2021, pp. 770–771.

⁴²³ Celep, "A Contemporary Analysis of Intra-Party Democracy in Turkey's Political Parties", p. 791.

⁴²⁴ *Sözcü*, "Beyefendi ülkeyi babasının evi gibi yönetiyor", 24 Şubat 2018.

sahip olabilmıştır.⁴²⁵ Nitekim partinin kurucu üyelerinden Ümit Özdağ, İyi Parti'yi merkez sağ yerine "milli merkez" olarak konumlandırmıştır.⁴²⁶ Bu konumlandırmadan hareketle İyi Parti'nin ideolojik çerçevesinin eklektik yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca dönemin İstanbul milletvekili Ümit Özdağ; Ahmet Davutoğlu ve Ali Babacan'ın yeni parti kurma süreçlerini AKP merkez kadrosunda olduğu kadar partinin karşılıklı bulduğu toplumsal tabanda da gerçekleşen bir parçalanma olarak yorumlamıştır.⁴²⁷ Dolayısıyla İyi Parti'nin muhafazakârlığı reddetmeyen siyasetinin AKP'deki bu parçalanmaya cevap verme kapasitesine sahip olduğu iddia edilebilir. Nitekim partinin genel başkanı Meral Akşener, konuşmalarında sık sık dini değerlere atıf yaparak muhafazakâr kesimin dikkatini çekebilmiştir.⁴²⁸

4.3. Hegemonya Krizinin Etkisi: Millet İttifakı

İttifaklarla ilgili düzenlemenin ardından⁴²⁹ 2016 sonrası keskinleşen AKP ve MHP ortaklığı 2018 yılındaki cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimleriyle kurumsallaşarak Cumhur İttifakı'nı oluşturmuş ve bu oluşumun bir karşı etkisi olarak CHP, İyi Parti, SP ve DP Millet İttifakı içerisinde siyasi rotalarını belirlemişlerdir.⁴³⁰ YSK'ya sunulan Millet İttifakı seçim protokolünde, toplumsal kutuplaşmayı önlemek adına huzur, güven, barış ve kardeşlik ortamı içerisinde gerçekleşmesi umulan adil ve güvenli bir seçime vurgu yapılmıştır.⁴³¹ Parlamenter sistemin savunuculuğunu da içeren söz konusu protokolda hak ve özgürlüklerin etkinliğine değinilmiş ve toplumsal düzlemde farklı siyasi kimliklerin temsiline önem verildiği belirtilmiştir. Bu

⁴²⁵ Leela Jacinto, "Can She-Wolf Who Rejected the Harem Take On Sultan Erdogan?", *Foreign Policy*, 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/04/24/can-the-she-wolf-who-rejected-the-harem-take-on-sultan-erdogan-meral-aksener/> (Erişim: 15.05.22).

⁴²⁶ *Hürriyet*, "Ümit Özdağ: merkez sağ değil milli merkez", 14 Ağustos 2017.

⁴²⁷ *Odatv*, "Ümit Özdağ milliyetçiliği anlattı", 29 Kasım 2019.

⁴²⁸ Leela Jacinto, "Can She-Wolf Who Rejected the Harem Take on Sultan Erdogan", *Foreign Policy*, 2017.

⁴²⁹ *Resmî Gazete*, 13 Mart 2018, Sayı 7102'de yer alan madde 20'ye göre: "Seçim ittifakı yapılması halinde, yüzde onluk barajın hesaplanmasında ittifak yapan siyasi partilerin aldıkları geçerli oyların toplamı esas alınır ve bu siyasi partiler için ayrıca baraj hesaplaması yapılmaz." ifadesine ek olarak madde 21'de geçen: "İttifakın elde edeceği milletvekili sayısının hesaplanmasında, ittifak yapan siyasi partilerin toplam oyu esas alınır. İttifakın elde ettiği toplam milletvekili sayısı, ittifak yapan siyasi partiler arasında her birinin aldığı geçerli oy sayısı esas alınarak bu maddedeki usule göre paylaşılır." düzenlemeleri, ittifak sistemine getirilen yeniliklerdir. Ayrıca bu ittifak düzenlemesine ek olarak 550 olan milletvekili sınırının 2017 referandumuyla birlikte 600'e çıkarılmasıyla siyasi partilerin yasama yetkilerinin artması ittifakları işlevselleştirmektedir. Bu noktada kitlesel partilerin bünyesinde eriyen oy kapasitesi düşük olan partiler, ittifaklar çerçevesinde mecliste temsil edilebilme ihtimaline erişebilmektedir. Bk. Mert Moral, "The Story of Electoral Alliances," in *Elections and Public Opinion in Turkey*, p. 52.

⁴³⁰ Moral, "The Story of Electoral Alliances", p. 51.

⁴³¹ *T24*, "Millet İttifakı protokolü YSK'ya sunuldu", 5 Mayıs 2018.

doğrultuda cumhurbaşkanlığı seçimlerinde her parti kendi adayıyla temsil edilmiştir. Milletvekili seçimlerinde ise Millet İttifakı içerisinde CHP, İyi Parti, SP kendi listeleriyle seçimlere girerken ittifakın bir diğer üyesi DP ise İyi Parti'nin listesi içinde temsil edilmiştir.⁴³² Ayrıca 2018 seçimleri kapsamında oluşturulan “Millet İttifakı Tutum Belgesi”⁴³³ kamuoyuna sunulurken kuvvetler ayrılığı, demokrasi, hak ve özgürlükler, çoğulculuk, OHAL dönemine son verme, enflasyonla mücadele, Türk parasının değer kaybetmesinin önüne geçme gibi konularda ittifakın yol haritası çizilmiş ve tüm partilerin ittifakın ilke ve değerleriyle uyum içinde olduğu belirtilmiştir. Millet İttifakı partilerinin 2018 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimi için ortak bir aday belirlememeleri, partilerin ideolojik çeşitliliğinin uyumsuz doğası ile açıklanabilmektedir. Bu noktada eklektik ideoloji doğasıyla Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanlığınca yürütülecek siyasetin içeriğini belirlemede tam bir mutabakata varamadığını söylemek mümkündür. Fakat ortak bir cumhurbaşkanı adayının belirlenmemesiyle ilgili olarak yeni kurulmuş İyi Parti'nin ve oy potansiyeli oldukça sınırlı olan SP'nin kendi adaylarıyla seçime katılmalarıyla seçmen bağlamında güvenilirlik kazanma amacıyla oldukları yorumu da yapılabilmektedir.⁴³⁴

2018 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerini Cumhuriyet İttifakı'nın adayı Erdoğan % 52,6 oyla kazanırken, milletvekili seçimlerinde ittifak %53,6 oyla meclis çoğunluğunu kazanmıştır.⁴³⁵ AKP'nin hegemonik krizi iddiasına karşılık partinin seçim hegemonyasını pekiştirmesi söz konusu olsa da bu durum iktidar hegemonyasının toplumsal rızayı organik olarak tekrar tahsis ettiği anlamına gelmemektedir. Nitekim özellikle 15 Temmuz sonrası kitlelerin davranışı iktidarla özdeşleştirilen devleti savunmak yönünde olmuş ve devamında AKP'nin MHP ile inşa ettiği ittifak, iktidarın hegemonyasını sürdürmesine olanak vermiştir. Bu noktada 2018 milletvekili seçimlerinde AKP'de kümelenen %42,6⁴³⁶ oy oranının, 2015 seçimlerine kıyasla 7 puan gerilemiş olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla AKP'nin hegemonik krizine bir reaksiyon olarak Millet İttifakı'nın merkez sağa yeni bir alternatif sunmasından tetiklenen oy geçişleri, 2018 milletvekilliği seçimlerinde oldukça yoğun

⁴³² BBC, “Seçim 2018: Muhalefetin kurduğu Millet İttifakı nasıl işleyecek?”, 4 Mayıs 2018.

⁴³³ CNN Türk, “Millet İttifakı Tutum Belgesi açıklandı”, 21 Haziran 2018.

⁴³⁴ Şükrü Nişancı and Saadettin Doğan, "Institutional Analysis of Electoral Alliances That Occurred in Turkey in 2018", *Trends in Business and Economics*, 36/2, 2022, p. 191.

⁴³⁵ YSK.

⁴³⁶ YSK.

ve çok yönlüdür.⁴³⁷ 2015 ve 2018 milletvekilliği seçimlerinin karşılaştırmasıyla karşımıza çıkan en belirgin oy geçişi ise MHP'den İyi Parti'ye doğru olmuştur. 2018 yılında İyi Parti'ye oy veren seçmenin %60'ı 2015 seçimlerinde MHP'ye oy vermiş, % 25'i ise CHP'ye oy vermiştir. Ayrıca bu noktada merkez sağ alternatifi olarak İyi Parti'nin varlığı, CHP'deki azalan oylarla da doğrudan ilişkilidir. 2015 seçimlerine kıyasla %7'lik bir düşüş yaşayan AKP seçmenin ise büyük oranda MHP'yi tercih ettiği gözlemlenmiştir.⁴³⁸

Sonuç olarak Millet İttifakı'nın %33,6⁴³⁹ oyla mecliste yer bulduğu 2018 seçimleriyle Gramsciyen anlamda bir hegemonya inşası söz konusu olmasa da ittifak, seçmenlerin dikkatini çekerek toplumsal düzlemde karşılık bulabilmiştir. İttifakın rıza tahsisinin ve dolayısıyla hegemonya inşasının yerel düzlemde karşılığı ise 2019 yerel seçimleriyle özellikle İstanbul ve Ankara belediyelerinin kazanılmasıyla olmuştur.

4.3.1. İstanbul Seçimleri: “Radikal Sevgi” ile Rıza İmalatı

Karşı hegemonyanın embriyonik formundaki Millet İttifakı'nın 2019 yerel seçimlerinde elde ettiği İstanbul başarısı aynı zamanda CHP'nin siyasetindeki dönüşümü de göstermektedir. Ekrem İmamoğlu üzerinden okunabilecek bu dönüşümü, Millet İttifakı'nın AKP'nin temsil krizine yönelik sunduğu alternatifin bir sınaması olarak da yorumlamak mümkündür. Bu noktada Radikal Sevgi⁴⁴⁰ aracılığıyla toplumsal kutuplaşma bağlamında odaklanılan zihin dönüşümüyle Millet İttifakı'nın sunduğu bu alternatifin seçim sonuçları bağlamında başarıya ulaşması dikkate değerdir. Bu noktada İmamoğlu'nun retorisi, bu alternatif sunuşun en somut örneğidir. Ayrıca Erdoğan'ın “İstanbul'u kaybedersek Türkiye'yi kaybederiz.”⁴⁴¹ söylemiyle kritiklenen İstanbul seçimleri, AKP iktidar krizini berraklaştıran önemli göstergeler barındırmaktadır. Nitekim 2014 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve 2017 anayasa referandumunda AKP'nin İstanbul'daki oylarının Türkiye geneli oylarından düşük olması neticesinde iktidarın hegemonya krizine yönelik somut reaksiyonlar

⁴³⁷ KONDA, "31 Mart 2019 Yerel Seçimlerinin Sayısal Analizi", 2019, <https://konda.com.tr/rapor/30/31-mart-2019-yerel-secimlerinin-sayisal-analizi> (Erişim: 17.05.22); Amaç Herdağdelen, "Haziran 2018 Seçim Analizi ve Oy Geçişleri", 2018, <https://cilekagaci.com/2018/06/30/haziran-2018-secim-analizi-ve-oy-gecisleri/> (Erişim: 17.05.2022).

⁴³⁸ Herdağdelen, "Haziran 2018 Seçim Analizi ve Oy Geçişleri".

⁴³⁹ YSK.

⁴⁴⁰ CHP'nin 2019 yerel seçim kampanyasını yürüten Ateş İ. Başsoy tarafından hazırlanan Radikal Sevgi kitapçığı, partili ve seçmen arasındaki siyasal iletişimde topyekûn bir dönüşüm amacıyla CHP'nin parti içi eğitim materyali olarak hazırlanmıştır. CHP, *Radikal Sevgi Kitabı*, 2019, s. 49.

⁴⁴¹ *Hürriyet*, "Erdoğan İstanbul için hangi uyarılarda bulundu", 26 Eylül 2017.

tekrar belirlemiştir.⁴⁴² Oyun alanındaki çarpıklığa rağmen seçim kampanyalarını yürütebilen ve YSK'nın nihai karar sürecine kadar aktif rol oynayan Millet İttifakı elde ettiği İstanbul başarısıyla krizdeki AKP hegemonyasının özellikle Kürt meselesi ve kutuplaştırıcı popülist siyasetindeki açmazları göstermiştir.⁴⁴³ Bu kırılardan hareketle Millet İttifakı⁴⁴⁴ temsilciyle CHP adına İstanbul'a aday olan İmamoğlu, CHP'nin dönüşen stratejisinin başarılı ilk somut örneği olarak İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmuştur.⁴⁴⁵

CHP, AKP iktidarı dönemindeki en büyük muhalif kümelenme olarak karşımıza çıksa da partinin AKP hegemonyasına karşı bir hegemonya inşa kapasitesi düşüktür. 2002 sonrası seçmen kümeleri ve seçim sonuçları analizinden⁴⁴⁶ hareketle oy coğrafyasının belirli bölgelerle sınırlı olduğu ve dolayısıyla Gramsciyen anlamda toplumsal düzlemde sağduyu yaratma potansiyeline sahip olmayan CHP, Deniz Baykal sonrası Kemal Kılıçdaroğlu'nun başkanlığıyla siyaset etme tarzında değişikliğe gitmiştir. Nitekim Kılıçdaroğlu döneminde CHP, Baykal dönemine kıyasla daha esnek ve daha merkezi bir ideolojik konumlanmayla temsil alanını genişletmeyi hedeflemiştir. "Herkes İçin CHP"⁴⁴⁷ sloganıyla birlikte şekillenen bu kapsayıcılık, özellikle Alevi ve Kürtlerin temsilciliğiyle belirlemiştir.⁴⁴⁸ 2010 sonrası CHP, belirli bir dini, etnik veya ideolojik grubun temsilciliğinden uzak olmasıyla *catch-all*⁴⁴⁹ parti çizgisini benimsemeye çalışmıştır.⁴⁵⁰ Bu doğrultuda AKP hegemonyasıyla toplumda daha da pekiştirilen ve öteki özne olarak tanımlanan CHP'nin elitist ve Kemalist yapısı

⁴⁴² 2014 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Erdoğan'ın Türkiye geneli oyları %51,79 iken İstanbul oy oranı %49,83'tür. 2017 anayasa referandumunda Türkiye geneli "evet" oyları %50,4 iken İstanbul oy oranı %48,65'tir. Bk. YSK.

⁴⁴³ Berk Esen and Sebnem Gumuscu, "Killing Competitive Authoritarianism Softly: The 2019 Local Elections in Turkey", *South European Society and Politics*, 24/3, 2019, p. 21.

⁴⁴⁴ Millet İttifakı içerisinde olan Saadet Partisi, İstanbul'da kendi adayıyla seçimlere katılmıştır. Ancak seçimlerin tekrarlanmasına tepki göstererek gerekirse İmamoğlu'nu destekleyeceklerini belirtmiştir. *Yeniçağ*, "Saadet Partisi İstanbul adayı Gökçınar: "Ben çekilmeye hazırım"", 7 Mayıs 2019.

⁴⁴⁵ YSK.

⁴⁴⁶ CHP'nin 2002-2019 yılları arasında birinci parti olarak çıktığı bölgeler çoğunlukla Türkiye'nin kıyı şeridinde yer almaktadır. Yine CHP seçmenin sosyo-politiği okunduğunda laiklik ve Kemalizm ekseninde bir kümelenme mevcuttur. KONDA, "Seçmen Kümeleri- CHP Seçmenleri", 2018, <https://konda.com.tr/rapor/42/secmen-kumeleri-chp-secmenleri> (Erişim: 20.05.22).

⁴⁴⁷ Ayşen Uysal, "Continuity and Rupture: The "New CHP" or "What Has Changed in the CHP?", *Insight Turkey*, 13/4, 2011, p. 133.

⁴⁴⁸ Doğan Gürpınar, "Between Technocracy, Reason, and Furor: Turkish Opposition, the CHP, and Anti-Populist Styles", *Turkish Studies*, 2022, p. 11.

⁴⁴⁹ Kircheimer'in formüle ettiği "hepsini yakala" partilerinin en belirgin özelliği, belirli bir ideolojinin mutlak temsilciliği yerine toplumun tamamına yönelik ılımlı siyaset tarzı benimsemesidir. André Krouwel, "Otto Kircheimer and the Catch-All Party", *West European Politics*, 26/2, 2003, p. 26.

⁴⁵⁰ Uysal, "Continuity and Rupture: The "New CHP" or "What Has Changed in the CHP?", p. 140.

temsil bağlamında çoğulculukla ikame edilmeye çalışılmıştır.⁴⁵¹ Fakat seçimlerle sürekli olarak pekişen AKP hegemonyasına karşılık oy oranlarında önemli bir artış yaşamayan CHP bu süreçte seçmenler üzerinde AKP'ye alternatif bir iktidar formu olarak kavranamamıştır.⁴⁵² Ancak Muharrem İnce'nin 2018 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aldığı %30,79 oy oranı,⁴⁵³ partinin uzun dönemler boyunca %20-25 bandındaki oy oranı seyrinin kırılması anlamına gelirken aynı zamanda 2019 yerel seçimleriyle İstanbul'da İmamoğlu ile alınan %48.83 oy oranı⁴⁵⁴, CHP'nin iktidar mekanizmasında AKP'ye alternatif sunma potansiyelini göstermesi bağlamında kritiktir.

İmamoğlu'nun seçim kampanyasında karşı hegemonik bir strateji yönergesi niteliğindeki *Radikal Sevgi* kitabının izleri oldukça belirgindir. Bu doğrultuda AKP iktidarı boyunca muhafazakâr ve milliyetçi toplumsal kimliklerin karşısında öteki olarak kodlanan statükocu, Kemalist ve elitist CHP seçmeni, AKP seçmen tabanı ile uyumlandırılmaya çalışılmıştır. Nitekim *Radikal Sevgi*'de öne çıkan "Ne mutlu, dağdaki çobanla profesörün eşit oy hakkı var."⁴⁵⁵ ifadesiyle CHP'nin elit seçmeniyle AKP'nin alt ve orta sınıf seçmenini aynı politik düzlemde kavramak amaçlanmıştır. Ateş Başsoy bir röportajında⁴⁵⁶ psiko-politik bir değerlendirmeye iktidar inşa sürecindeki dönüşümünün bir mücadele olduğunu ve bu dönüşümün kötülüğe karşı sevgiyi örgütleyerek başarılabilirliğini belirtmiştir. Dolayısıyla sevgiyi bir mücadele aracı olarak kodlayan Ateş Başsoy, "Savaşacaksak bunu çiçeklerle yapmalıyız."⁴⁵⁷ söylemiyle sevgiyi radikal bir stratejiye dönüştürmüş ve popülizmle ayrıştırılmış iktidar seçmenine reaksiyon göstermek yerine onları severek toplumsal kutuplaşmayı azaltmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla CHP, AKP'de kümelenmiş muhafazakâr milliyetçi seçmene yönelik bir sevgi siyaseti izleyerek hem CHP'nin hem de AKP'nin

⁴⁵¹ CHP'deki parti kimliğindeki değişimin detaylı analizi için bk. Sinan Ciddi and Berk Esen, "Turkey's Republican People's Party: Politics of Opposition Under a Dominant Party System", *Turkish Studies*, 15/3, 2014.

⁴⁵² Ciddi and Esen, "Turkey's Republican People's Party: Politics of Opposition under a Dominant Party System", p. 434.

⁴⁵³ YSK.

⁴⁵⁴ YSK.

⁴⁵⁵ CHP, *Radikal Sevgi Kitabı*, s. 47.

⁴⁵⁶ Ateş İ. Başsoy, Melvyn Ingleby, Kişisel Görüşme, İstanbul, 13 Mayıs 2019'dan akt: F. M. Wuthrich and Melvyn Ingleby, "The Pushback Against Populism: Running on "Radical Love" in Turkey", *Journal of Democracy*, 31/2, 2020, pp. 30–31.

⁴⁵⁷ Ateş İ. Başsoy, Melvyn Ingleby, Kişisel Görüşme, İstanbul, 13 Mayıs 2019'dan akt: Wuthrich and Ingleby, "The Pushback Against Populism: Running on "Radical Love" in Turkey", p. 30.

yerleşik seçmen karakteristiğini toplumsal düzlemde birlikte kavramaya odaklanarak AKP seçmen davranışını değiştirmeye çalışmıştır.⁴⁵⁸

Bu noktada CHP'nin yeni iletişim stratejisi olarak Radikal Sevgi, partinin başarısında en önemli faktör olarak yorumlanmıştır.⁴⁵⁹ Bu doğrultuda parti üyelerinin ve özellikle başkan adaylarının seçmenlerle olan iletişimi empati ve alçakgönüllülük üzerine yeniden kodlanmıştır. Örneğin halkla konuşurken diğer parti liderlerini kötüleyen ve onlara hakaret eden söylemlerden uzak durma önerisi⁴⁶⁰ İmamoğlu'nun kampanyasında öne çıkan ve seçmen üzerinde etkisi olan bir stratejidir. Nitekim Melvyn Ingleby'nin analizine göre İmamoğlu seçim kampanyası boyunca sadece iki kez doğrudan Erdoğan ismini kullanmıştır.⁴⁶¹ Ayrıca M. Ingleby, Muharrem İnce'nin Erdoğan'a yönelik seçim kampanyası süresince kullandığı "sen" hitabının İmamoğlu'nun seçim kampanyasında "Sayın"a dönüştüğünü belirtmiştir.⁴⁶² Dolayısıyla bu dönüşümle mevcut iktidar süresince halk ve elit kutuplaşması olarak araçsallaşan rızanın popülist söylemle iktidar lehine tekrar tahsisinin önünün kapatıldığını ve yerel düzlemde tüm bireylerin homojen bir siyasi özne olarak kavrandığını söylemek mümkündür.

AKP'nin temsilinde problem yaşadığı muhafazakâr seçmenlerde ve orta sınıf vatandaşlarda karşılık bulan retoriğiyle İmamoğlu'nun adaylığı, özellikle muhafazakâr seçmenlere yönelik bir hamle olarak yorumlanmıştır.⁴⁶³ Fakat CHP kadrosundaki Kemalist kimlikler İmamoğlu'nun halkla kurduğu ilişkileri laiklik bağlamında eleştireseler de kampanya süresince İmamoğlu "bütün İstanbul'a hizmet"⁴⁶⁴ söylemiyle özellikle de AKP seçmeniyle etkileşimde bulunma amacıyla Cuma namazlarına ve

⁴⁵⁸ CHP, *Radikal Sevgi Kitabı*, p. 30-32.

⁴⁵⁹ Nick Ashdown, "Radical Love Book' Hailed as Key to Turkish Opposition Election Success", 2019, <https://www.middleeasteye.net/news/radical-love-book-hailed-key-turkish-opposition-election-success> (Erişim: 07.04.22).

⁴⁶⁰ CHP, *Radikal Sevgi Kitabı*, 2019, s. 43.

⁴⁶¹ *Hürriyet*, "Yeni başlangıç hayırlı olsun", 24 Haziran 2019., *Time Türk*, "Sayıştay'da işçisine hakkı olanı verdiğim için yargılanıyorum", 20 Haziran 2019. Akt: Wuthrich and Ingleby, "The Pushback Against Populism: Running on 'Radical Love' in Turkey", p. 32.

⁴⁶² Wuthrich and Ingleby, "The Pushback Against Populism: Running on 'Radical Love' in Turkey", p. 32.

⁴⁶³ Gürpınar, "Between technocracy, reason, and furor: Turkish opposition, the CHP, and anti-populist styles", pp. 12-13.

⁴⁶⁴ *Sözcü*, "Birilerine değil 16 milyon insana hizmet edeceğim", 21 Şubat 2019.

Ramazan ayındaki iftar organizasyonlarına katılarak muhafazakâr seçmenin dikkatini çekmeyi başarabilmiştir.⁴⁶⁵

Yine Radikal Sevgi’de adaylara yerel seçim vurgusunu ön planda tutarak genel seçimlere yönelik herhangi bir değerlendirmede bulunmamaları önerilmiştir.⁴⁶⁶ Tüm İstanbul’un sorunlarını çözmeye çalışacağını seçim kampanyası boyunca sıklıkla vurgulayan İmamoğlu, başkan olduktan sonra da bütün belediye başkanlarıyla ve Erdoğan’la ortak çalışmaya açık olduğunu belirterek siyasi yönetim mekanizmasını yalnızca İstanbul ile sınırlı tutmuştur.⁴⁶⁷ Bu noktada İstanbul halkıyla kurulan diyaloglarda belirttiği üzere devlet mekanizmasından çok yerel hizmete odaklanması, İmamoğlu'nun seçim kampanyasında rıza tahsisi bağlamında önemli bir faktördür. Bu doğrultuda İmamoğlu'nun kampanyasındaki hizmet söylemi; sokak güvenliği, eğitim, işsizlik, çevre temizliği gibi başlıklarla karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶⁸ Dolayısıyla yerel sorunların odağında izlenen strateji ayrıca Radikal Sevgi’de de sıklıkla atıf yapılan kibirli ifadelerin tasfiyesiyle kurgulanmıştır.⁴⁶⁹

Muhalefet her ne kadar Radikal Sevgi stratejisiyle seçim kampanyalarını yürütmeye çalışmışsa da buna koşturucu olarak AKP'nin rekabetçi otoriter kimliği, seçim sonuçlarıyla birlikte tekrar politika sahnesine çıkmıştır. Özellikle İstanbul sonuçlarına yönelik itirazlar, mevzi savaşıyla dönüştürülmüş YSK'nın kritik kararları ve AKP'nin hegemonik medya bloğu arasında salınmıştır. YSK'nın ilanı üzerine İmamoğlu'nun %48,8 ve Yıldırım'ın %48,5 düzeyindeki oy oranlarının yakınlığından hareketle AKP, yaklaşık 250.000 geçersiz oyun tekrar sayılmasını talep etmişse de YSK kabul etmemiştir. AKP daha sonra usülsüzlük iddiasıyla tüm ilçelerde oyların yeniden sayımını talep etmiş ve yine sonuç alamamıştır. Fakat yerel seçim kurullarını seçim öncesinde oluşturmasına rağmen YSK, yerel seçim kurullarındaki düzensiz olduğu iddiasını referans alarak İstanbul seçimlerinin yenilenmesine karar vermiştir.⁴⁷⁰ İstanbul düzeyinde yenilenen seçimlerle birlikte İmamoğlu, 31 Martta’ki seçimde 13

⁴⁶⁵ Wuthrich and Ingleby, "The Pushback Against Populism: Running on "Radical Love" in Turkey", p. 33.

⁴⁶⁶ CHP, *Radikal Sevgi Kitabı*, 2019, p. 35.

⁴⁶⁷ *Hürriyet*, "Yeni başlangıç hayırlı olsun", 24 Haziran 2019.

Sözcü, "Birilerine değil 16 milyon insana hizmet edeceğim", 21 Şubat 2019.

⁴⁶⁸ Wuthrich and Ingleby, "The Pushback Against Populism: Running on "Radical Love" in Turkey", p. 34.

⁴⁶⁹ Esen and Gumuscu, "Killing Competitive Authoritarianism Softly: The 2019 Local Elections in Turkey", p. 10.

⁴⁷⁰ Esen and Gumuscu, "Killing Competitive Authoritarianism Softly: The 2019 Local Elections in Turkey", p. 18.

bin olan oy farkını 23 Haziran'da 850 bine çıkartarak tekrar İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmuştur.⁴⁷¹

İmamoğlu adına kümelenen oylara bakıldığında milliyetçi, muhafazakâr, sosyal demokrat ve laik kimliklerin dağılımı mevcuttur.⁴⁷² CHP'nin oy kümelenmesini ekonomi çerçevesinde okuduğumuzda ise İstanbul'un gelir düzeyi en yüksek 10 ilçesinin tümünde İmamoğlu birinci sıradayken gelir düzeyi en düşük 10 ilçede Yıldırım ve İmamoğlu arasında yakın bir dağılım söz konusudur.⁴⁷³ En düşük ilçelerde İmamoğlu'nun oy oranı %37,4 ile %49,7 arasında değişiyor olması ve ortalama gelir düzeyine sahip ilçelerde ise %40 ile %70 arasında değişmesini göstermesiyle bu ekonomik okuma, AKP'nin alt ve orta sınıflara yönelik hegemonyasındaki kırılmaya işaret etmesi bakımından değerlidir. Nitekim KONDA'nın bulgularına göre geçmiş seçim dönemlerinde AKP'ye oy veren seçmenin %35'lik kısmı 24 Haziran'da İmamoğlu'nu desteklemiştir.⁴⁷⁴ Sabancı Üniversitesi'nin araştırmalarına göre ise 31 Mart'ta AKP seçmenin %2'si İmamoğlu'nu desteklerken bu oran 24 Haziran'da %6.25'e yükselmiştir.⁴⁷⁵ Cumhur İttifakı ortağı olan MHP seçmenin de İmamoğlu'na olan desteği ayrıca dikkat çekicidir. Amaç Herdağdelen'in analizine göre 31 Mart'ta MHP seçmenin 2/3'ü İmamoğlu'nu desteklemiş ve 24 Haziran'da tekrar İmamoğlu lehine oy kullanmışlardır.⁴⁷⁶ Bu noktada MHP içindeki siyasi kırılmaların milliyetçi seçmen davranışına yansıtıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca İstanbul seçimlerindeki iktidar bloğu ile muhalefet bloğu arasındaki oy geçişlerinde kilit seçmen olarak kavranan HDP seçmenin oy verme davranışı,⁴⁷⁷ Millet İttifakı'nın temsilde çoğulculuğa yanıt verme kapasitesini de yansıtmaktadır. Bu noktada AKP'ye karşı verilen hegemonik mücadelede Kürt seçmenine yönelik

⁴⁷¹ *Euro News*, "İstanbul'da sayılarla 31 Mart ve 23 Haziran seçimleri", 24 Haziran 2019.

⁴⁷² Filiz A. Koç, "Yenilenen 23 Haziran İstanbul Seçimleri Karşılaştırmalı Analizi", *Sosyal Demokrat Dergi*, <http://www.sosyaldemokratdergi.org/filiz-aydin-koc-yenilenen-23-haziran-istanbul-secimleri-karsilastirmali-analizi/> (Erişim: 07.05.22).

⁴⁷³ KONDA, "23 Haziran 2019 Sandık Analizi ve Seçmen Profilleri", 2019, <https://konda.com.tr/rapor/27/23-haziran-2019-sandik-analizi-ve-secmen-profilleri> (Erişim: 07.05.22).

⁴⁷⁴ KONDA, "31 Mart Yerel Seçimlerinin Sayısal Analizi".

⁴⁷⁵ Sabancı Üniversitesi ve İstanbul Politikalar Merkezi, "23 Haziran 2019 İstanbul Tekrar Seçimleri: Seçmen Davranışı Açısından Bir Değerlendirme", 2019, <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/23-haziran-2019-istanbul-tekrar-secimleri-secmen-davranisi-acisindan-bir-degerlendirme-17a020/23-haziran-2019-istanbul-tekrar-secimleri-secmen-davranisi-acisindan-bir-degerlendirme-17a020.pdf> (Erişim: 08.06.22), s. 9.

⁴⁷⁶ Amaç Herdağdelen, "Haziran 2018 Seçim Analizi ve Oy Geçişleri".

⁴⁷⁷ Nezih O. Kuru, "HDP Seçmenlerinin 31 Mart- 23 Haziran Tercihleri", *Daktilo* 1984, 2019, <https://daktilo1984.com/yazilar/hdp-secmenlerinin-31-mart-23-haziran-tercihleri/> (Erişim: 09.05.22); KONDA, "31 Mart Yerel Seçimlerinin Sayısal Analizi".

söylemler, İmamoğlu'nun seçim kampanyasına da yansımıştır. Bu süreçte Millet İttifakı'nın retorikçi reaksiyoner milliyetçi söylemden uzak tutularak daha çok dini motiflerle işlenmiştir.⁴⁷⁸

Kürtleri temsil kapasitesinin Cumhuriyet İttifakı'na kıyasla daha yüksek olduğu Millet İttifakı'nın Kürt seçmenlerinin çoğunluğunda karşılık bulmasına⁴⁷⁹ ek olarak HDP'nin İstanbul'da aday çıkarmaması, Millet İttifakı'na yönelik örtük bir destek olarak yorumlanabilmektedir. Bu süreçte "stratejik oy verme"⁴⁸⁰ çağrısıyla HDP seçmeni, İmamoğlu'nu desteklemiştir. Dolayısıyla HDP seçmeninin İmamoğlu'nu tercih etmesi, Millet İttifakı'nın başarısında önemli bir belirleyici olarak karşılık bulmuştur.⁴⁸¹ Sonuç olarak 2019'a kadar AKP iktidarına alternatif gelişim gösteremeyen partiler, Millet İttifakı çatısı altında İstanbul başta olmak üzere Ankara, Adana, Antalya ve muhafazakâr seçmenin yoğunlukta olduğu Bilecik belediyelerini kazanmıştır. Bu noktada "sevginin dili", ideolojik aksta CHP'den farklı konumda olan İyi Parti ve SP ile uyumlanmış ve ayrıca HDP'nin örtük desteğiyle de birlikte yerel düzlemde karşı hegemonik reaksiyon oluşturmuştur.⁴⁸²

Bu reaksiyonun oluşumundan hareketle muhalefet, kutuplaşan toplumu popülist söylemlerle daha çok ayırtırmak yerine kapsayıcılığa ve çoğulculuğa odaklandığında iktidar tarafından araçsallaştırılan düşman öznenin dönüşümüne neden olabilmektedir. Dolayısıyla muhalefet, ılımlı siyasetiyle temsilinde kriz yaşanan kimliklerde Gramsciyan bağlamda sağduyu yaratabilme kapasitesine sahiptir. Bu noktada krizdeki hegemonyanın "vatan haini" olarak tanımladığı muhalefet, toplumsal tabandan organik kaynağını alarak meşru temellerini oluşturmaya başlamaktadır. Dolayısıyla kutuplaşmaya karşı bir mücadele stratejisi olarak Radikal Sevgi, iktidarın kurguladığı "biz" öznesinin sınırlarını aşarak toplumsal rıza tahsisini sağlamış ve temsil krizine yönelik çoğulculukla Gramsciyan anlamda yerel düzlemde karşı hegemonik bir form haline gelebilmiştir.

⁴⁷⁸ Esen and Gumuscu, "Killing Competitive Authoritarianism Softly: The 2019 Local Elections in Turkey", p. 20.

⁴⁷⁹ Sabancı Üniversitesi ve İstanbul Politikalar Merkezi, "23 Haziran 2019 İstanbul Tekrar Seçimleri: Seçmen Davranışı Açısından Bir Değerlendirme", s. 12.

⁴⁸⁰ *Euronews*, "HDP'den İstanbul Seçimleri için 'stratejik oy' çağrısı", 23 Haziran 2019.

⁴⁸¹ Sabancı Üniversitesi ve İstanbul Politikalar Merkezi, "23 Haziran 2019 İstanbul Tekrar Seçimleri: Seçmen Davranışı Açısından Bir Değerlendirme", s. 10.

⁴⁸² Wuthrich and Ingleby, "The Pushback Against Populism: Running on "Radical Love" in Turkey", p. 36.

Fakat Radikal Sevgi stratejisinin toplumsal kutuplaşma sınırlarını uzun vadede yok etme kapasitesi tartışmaya açıktır. Wuthrich ve Ingleby bu noktada Erdoğan'ın İstanbul Belediye Başkanı olduğu döneme atıf yaparak, Erdoğan'ın Radikal Sevgi'ye paralel bir stratejiyle yerel hizmete ve icraat siyasetine odaklanarak toplumsal rızayı kazabildiğine dikkat çekmektedir.⁴⁸³ Dolayısıyla karşı hegemonik güç olarak siyasal ve sivil toplum alanının topyekûn dönüşümü, Radikal Sevgi stratejisinin sürdürülebilirliğini tartışmaya açmaktadır.

4.4. Millet İttifakı'nın Eklektik Doğası

Gramsci'ye göre tüm sınıfların çıkarlarını içerecek şekilde kurgulanması gereken karşı hegemonyanın politik doğasından hareketle AKP iktidarının makul öznesinden dışlanan sınıfların Millet İttifakı dahilinde ortak bir paydada temsil edilmesi, özellikle 2019 İstanbul seçimleriyle yerel düzlemde inşa edilen karşı hegemonya bağlamında beliren ittifak partilerinin ideolojik farklılıklarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu doğrultuda makul AKP öznesi ve öteki özneler, Ersin Kalaycıoğlu'na göre *iyi toplum imgesi*⁴⁸⁴ bağlamında sınıflandırılabilir. Bu noktada Ersin Kalaycıoğlu, Türkiye toplumunda iki çeşit iyi toplum imgesi olduğunu öne sürmektedir. Birinci iyi toplum imgesini oluşturan bireylerin sosyo-politiğindeki özellik geleneksel değerlere önem veren, gündelik pratiklerinde dini unsurların yer aldığı ve genellikle milliyetçi ve Sünni muhafazakârlığın ön plana çıkmasıyla belirmektedir. Buna karşılık ikinci iyi toplum imgesini temsil eden bireylerin sosyo-politiği ise laik, seküler, liberal, modernleşme destekçisi, pozitif bilimlere değer veren karakterlidir.⁴⁸⁵ İyi toplum imgeleri üzerindeki bu sınıflandırmadan ve ittifak partilerinin retoriklerinden hareketle laik ve sosyal demokrat seçmenlerin CHP'de, milliyetçi seçmenlerin İyi Parti'de, Sünni muhafazakâr seçmenlerin ise SP'de kümелendiğini söylemek mümkündür.⁴⁸⁶

⁴⁸³ Wuthrich and Ingleby, "The Pushback Against Populism: Running on "Radical Love" in Turkey", p. 34,38.

⁴⁸⁴ İyi toplum imgesi, politik sınıfların siyasi konumlanmalarına bağlı olarak değişim göstermekle birlikte her sınıfın ideal toplum tasavvurunu yansıtmaktadır. Bk. Ersin Kalaycıoğlu, "Kulturkampf and Voting Behavior in Turkey", *Elections And Public Opinion*, eds. Ali Çarkoğlu and Ersin Kalaycıoğlu, p. 225.

⁴⁸⁵ Kalaycıoğlu, "Kulturkampf and Voting Behavior in Turkey", p. 226.

⁴⁸⁶ İttifak dahilindeki DEVA Partisi ile Gelecek Partisi'nin henüz seçimlere girmemiş olmalarından hareketle, söz konusu partilerin seçmen kümeleri net değildir. Fakat tezin ilerleyen bölümlerinde bu partilerin temsil potansiyelleri değerlendirmeye açılmıştır.

Bu kümelenmeden hareketle Millet İttifakı seçmenlerinin ideolojik dağılımlarındaki zıtlıklar Ersin Kalaycıoğlu'na göre iyi toplum imgelerinin iki sınıfını da kapsayacak niteliktedir. Ayrıca iyi toplum imgeleriyle ilgili bu uyumlanma durumuyla somutlaşan Millet İttifakı'nın karşı hegemonik reaksiyonu, AKP hegemonya krizinin fay hattını oluşturan Gezi parkı eylemlerinin sosyo-politiğiyle paralel olduğu iddia edilebilir. Gezi Parkı eylemlerinin incelendiği bölümde de belirtildiği üzere eylemlerin ülke geneline yayılma hızı ile eylemcilerin siyasi kimliklerindeki farklılıklarla; Cumhuriyet İttifakı'nın kurulmasının kamuoyuyla paylaşılmasından çok kısa bir süre sonra farklı ideolojilerdeki partilerin Millet İttifakı'nı oluşturmaları, iki olgu arasındaki bir başka dikkat çekici benzerliktir. Bu noktada iktidarın hegemonya kriziyle tetiklenen farklı siyasi partilerin ittifakı, hızla kurulmuş olsa bile Gramsci'ye göre organik niteliktedir.⁴⁸⁷ Dolayısıyla farklı sınıfların temsilciliğinden hareketle iktidar hegemonyasına tepki olarak oluşturulan ittifaklar, aynı zamanda farklı sınıfların ittifak sınırları içinde homojen bir bütün olarak ele alınması anlamına gelmektedir. Bu noktada iktidarın hegemonik krizinden köklenerek organikleşen ve homojen olarak kavranan muhaliflerin ortak özelliği ise temelde AKP politikalarına karşıtlıklarıdır.

AKP hegemonyasına karşı bir kümelenme içinde olan Millet İttifakı partileri aynı zamanda aralarında oy asimetrisinin de bulunduğu partilerdir. Nitekim 2018 milletvekili seçimlerinde CHP %22.65, İyi Parti %9.96, SP ise %1.34 oy oranında bir temsil karşılığına sahip olabilmişlerdir.⁴⁸⁸ İttifak'ın yeni üyeleri olan DEVA Partisi ve Gelecek Partisi'nin ise oy potansiyelinin oldukça düşük olacağı öngörülmektedir.⁴⁸⁹ Fakat oy potansiyeli düşük olan partilerin temsil ettiği veya temsil etme kapasitesine sahip oldukları siyasi kimlikler, oy potansiyeli yüksek olan ittifakın başat partilerine de avantaj sağlayabilmektedir. Bu avantaj, söz konusu ittifakın temsil çemberinde genişleme anlamına gelirken, krizdeki iktidar hegemonyasının çatlaklarını doldurmaya da olanak vermektedir. Ancak yeni kurulmuş veya oy oranının düşük olacağı öngörülen partiler, kitlesel partilerle ittifak oluşturmaktan

⁴⁸⁷ Quintin and Smith, *Selections from the Prison Notebooks*, p. 211.

⁴⁸⁸ YSK.

⁴⁸⁹ Bu öngörü, seçim araştırması yapan şirketlerin anket sonuçlarından kaynağını almaktadır. MetroPoll'ün Mayıs 2022 anketine göre DEVA Partisi %1,1 oranındayken, ORC Araştırma Merkezi anketine göre ise DEVA Partisi %1,4, Gelecek Partisi ise %1,1 oy oranıyla karşılık bulmaktadır. *Cumhuriyet*, "ORC Araştırma son anketi açıkladı", 21 Nisan 2022; *T24*, "MetroPoll araştırma Mayıs ayı anketi", 31 Mayıs 2022.

çekinebilmektedirler. Dolayısıyla oy asimetrisinin fazla olduğu partiler arasında ittifak oluşum ihtimalinin düştüğü yönünde görüşler mevcuttur.⁴⁹⁰ Fakat bu noktada DEVA Partisi ile Gelecek Partisi'ni oy potansiyeli düşük olan yeni kurulmuş partiler olarak ele almak yerine 2002 yılından bu yana seçim hegemonyasını pekiştiren iktidar partisinden ayrılan partiler olarak değerlendirmek, Millet İttifakı'nın AKP'nin hegemonya krizindeki çatlaklardan köklenmesi ve karşı hegemonya reaksiyonunu yansıtması bağlamında değerlendirilmesi için daha anlamlı olacaktır. Dolayısıyla bu noktadan hareketle Cumhur İttifakı'na karşı reaksiyon olarak oluşturulmuş Millet İttifakı'nın temsil ve demokratikleşme kapasitesinin Cumhur İttifakı'na kıyasla oldukça geniş olduğunu söylemek mümkündür.

Temsil ve demokratikleşme kapasitesinden hareketle Millet İttifakı'nın eklektik doğası, partilerin ideolojik keskinlikten uzak olmalarıyla belirmektedir. Nitekim ittifakın önemli bir aktörü olarak Gelecek Partisi, AKP muhafazakârlığını eleştiren bir tutum benimsese de söz konusu partinin programında muhafazakâr ideoloji ilkelerine yer verilmemiştir.⁴⁹¹ Fakat bu noktada Gelecek Partisi'nin AKP türevi bir parti olarak değerlendirilmesi, partinin yalnızca Ahmet Davutoğlu'nun siyasi kariyeri üzerinden okunmasıyla açıklanabilmektedir. Nitekim toplumsal düzlemde muhafazakâr kimliğinin öne çıktığı öne sürülse de Gelecek Partisi'nin sol eğilimleri de içinde barındıran bir merkezde ideolojik konumlanmaya sahip olduğu söylenebilmektedir. Örneğin parti, sosyal devlet anlayışını dini motifler yerine devlet politikaları bağlamında rasyonel bir yaklaşımla ele almaktadır.⁴⁹² Ayrıca Gelecek Partisi, evrensel ve kadim değerlerin sentezinden hareketle demokratik, laik, özgürlükçü değerlere atıf yapan bir parti programı kurgulamıştır.⁴⁹³

Millet İttifakı'nda ideolojik keskinlikten uzak bir başka parti olarak DEVA Partisi de *cath-all* parti özelliklerini yansıtmaktadır. Nitekim Türkiye partisi⁴⁹⁴ olmayı hedefleyen DEVA Partisi, ittifakın demokratikleşme kapasitesini imleyen parti programıyla dikkat çekmektedir. Bu noktada ittifak içindeki partilerden yalnızca

⁴⁹⁰ Jennifer Gandhi and Ora J. Reuter, "The Incentives for Pre-Electoral Coalitions in Non-Democratic Elections", *Democratization*, 20/1, 2013, p. 143.

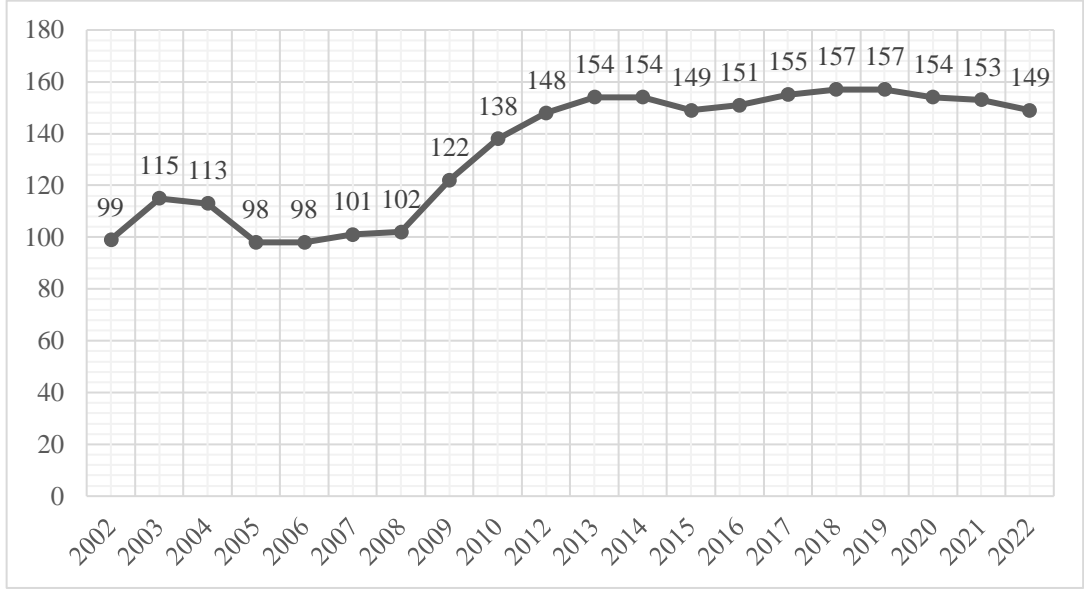
⁴⁹¹ Hasan H. Saf, "Partileşme Sürecinde İdeolojik Söylem: Demokrasi ve Atılım Partisi Ve Gelecek Partisi Programlarında Adalet Ve Kalkınma Partisi Eleştirisi", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, s. 92.

⁴⁹² Hüseyin Padır, "Ahmet Davutoğlu ve Ali Babacan Figürleri Üzerine Notlar", *Birikim*, 2020, <https://birikimdergisi.com/guncel/10175/ahmet-davutoglu-ve-ali-babacan-figurleri-uzerine-notlar> (Erişim: 17.06.22).

⁴⁹³ Gelecek Partisi, "Parti Programı", gelecekkpartisi.org.tr (Erişim: 17.06.22).

⁴⁹⁴ *Deutsche Welle*, "Babacan'ın yeni partisinde hedef "Türkiye partisi" olmak", 9 Mart 2020.

DEVA Parti'sinin Türkiye'nin demokratikleşme sorunlarıyla birlikte çözüm önerilerine de kapsamlı olarak yer vermesiyle ittifakın rasyonellik bağlamında karşılık bulmasına yardımcı olması beklenmektedir.⁴⁹⁵

Şekil 4.2. 2002-2022 Yılları Arası Türkiye'deki Basın Özgürlüğünün Dünya Sıralaması⁴⁹⁶

Şekil 4.2.'de görüldüğü üzere demokrasi, ifade ve basın özgürlüğü konularında değerlendirmeler yapan uluslararası kuruluşların indekslerinde oldukça düşük sıralamalara sahip olan Türkiye için DEVA Parti'sinin parti programındaki ilk atıf yapılan konular içerisinde ifade ve basın özgürlüğünün yer alması önemlidir.⁴⁹⁷ Nitekim gerek Cumhur İttifakı gerekse Millet İttifakı'nın diğer partilerinin programlarında demokrasi, ifade ve basın özgürlüğü konuları alt başlıklar dahilinde işlenmiştir.⁴⁹⁸ Bu noktada DEVA Partisi, özgürlükçü ve demokratik ilkelerle Millet İttifakı'nın temsil çevresini genişleten önemli bir aktördür.

İttifakın temsil kapasitesinde muhafazakâr kimlikler ekseninde karşılık bulan Saadet Partisi ise çoğunlukla AKP tabanında yoğunlaşmış dindar muhafazakar

⁴⁹⁵ Nurettin Kalkan, "Siyasi Parti İnceleme Raporları: DEVA Partisi", 2021, <https://daktilo1984.com/intelligence/siyasi-parti-inceleme-raporlari-deva-partisi/> (Erişim: 15.06.22), ss. 6-7.

⁴⁹⁶ Araştırmaya 180 ülke tabii tutulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Reporters Without Borders, <https://rsf.org/en> (Erişim: 09.04.22).

⁴⁹⁷ Partimiz tüm politika oluşturma, karar alma ve uygulamalarında; şeffaflık, hesap verebilirlik, dürüstlük, çoğulculuk, katılımcılık, kurumsallaşma, her alanda liyakati esas alma... her koşulda gelişmiş bir demokrasiyi, insan haklarını, özgürlükleri ve hukukun üstünlüğünü savunma, toplumun değerlerine, ihtiyaç ve taleplerine duyarlı olma, kendini değerlendirmede tevazu ve ahlaki temel alma, politika uygulamalarında tutarlılık, öngörülebilirlik ve bütüncül yaklaşımı esas alma ilkelerine bağlı kalacaktır." Bk. Demokrasi ve Atılım Partisi, "Parti Programı", s. 6.

⁴⁹⁸ Nurettin Kalkan, "Siyasi Parti İnceleme Raporları: DEVA Partisi", s. 6-7.

seçmenin dikkatini çekmektedir. Ayrıca Milli Görüş'ün bir temsilcisi olarak SP'nin⁴⁹⁹ ittifakın laik ve sol yönelimlerini temsil eden CHP ile birlikte hareket etmesi, krizdeki hegemonyanın temsil edemediği farklı sınıfların ortak çıkarlar ekseninde uyumlanma çabası olarak yorumlanabilmektedir. Bu noktada Gramsci'nin siyasi parti kavrayışından hareketle ideolojik olarak farklılaşan ve dolayısıyla belirli sınıfların temsilcisi olan partilerin Millet İttifakı dahilinde ortak stratejiler izlemesi, karşı hegemonyanın toplumdaki tüm çıkarları karşılama kapasitesiyle sınıflar üstü bir temsiliyeti belirtmesi bakımından önemlidir.⁵⁰⁰

Dolayısıyla temsil kapasitesinin oldukça geniş olduğu Millet İttifakı'ndaki CHP'nin laik kimliğindeki özellikle 2019 yerel seçimlerinde beliren dini motiflerle dönüşümünü, milliyetçi bir parti olarak İyi Parti'nin kimlik siyasetinde keskin söylemlerden kaçınmasını, İslamcı siyaset kökleriyle Gelecek Partisi'nin laik ve demokrat eğilimlerini Millet İttifakı'nın Gramsciyen bağlamda bir tarihsel blok yaratma çabaları olarak yorumlamak mümkündür.⁵⁰¹ Bu çabadan hareketle iktidarın hegemonya krizi ile birlikte değişen seçmen davranışları içindeki kararsız seçmenlerin eklektik doğasıyla Millet İttifakı'nı tercih etmeleri olasıdır. Nitekim son yapılan çalışmalarda⁵⁰² önemli bir politik özne olarak karşımıza çıkan kararsız seçmenlerin oranında Millet İttifakı lehine bir düşüş gözlemlenmektedir. MetroPoll'ün araştırmasına göre 2021 Ocak ayındaki kararsız seçmen oranı 2022 Şubat ayında %4,1 oranında azalmıştır.⁵⁰³ Dolayısıyla hem kararsız hem de mevcut hegemonik bloktaki seçmenin dikkatini çekmek için ittifakın alternatif bir tarihsel blok inşasında gerçekleşen ideolojik eklemlerler, kitlelerin karşı hegemonya inşa sürecine olan desteğindeki en önemli belirleyicilerdendir. Mevcut sistemin krizine yönelik bir alternatif sunuşla yeni tarihsel blok, hegemonya çatlaklarını doldurma önermesine dayanmaktadır. Bu noktada Millet İttifakı partilerinin çelişkili ideolojik konumlamaları, toplumsal düzlemde makul bir paydada meşruluk kazanabilmektedir.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ Saadet Partisi, "Parti Programı", <https://saadet.org.tr/tr/parti-programi> (Erişim: 13.05.22), s. 1.

⁵⁰⁰ Antonio Gramsci, *Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine*, çev. Pars Esin, Dipnot Yayınları, Ankara 2014, s. 49.

⁵⁰¹ Padır, "Ahmet Davutoğlu ve Ali Babacan Figürleri Üzerine Notlar".

⁵⁰² Kadir Has Üniversitesi'nin araştırmasına göre cumhurbaşkanlığı seçimleri ikinci tura kaldığında kararsız seçmenlerin oranı %18,5'tir. Bk. M. Aydın, M. Çelikpala, E. Yeldan, M. Güvenç, O. Z. Zaim, B. B. Hawks, E. C. Sokullu, K. Yıldırım, B. Ayhan, M. K. Çoban, S. Kaya, "Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması", 2021.

⁵⁰³ *Euronews*, "MetroPoll'ün ocak ayı araştırması", 13 Şubat 2022.

⁵⁰⁴ Erik O. Wright, *Class, Crisis and the State*, Verso, London 1979, pp. 91-96.

Dolayısıyla ideolojik çeşitliliğin oldukça farklı olduğu Millet İttifakı'nda farklı siyasal eğilimlerin homojen olarak kavranışı AKP'nin hegemonya krizine paralel olarak gelişmiştir. Nitekim Gramsci'ye göre tahakküm altındaki toplumsal düzendeki kitlelerin siyasi tercihleri değişmeye oldukça meyillidir. Bu noktada kitlelerin tercihleri ve yeni siyasi partiler birbirlerini tetikleyerek toplumsal düzenin yeniden yorumlanma sürecini başlatmaktadır.⁵⁰⁵ Bu noktada karşı hegemonya bir hazırlık sürecidir. Dolayısıyla karşı hegemonyanın aktörleri, toplumdaki mevcut hegemonyaya alternatif olarak ekonomik, siyasi ve ideolojik olarak stratejilerin bir bütün öznesidir.⁵⁰⁶ Bu noktada Millet İttifakı'nın toplumsal düzeni yeniden ele alışı, çeşitli protokollerle karşımıza çıkmaktadır.

4.4.1. Millet İttifakı'nın Siyasi Yol Haritası

İdeolojik farklılıkların hakim olduğu Millet İttifakı'nın politik doğasının partiler arasında düzenlenen çeşitli mutabakatlardan hareketle temelde cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine yönelik dönüşüm vurgusuyla kurumsallaştığı söylenebilmektedir. Bu noktada ittifak partileri, güçlendirilmiş parlamenter sistem tahayyülünde iktidar alanının topyekûn dönüşümünü hedeflemektedir.

İttifak partileri arasında düzenlenen ilk mutabakat olan Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakatı, "Yarının Türkiye'si için" sloganıyla 28 Şubat 2022'de kamuoyuna sunulmuştur.⁵⁰⁷ Söz konusu mutabakatta, mevcut hükümet sistemi eleştirilerek cumhurbaşkanlığı makamının keyfi teamüllere açık olduğu ve dolayısıyla bu keyfi tutumun devlet alanının sistemsiz yönetimine yol açtığı belirtilmiş ve cumhuriyet tarihinin en derin siyasi ve ekonomik krizinin ise devlet alanındaki bu sistemsiz yönetimden kaynaklandığı iddia edilmiştir. Bu iddiadan hareketle ittifak partileri kuvvetler ayrılığını ve hukukun üstünlüğünü esas alarak güçlendirilmiş parlamenter sisteme vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte parlamentonun demokratik etkinliğini artırılması adına seçim barajının %3'e düşürüleceği ve böylelikle temsilde adalet ilkesi ve çoğulculuk esasına dayalı bir iktidar mekanizması kurulacağı belirtilmiştir. Demokratik temsil ilkesine yönelik bir diğer düzenleme ise siyasi

⁵⁰⁵ Quintin Hoare (ed.), *Selections from Political Writings: 1921-1926*, trans. John Mathews, Lawrence and Wishart, London 1978, p. 71.

⁵⁰⁶ Hyug Im Baeg, "Hegemony and Counter-Hegemony In Gramsci", *Asian Perspective*, 15/1, 1991, p. 143.

⁵⁰⁷ T24, "Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakat Metni, 6 muhalefet lideri tarafından imzalandı", 28 Şubat 2022.

partilere yönelik seçim yardımı barajının %1'e düşürülmesidir.⁵⁰⁸ Bu noktadan hareketle rekabetçi otoriter rejim lehine şekillenmiş iktidar alanının, sivil toplum alanındaki hegemonik bloklaşmayı yok ederek adil bir mücadele alanına dönüşümüne vurgu yapılmaktadır. Ayrıca mutabakatta AKP iktidarı süresince kanun yapım süreçlerinde sıklıkla tercih edilen bir yöntem olarak torba yasalar da demokrasi ve iktidarın otoriter dönüşümü bağlamında eleştirilmiştir. Yürütmenin denetimi ilkesinden hareketle ise belirlenen süre içerisinde cevaplanmayan yazılı soru önergelerinin muhataplarına yaptırım uygulanacağı dile getirilmiş ve sözlü soru mekanizmasının güçlendirileceğinin altı çizilmiştir.⁵⁰⁹ Nitekim 2018-2021 yılları arasında 46 bin yazılı soru önergelerinin 16 bini yanıtızsız kalmasından hareketle⁵¹⁰ bu düzenlemeyle meclisin denetim yetkisinin pekiştirilmesi amaçlanmıştır.

Mutabakatta sunulan bir başka düzenleme ise cumhurbaşkanlığı makamının dönüşümüdür. Bu noktada cumhurbaşkanlığı makamının uzlaştırıcı özelliğinin öne çıkacağına ve partiler üstü ve tarafsız bir yönetim anlayışına sahip olacağına vurgu yapılmıştır. Nitekim AKP'nin başkanlık sistemi savunuculuğunda en çok öne çıkan detaylardan olan istikrarlı hükümet vurgusuna ikame olarak 6'lı masanın güçlendirilmiş parlamenter sistem tahayyülünde hükümetin Başbakan, Bakanlar ve Bakanlar Kurulunca istikrar sağlayıcı tedbirlerle kurgulanacağı belirtilmiştir. Ek olarak AKP iktidarının mevzi savaşıyla dönüştürdüğü siyasal toplum alanındaki kurumlara yönelik düzenleme önerileriyle mutabakatta, tarafsız ve güçlü yargı hedefinden hareketle YSK, Sayıştay, Danıştay, Anayasa Mahkemesi gibi kurumlarındaki üye belirleniminin temsilde adalet ve çoğulculuk ilkeleriyle gerçekleştirileceği söylenmiştir. Yine ittifak partileri göz önüne alındığında ittifakın demokrasi ve temsil kapasitesine uygun olarak ifade ve basın özgürlüğü başta olmak üzere tüm özgürlüklerin güvence altına alınacağı ve bu özgürlüklerin etnik, dini ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlara eşit olarak tanınacağı belirtilmiştir.

⁵⁰⁸ Mevcut olan düzenlemeye göre %10 seçim barajını aşan partilere her yıl bütçeden 5 binde 2 oranında mali yardım yapılırken, seçim barajını aşamamış ancak %3'ten fazla oy oranına ulaşmış siyasi partilere mali yardımın en düşük düzeyde yapılan partiyle orantılı olarak destek verilmektedir. Ayrıca seçim dönemlerinde siyasi partilerin bütçe yardımları belirlenen miktarların üç katına çıkmaktadır. *Euronews*, "Siyasi partilerde hazine yardımı nasıl belirleniyor", 10 Mayıs 2022.

⁵⁰⁹ Hesap verilebilirlik bağlamında yürütme erki üzerinde bir araç olarak karşımıza çıkan yazılı soru önergeleri, anayasaya göre en geç 15 gün içinde cevaplanmak üzere milletvekilleri tarafından bakanlara ve Cumhurbaşkanı yardımcılara iletilmektedir. TBMM, "İç Tüzük", www.tbmm.gov.tr (Erişim: 17.06.22), s. 22.

⁵¹⁰ *Gazete Duvar*, "Bakanlar 16 bin soru önergesine yanıt vermedi", 7 Temmuz 2021.

Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunun da düzenlendiği mutabakatta kadın ve erkek eşitliğinin siyasal ve sivil toplumun her alanında sağlanması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağı vurgulanmıştır. Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakatındaki bir başka düzenleme ise refahın adil dağılımı konusudur. Bu noktada sosyal devlet anlayışıyla hareket edileceği belirtilerek sosyal yaşamda refahı arttıracak modellerin benimseneceği söylenmiştir. Ayrıca Çevre Mahkemeleriyle birlikte çevrenin korunmasına yönelik önlemlerin yasal düzenlemelerle sağlanacağı belirtilen mutabakatta devletin hayvanları, ormanları ve tarım alanlarını koruma yükümlülüğüne de vurgu yapılmıştır. Bu düzenlemelere ek olarak söz konusu mutabakatta, AKP'nin hegemonik inşa sürecinde mevzi savaşıyla otoriteryanizm ekseninde şekillenen kamu yönetiminin etik, liyakat, tarafsızlık, şeffaflık ve yasalara uygunluk ilkeleri etrafında demokratik dönüşümünün gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Yine AKP iktidar süresince köklenen patronaj ilişkilerine de tepki olarak tüm bürokratik süreçlerde şeffaflık ve denetlenebilirlik ilkesinin hakim olacağına dikkat çekilmiştir.

İttifakın siyasi rotasını belirleyen bir diğer düzenleme olan Temel İlkeler ve Hedefler Bildirgesi ise 30 Mayıs 2022 tarihinde kamuoyuna sunulmuştur.⁵¹¹ Söz konusu bildirmede güçlendirilmiş parlamenter sistem, çoğulcu ve katılımcı demokrasi, kamu düzeninin yeniden yapılandırılması, düşünce ve ifade özgürlüğü, bağımsız yargı, sosyal devlet ve gelirin adil dağılımı, siyasete etik ve itibarlı dış politika başlıkları altında ittifakın bağlı kalacağı ilkeler belirtilmiştir. Ayrıca kamu kurumlarının mevcut durum analizlerini yaparak kamu yararı odağında reform önerilerinin oluşturulması, ekonomik stratejilerin belirlenmesi ve Stratejik Planlama Teşkilatı'nın kurulması amacıyla oluşturulan Kurumsal Reformlar Komisyonu çalışmalarına başlamıştır.⁵¹² Kurumsal Reformlar Komisyonu'nun ilk raporunda ittifakın iktidar mekanizmasının başına geçtiğinde ilk olarak mevcut ekonomik durumun hasar ve tespitin belirlenmesi amacıyla Durum ve Hasar Tespit Komitesi oluşturulacağı belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu komisyon raporunun temsil ilkesi dahilinde oluşturulduğunu ve bu nedenle toplumun tüm kimliklerini dikkate alacak şekilde biçimlendirildiği belirtilmiştir. Bununla birlikte raporda, yeni oluşturulacak olan Yüksek Planlama ve

⁵¹¹ T24, "6'lı masadan 10 maddelik "ilkeler ve hedefler bildirgesi" çıktı", 29 Mayıs 2022.

⁵¹² *Sözcü*, "6'lı masa tarafından oluşturulan Kurumsal Reform Komisyonu toplanıyor", 12 Haziran 2022.

Koordinasyon Kurulu'nun kamu kurumları arasında koordinasyona ve katılıma odaklanılacağı belirtilmiştir.

Ekonomik stratejilerin ayrıca belirlediği komisyon raporunda, Merkez Bankası'na yönelik düzenlemeler dikkat çekicidir. Bu noktada kurumun yapısı şeffaflık ilkesi gereğince düzenleneceği, kurumun bağımsızlığının önünde bir engel olarak kavranan Fiyat İstikrarı Komitesi'nin kaldırılacağı, kurum rezervlerinin 15 günde bir kamuoyuyla paylaşılacağı, BBKD ile koordinasyon güçlendirilerek kredi ve para politikalarında uyum sağlanacağı belirtilmiştir.⁵¹³ İttifakın siyasi haritasında bir diğer aktör olan Seçim Güvenliği Komisyonu ise seçim güvenliği hususunda yaşanabilecek olası senaryolara odaklanarak, güvenliğin tam anlamıyla tahsisi için gerekli konularda bilgilendirme sunmuştur.⁵¹⁴ Ayrıca göç politikalarına ilişkin de bir komisyon kurulacağı belirtilmiştir.⁵¹⁵

İttifakın kurumsallaşmasında önemli adımlar olarak karşımıza çıkan bu düzenlemeler, AKP hegemonyasının siyaset alanındaki yerleşik karakteristiğinin karşı hegemonya bağlamında bir dönüşümü için meşruiyet sağlayıcıları olarak araçsallaşmıştır. Nitekim ideolojik çeşitliliğin oldukça fazla olduğu Millet İttifakı partilerinin, AKP hegemonya krizinden hareketle müşterek paydada oluşturulmuş somut önerileri kamuoyuyla paylaşması toplumsal rıza üretiminde oldukça kritiktir. Ayrıca Millet İttifakı'nın bu yoğun protokol süreci, AKP hegemonyasının toplumsal düzlemde yarattığı krize yönelik geliştirilen düzenlemeler Gramsci teorisinde dinamik bir sürece tekabül etmekte ve dolayısıyla tarihsel bloğun oluşmasında önemli rol oynamaktadır.⁵¹⁶ Bu noktada Millet İttifakı partilerinin güçlendirilmiş parlamenter sistemi birlikte kurgulamaları, denge konumuna gelme çabası olarak yorumlamak mümkündür.⁵¹⁷

4.5. Modern Prenste Lider Belirleme Sorunsalı

Toplumsal çıkarların ortaklığında buluşan siyasi partiler, mevcut AKP hegemonyasına karşı bir hegemonya kapasitesine sahip nitelikleriyle basit bir koalisyonun ötesindedirler. Dolayısıyla ittifak içindeki siyasi partiler bu noktada

⁵¹³ *Gazete Duvar*, "Altılı masanda yeni rapor", 13 Haziran 2022.

⁵¹⁴ *Euronews*, "Altılı masa seçim güvenliği komisyonu sandık başı çalışmalarını açıkladı", 6 Haziran 2022.

⁵¹⁵ *Diken*, "Dördüncü kez toplanan altılı masa: İktidar acilen KKM uygulamasına son vermeli", 30 Mayıs 2022.

⁵¹⁶ Hoare, *Selections from Political Writings: 1910-1920*, p. 142.

⁵¹⁷ Hoare, *Selections from Political Writings: 1921-1926*, p. 85.

bütünleşik bir sosyal özne olarak kavranmaktadır.⁵¹⁸ AKP karşıtlığında birleşen ve ulusal çıkarların temsilcileri olarak Millet İttifakı partilerinin önceliği güçlü parlamenter sistem vurgusudur. Bu noktada siyasi konumlanmalarının farklı olduğu ittifak partilerinin kendi siyasi kimliklerinin ötesinde bir amaç olarak uzlaşmaları, ittifakın gündemindeki sistem değişikliğinin gerçekleştirilmesine kadar nettir. Dolayısıyla ittifakın bu gündemi "birlikte vur, ama farklı yürü"⁵¹⁹ stratejisiyle açıklanabilmektedir. Fakat bu noktada ittifakın hükümet politikası yerine cumhurbaşkanlığı politikasının net olması, Millet İttifakı'nın sınırlı intibakını da imlemektedir. Dolayısıyla burada lider belirleme sürecinin ittifak içindeki krizden mi yoksa politik bir stratejiden mi kaynaklandığı sorusu tartışmaya açıktır.⁵²⁰ Ancak bu tartışmanın izini ittifakın parlamenter demokrasiye yönelik gerçekleştirdiği protokolde cumhurbaşkanlığı makamına getirilen düzenleme önerisinde sürmek mümkündür.

Nitekim ittifakın intibak içinde olduğu en keskin konu olan güçlendirilmiş parlamenter sistemde öne çıkan cumhurbaşkanının konumundan hareketle 2023 seçimlerinde ittifakın cumhurbaşkanı adayının ittifak parti ideolojilerinin üstünde bir temsil kapasitesiyle görevlendirilmesi söz konusudur. Bu noktada ittifakın lider belirleme stratejisi, cumhurbaşkanlığı makamının sembolikliğinden kaynağını almaktadır. Söz konusu mutabakatta⁵²¹ partiler üstü cumhurbaşkanı ile meclisin görev sürelerini ayırmak amacıyla cumhurbaşkanının görev süresi 7 yıl olarak sınırlandırılmış ve yalnızca bir kereliğine seçilecek şekilde belirlenmiştir. Bu noktada cumhurbaşkanlığı makamı, sembolik bir konumlandırılmayla yüksek temsil kapasitesine sahiptir. Ayrıca ilgili mutabakatta yer alan cumhurbaşkanı seçilen kişinin görev süresi sonrası aktif siyasette herhangi bir görev alamayacağına yönelik düzenlemede, cumhurbaşkanlığı makamının devletin birliğinin bir temsil eden bir özne olacağı belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı ile ilgili bu düzenlemeden hareketle ittifakın hükümet oluşturma yerine hükümet üstü bir makam olarak

⁵¹⁸ Im Baeg, "Hegemony and Counter-Hegemony In Gramsci", p. 148.

⁵¹⁹ Laclau and Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, s. 99.

⁵²⁰ Bu noktada Millet İttifakı'nın lider belirlemedeki stratejisi, Gramsci'nin tümevarım metodundan hareketle siyasi gündemdeki zorunluluklara göre ittifak stratejilerinin şekillenebileceğini açıklayan demokratik merkezîyetçilik kavramıyla formüleştirebilir. Buradan hareketle ittifakın cumhurbaşkanı adayının henüz belli olmamasını Gramsci terorisine göre stratejik bir yöntem olarak da yorumlamak mümkündür. Bk. Gramsci, *Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine*, s. 148.

⁵²¹ Burada belirtilen protokol metni, 3.4.1.1 alt başlıklı bölümde değinilen Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Mutabakat Metnidir.

cumhurbaşkanlığında uyumlandığını ve önerilen düzenlemeyle toplumun genel çıkarlarının Gramsciyan anlamda temsil kapasitesine sahip olmasının amaçlandığını söylenebilmektedir.

Dolayısıyla ittifakın cumhurbaşkanına yüklediği bu anlam, Gramsci'nin hegemonik lider kurgusuyla uyum içerisinde olsa da hegemonyanın yürütücüsü olan hükümet alanında boşluk yaratmaktadır. Nitekim entelektüel ve ahlaki liderliği içeren bir hegemonyadan hareketle Gramsci, hegemonya inşasında ekonomik bir uzlaşma durumunun önemine dikkat çekmektedir. Ekonomik temeldeki bu uzlaşma durumu ise beraberinde siyasi ve ideolojik düzeyde kendisini tamamlamaktadır.⁵²² Bu noktadaki ekonomik denge durumu sosyo-ekonomik koşulların ideolojik ve ahlaki liderliğin geliştiği nesnel koşulları hazırlaması bakımından önemlidir.⁵²³ Ancak Millet İttifakı'nın üretim ilişkilerindeki denge konumuna ve devamında inşa kapasitesine sahip hegemonyasında siyasi ve ideolojik bir denge konumuna gelip gelmeyeceği sorusundan hareketle ve ittifakın şimdiye kadar mutabık olduğu protokoller göz önüne alındığında Gramsciyan anlamdaki ekonomik uzlaşmanın açık bir stratejiyle ortaya konulmadığını söylemek mümkündür. Örneğin ittifakın önemli bir aktörü olan İyi Parti'nin faizleri arttırmaya yönelik ekonomik bir düzenleme önerisi ile DEVA Parti'sinin faizlerin azaltılması adına yaptığı vurgu;⁵²⁴ birbiriyle çelişen ifadelerdir. Ayrıca Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanlığı makamını yalnızca siyasi kimlikler üstü bir temsiliyet olarak konumlandırması ve devamında kurulacak hükümet formundaki belirsizlik durumu, toplumsal düzlemde inşa edilecek hegemonyanın yürütücüsü olan liderliğe yüklenen anlamı tartışmaya açmaktadır. Bu hususta ideolojik olarak farklı konumlarda olan Millet İttifakı partilerinin hükümet makamındaki hegemonyanın tahsisini nasıl sağlayacağı belirsizdir.

4.6. İttifakın Sınırları: Kürt Meselesi ve HDP

Milliyetçiliği farklı siyasal kodlarla kavrayan Millet İttifakı partilerinin Kürt meselesine yönelik tepkilerinin veya tepkisizliklerinin, sağduyu inşa sürecinde ittifakın krizine neden olma ihtimali bulunmaktadır. Bu kriz denge konumuna gelme çabasındaki ittifakta bir fay hattı oluşturarak karşı hegemonya oluşumunu gerileteceği

⁵²² Im Baeg, "Hegemony and Counter-Hegemony In Gramsci", p. 125.

⁵²³ Quintin and Smith, *Selections from the Prison Notebooks*, p. 161.

⁵²⁴ *Medyascope*, "İşte İyi Parti'nin ekonomide kurtuluş planı...", 18 Ağustos 2022; DEVA Partisi, <https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/ali-babacan-faiz-ne-talimatla-ne-de-veliahtla-duser> (Erişim: 09.09.2022).

gibi aynı zamanda iktidara krizdeki hegemonyasını popülist söylemler aracılığıyla yeniden meşrulaştırabilme imkanı verebilmektedir. Bu noktadaki Kürt meselesinin belirleyiciliği, politik özne olarak Kürtlerin Türkiye siyaset geleneğindeki devlet bekasına öteki bir özne bağlamında kavranarak araçsallaşmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim milliyetçi muhafazakârlığın reaksiyonunda sıklıkla karşımıza çıkan devlet bekası söylemi, Cumhur İttifakı retoriğine de yerleşik bir söylem olarak iktidarın hegemonya krizinde rızanın yeniden tahsisi için kullanılmıştır. Örneğin ulusal güvenlik ekseninde devlet bekasına yapılan vurgu en belirgin olarak 7 Haziran 2015 seçimlerinde AKP'nin %40.87 oy oranının 1 Kasım'a kadarki süreçte özellikle PKK'ya ve sınır ötesi operasyonlara yönelik politikalarla %49,5'ye yükselmesiyle karşılık bulmuştur.⁵²⁵

Ayrıca Kürt meselesinin araçsallaşmasıyla 2017 referandum sürecinde Cumhur İttifakı muhalefetin önüne geçebilmiştir.⁵²⁶ Dolayısıyla Cumhur İttifakı'nın reaksiyoner milliyetçilik eksenindeki ideolojisinden ve Kürt seçmenlerinin kümelenildiği HDP'nin PKK ile homojenleştirilmesinden hareketle toplumsal düzlemde popülist söylemlerle kodlanan Kürt meselesi rıza üretiminde oldukça kritik bir araçtır. Nitekim yeni Türkiye inşasında sıklıkla atıf yapılan güçlü devlet kavramının tek temsilcisi olarak kendisini konumlandıran Cumhur İttifakı'nın ulusal güvenliğe tehdit olarak yorumladığı HDP'ye yönelik izlediği siyaset muhalefet ekseninde de meşrulaşabilmiştir.⁵²⁷ Bu noktada Kürt meselesini iktidarın düşman özne olarak kavradığı HDP üzerinden okumak Millet İttifakı'nın eklektik doğasındaki sınırların belirlenmesine olanak vermektedir.

Kürt meselesi bağlamında Millet İttifakı içerisindeki en belirgin sınır, İyi Parti ekseninde çizilmektedir. Parti programında Kürtlere doğrudan atıf yapmayan İyi Parti,⁵²⁸ AKP'nin HDP'ye yönelik operasyonlarına da herhangi bir karşı tepki

⁵²⁵ YSK.

⁵²⁶ YSK.

⁵²⁷ Örneğin milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması, Selahattin Demirtaş'ın hapse atılması ve partiye kapatılma davasının açılması gibi süreçlerde HDP, diğer muhalif partilerden yeterince destek bulamamıştır. Bk. İhsan Yılmaz, Mehmet E. Caman and Galib Bashirov, "How an Islamist Party Managed to Legitimate It's Authoritarianization in the Eyes of the Secularist Opposition: The Case of Turkey", *Democratization*, 27/2, 2020, p. 269.

⁵²⁸ İyi Parti programında Doğu ve Güneydoğu sorunu başlığı altında değerlendirilebilecek Kürt meselesine ilişkin yalnızca şu ifadeler yer almaktadır: "Partimiz Doğu ve Güneydoğu meselesinin kalıcı çözümü için; Güvenlik kuvvetlerimizin hiçbir taviz vermeden terör örgütüne karşı silahlı mücadelesini devam ettirmesini, terör örgütünün askeri bakımdan mutlaka yenilerek psikolojik üstünlüğün sivil anlayışa geçmesini, toplumsal alana pozitif müdahalelerle hukuki, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel projelerle bir yandan bölge halkıyla kucaklaşmasını, diğer yandan terör örgütünün

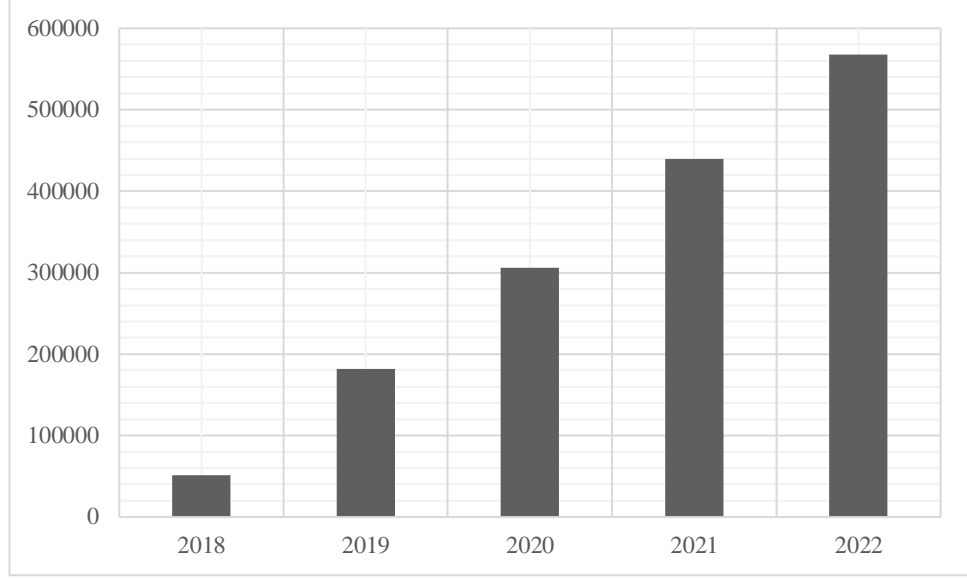
göstermemiştir.⁵²⁹ Fakat Millet İttifakı'nın AKP hegemonya krizine bir tepki olarak oluştuğu göz önüne alındığında ve Gramsciyeen anlamda sağduyu ve tarihsel bloğun inşasından hareketle İyi Parti'nin Kürt meselesine olan reaksiyonu farklı şiddetlerde karşılık bulmuştur. Nitekim karşı hegemonya inşasının yerel düzlemdeki en önemli karşılığı olan 2019 yerel seçimlerinde özellikle İstanbul bağlamında HDP seçmeninin Millet İttifakı'na olan desteği seçimlerin en önemli belirleyicilerindendir.⁵³⁰ Özellikle milliyetçiliğin modern temsilcisi İyi Parti'nin 2019 yerel seçimlerinde Türk milliyetçiliği savunusunu Kürt seçmenlerini dikkate alarak yumuşatmışsa da Meral Akşener, HDP'nin içinde olduğu bir ittifakta İyi Parti'nin olmayacağını sıklıkla vurgulamıştır.⁵³¹ Dolayısıyla HDP'yle işbirliği yapmayan ancak ona düşman bir tavır da göstermeyen İyi Parti'nin bloklaşan Kürt oylarının 2023 seçimlerindeki belirleyici rolünün farkında olduğu söylenebilmektedir.

elindeki istismar alanlarının ortadan kaldırılmasını, temel politika olarak benimsemektedir.” Bk. İyi Parti, "Parti Programı", iyiparti.org.tr (Erişim: 19.05.22), s. 34.

⁵²⁹ Yılmaz, Caman and Bashirov, "How an Islamist Party Managed to Legitimate It's Authoritarianization in the Eyes of the Secularist Opposition: the Case of Turkey", p. 269.

⁵³⁰ Akkoyunlu, "Electoral Integrity In Turkey: From Tutelary Democracy to Competitive Authoritarianism," in *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, p. 57.

⁵³¹ Selahattin Demirtaş'ın "Dışarıda olsaydım bir sabah Başak ile birlikte Meral Hanım'ın kapısını çalar ve 'Kahvaltıya geldik' derdim" sözlerine Meral Akşener'in "Güneydoğu'da şöyle bir gelenek var, kan davalınız olsa bile kapınızı çaldığı zaman içeri alırsınız" yanıtı ve yine Meral Akşener'in HDP'yi PKK'nın yanında konumlandırarak Selahattin Demirtaş'ın terör örgütüyle bağlantısı olan bir siyasi figür olarak kavraması, İyi Parti'nin HDP özelinde Kürt meselesine yaklaşımındaki şiddet değişimlerine örnek olarak gösterilebilmektedir. Ayrıca Meral Akşener'in 2021 yılında HDP'li milletvekillerine yönelik düzenlenen fezlekelerin doğrudan kabulü yerine nedenlerinin araştırıldıktan sonra değerlendirileceği yönelik yaptığı açıklamalar, partinin milliyetçi reaksiyonizmi bağlamında bir yumuşamayı imlemektedir. Fakat fezleke konusu bağlamında 2022'de yaptığı bir açıklamada da İyi Parti'nin fezlekeleri kesinlikle onaylayacağını ve üstelik İyi Parti iktidar döneminde bu fezlekelerin artacağını söylemiştir. *CNN Türk*, "Akşener'den Demirtaş'a 'kahvaltı' yanıtı", 8 Eylül 2020, Cumhuriyet, "Meral Akşener'den Selahattin Demirtaş yorumu", 12 Şubat 2021; *Gazete Duvar*, "Akşener: O masada HDP olsa biz olmayız", 4 Nisan 2022; *BBC*, "Dokunulmazlık fezlekeleri", 5 Mart 2021; *Deutsche Welle*, "Akşener: HDP'li vekilin fezlekesine evet diyeceğiz", 14 Ocak 2022.

Şekil 4.3. 2018-2022 Arası İyi Parti'nin Üye Sayısındaki Değişim⁵³²

Ancak her ne kadar İyi Parti'nin 2023 seçimleri için HDP'nin kilit rolünün farkında olduğu iddia edilse de partinin üye sayısındaki artıştan hareketle, İyi Parti'nin ittifakın milliyetçilik vurgusunun şiddetini belirleme kapasitesindeki artış ihtimalinden de söz edilebilmektedir. Dolayısıyla Şekil 4.3'te aktarıldığı üzere üye sayısındaki sürekli artışa ek olarak Millet İttifakı içerisindeki partilerden üye hızının en çok arttığı⁵³³ ve oy bandının çeşitli anketlere⁵³⁴ göre %13 ile %20 arasında değiştiği İyi Parti, ittifakın sınırlarını belirlemede oldukça önemli bir aktör olarak konumlanmaktadır.

İttifakta muhafazakâr kimlikleri temsil eden bir parti olarak öne çıkan Saadet Partisi ise Kürt meselesine yönelik 2018 yılında yayınladığı raporda, meselenin çözümü için yanlış politika izlendiğini ve dolayısıyla Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi olarak şiddetlendiği belirtilmiştir.⁵³⁵ Ayrıca çözüm sürecinin

⁵³² Partinin 2022 yılındaki üye sayısı verisinin alındığı Yargıtay'a ek olarak diğer yıllara ait veriler; *Milliyet*, "İyi Parti'nin üye sayısı 440 bin oldu", 24 Ekim 2021; *Gazete Duvar*, "Siyasi parti üye sayıları açıklandı, en çok yen, üye AK Parti'de", 3 Ekim 2020; *Euronews*, "AK Parti iki ayda yaklaşık 60 bin üye kaybetti: CHP ve İYİ Parti yükselişte", 13 Eylül 2019; *Diken*, "İYİ Parti'nin üye sayısı HDP'yi geçti, Akşener'in etkisiyle MHP'de büyük kayıp var", 24 Şubat 2018, kaynaklarından alınmıştır. Yargıtay, "<https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1338> (Erişim: 05.06.22).

⁵³³ Millet İttifakı partilerinden DEVA Partisi'nin de üye sayılarındaki artış oldukça dikkat çekicidir. Fakat söz konusu partinin henüz seçime girmemesi ve çeşitli anketlerde oy potansiyelinin %1-5 arasında değiştiğini gösteren verilerden hareketle, ittifakın sınırlarını belirlemede matematiksel olarak İyi Parti'nin öncelikli olduğu söylenebilmektedir. Aynı durum SP, DP ve GP için de geçerlidir. *Gazete Duvar*, "Yargıtay güncelledi: Üye sayısını en çok İYİ Parti arttırdı", 9 Mart 2022; *Gazete Duvar*, "Cumhur ve Millet İttifakı'nın üye sayılarında artış: İYİ Parti ve DEVA'da sıçrayış", 4 Ocak 2022.

⁵³⁴ *Diken*, "Altı şirketin anketlerinin analizi", 7 Temmuz 2022.

⁵³⁵ *Cumhuriyet*, "Saadet Partisi Kürt sorunu için çözüm raporunu açıkladı", 6 Haziran 2018.

AKP'nin hegemonyasını meşrulaştırma aracı kullanıldığını ve toplumsal kutuplaşmanın daha da keskinleştiği belirtilmiştir. Meselenin şiddet politikalarından çok barış politikalarıyla çözüme kavuşacağı belirtilse de söz konusu raporda Kürt meselesi, Gelecek Partisi ve DEVA Partisi çalışmalarında olduğu gibi hassasiyetle ele alınmamıştır. Ayrıca benimsenecek stratejinin devletin üniter yapısını tehlikeye atmayacak şekilde kurgulanacağı vurgulanmıştır. Fakat ittifak partileri bağlamında bir kıyaslama yapıldığında SP'nin 2018 yılında bu yana Kürt meselesine yönelik öne çıkan bir tutumu bulunmamaktadır. 2018 sonrası süreçte ise HDP ile yaptıkları görüşmeler sonrasında partiyle ittifak içinde olmadıklarını söylemiş ve HDP'nin politikalarını onaylamadıklarını belirtmiştir. Ancak toplumsal kutuplaşmanın şiddetini kırmak için görüşmelerin devam edeceğini vurgulamıştır.⁵³⁶ Dolayısıyla HDP ile yapılan görüşmelerde, Kürt meselesine yönelik DEVA ve Gelecek Partisi gibi kapsamlı ve güncel çalışmalarının olmamasından hareketle Kürt meselesinin ve HDP ile olan ilişkilerin oldukça sınırlı bir alanda yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

Özellikle İyi Parti'nin oldukça belirgin, SP'nin ise görece daha yumuşak olan HDP'ye yönelik sınırlarına karşıt olarak ittifakın sınırlarını genişleten DEVA Partisi programında meselenin sorun boyutunun ülkedeki demokrasi ve insan hakları kavramlarının işlevsizliğinden kaynağını aldığı belirtilmektedir.⁵³⁷ Bu noktada Türkiye'nin kendi siyasi dinamiklerine içkin olan Kürt meselesi, ülkenin organik sorunudur. DEVA Partisi'nin Kürt meselesine olan bu yaklaşımı, ittifakın HDP'de kümelenen Kürt kimliğini temsil kapasitesini arttırırken aynı zamanda reaksiyonik milliyetçi kimliklerin tepkisini de engelleyecek şekilde kurgulanmıştır. Bu doğrultuda parti programının devamında güvenlik ve savunma başlığı altında PKK, FETÖ ve IŞİD gibi terör örgütlerine yönelik tavizsiz ve kararlı mücadelenin altı çizilmiştir.⁵³⁸ Bu engelleme çabası önemlidir çünkü AKP hegemonyasının öteki özne içinde homojenleştirdiği CHP ve HDP'nin Kürt meselesine yaklaşımı, iktidarın popülist söylemleriyle⁵³⁹ kodlanarak toplumsal düzlemde milliyetçiliğin reaksiyon

⁵³⁶ *Euronews*, "Karamollaoğlu: Millet İttifakı'nın sistemi değiştirmek dışında şu an ortak bir politikası yok", 26 Haziran 2021.

⁵³⁷ "Türkiye'nin insan haklarına dayalı demokratik bir hukuk devleti olma konusundaki eksiklikleri, Kürt sorununun da kaynağında yatan temel faktördür... Demokrasi ve Atılım Partisi olarak Kürt sorununu, vatandaşlarımıza güven temelinde siyasi kanalları açık tutarak, taleplerin rahatlıkla tartışılacağı demokratik zemini inşa ederek, özgürlük alanlarını genişleterek ve hukuku tahkim ederek çözeceğiz." Bk. Demokrasi ve Atılım Partisi, "Parti Programı", p. 8.

⁵³⁸ Demokrasi ve Atılım Partisi, "Parti Programı", s. 121.

⁵³⁹ *Euronews*, "Erdoğan: CHP ve PKK'nın zihniyeti aynı, yöntemleri farklı", 16 Mayıs 2020;

göstermesine yol açmış ve dolayısıyla Cumhuriyet İttifakı'nın hegemonyasında araçsallaşmıştır.

DEVA Partisi adına Ali Babacan, Kürt meselesinin mutlaka çözüme ulaştırılacağını belirterek, Kürt vatandaşlarının haklarının koşulsuz ve şartsız olarak tanınacağını vurgulamıştır.⁵⁴⁰ Bu noktada siyasetin demokratik dönüşümüne ihtiyaç olduğunu iddia eden Ali Babacan, mevcut meclisin temsil kapasitesinin yetersiz olmasından hareketle Kürt meselesinin çözümü yapay bir siyaset ekseninde sınırlı kaldığını düşünmektedir. Dolayısıyla Kürt meselesini organik olarak kavramak gerektiğini vurgulayarak, bu süreçte kurulacak diyalogun kapasitesi toplumun tüm etnik kimlerini ilgilendirecek şekilde genişletileceğini belirtmiştir.

DEVA Partisi'ne benzer bir yaklaşımla Gelecek Partisi de Kürt meselesinin kaynağını Türkiye'nin demokratikleşme sorunu olarak ele almaktadır.⁵⁴¹ Nitekim Gelecek Partisi'nin Diyarbakır'da düzenlemiş olduğu Kürt Meselesi Çalıştayı'nda⁵⁴² açıklanan 10 maddelik düzenlemeler, hem partinin hem de ittifakın demokratik kapasitesini arttırmaktadır. Söz konusu çalıştayda, Kürt meselesinin “geçmişteki hatalarla yüzleşerek” yeni bir zihniyetle temsil edileceğini ve bu doğrultuda tam demokratik bir Türkiye inşası vurgulanmıştır. Bu inşa süresince eşit vatandaşlık ilkesiyle hareket edileceği ve Kürt meselesinin çözümünün sivil toplumun tüm unsurlarının muhabata alınmasıyla gerçekleşeceği belirtilmiştir. Çalıştayda ayrıca ana dilde eğitime de vurgu yapılarak Kürtçenin kamusal alanda varlığının tanınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca çalıştayda HDP yönetimindeki belediyelere İçişleri Bakanlığı'nın inisiyatifleriyle atanan kayyumlara da değinilmiş ve seçilmiş belediye başkanlarının yargı kararı olmaksızın görevden alınmalarına karşı çıkılmıştır. Bu noktada Gelecek Partisi'nin önerisi, mahkeme kararıyla görevinden alınan seçilmiş belediye başkanlarının yerine yine seçimle oluşturulmuş belediye meclis üyelerinden birinin

Anadolu Ajansı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: CHP ve onun ruh ikizi HDP'ye rağmen yatırımlarımıza devam edeceğiz”, 25 Mart 2019.

⁵⁴⁰ DEVA Partisi, “Babacan'dan Kürt meselesi yaklaşımı”, <https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/babacandan-kurt-meselesi-yaklasm-cozum-icin-ilgili-herkesle-gorusulmesi-gerekir> (Erişim: 18.05.22).

⁵⁴¹ “Kürt meselesi esas olarak ülkemizdeki demokratik hakların eksikliğinden ve bu eksikliğin istismar edilmesinden kaynaklanmıştır...”; “Başta Kürt ve Alevi vatandaşlarımızla ilgili sorunlar olmak üzere, Türkiye'nin demokratikleşmeyle bağlantılı sorunlarının tamamının sivil ve siyasal toplumu içine alan geniş bir farkındalıkla ve sağlıklı iletişim kanalları ile çözülebileceğine inanıyoruz.” Bk. Gelecek Partisi, “Parti Programı”, s. 11,13.

⁵⁴² Gelecek Partisi, “Kürt Meselesi Çalıştayı: Yeni Bir Demokratikleşme Süreci'nin Temel Unsurları”, 2022, <https://gelecekpartisi.org.tr/uploads/dosyalar/kurt-meselesi-yeni-bir-demokratiklesme-surecinin-temel-unsurlari-1655036080-tr.pdf> (Erişim: 18.05.22).

getirilmesi şeklindedir. Buradan hareketle Gelecek Parti'sinin belediye başkanlarının görevden alınmasındaki mahkeme kararına yaptığı vurgu milliyetçi tepkilerden kaçınma stratejisi olarak yorumlanabilirken görevden alınan belediye başkanını yerine meclis üyesinin getirilmesiyle Kürtlerin organik temsilini dengede tutma çabası olarak değerlendirilebilmektedir. Çalıştayda değinilen bir başka konu olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yönelik sosyo-ekonomik kalkınma modeli, genç ve kadın istihdamı odağında, tarım ve hayvancılığa destek vererek ve bölgede teknolojik girişimlerin önün açılarak bir model inşası belirtilmiştir. Son olarak çalıştayda toplumdaki bütün etnik kimliklerin katılımıyla hazırlanacak sivil bir anayasa önerisiyle özgürlük felsefesinin, siyasal ve sivil toplum alanında kapsayıcı demokratik iktidar anlayışıyla uyumlanacağı belirtilmiştir.

Dolayısıyla Millet İttifakı'nın karşı hegemonya yaratma kapasitesinden hareketle Kürtlerin temsil alanında dikkate alınması, ittifakın ayrıca HDP'ye de alternatif sunması bakımından önemlidir. HDP'nin Kürt kimliğini temsil eden bir parti olarak kavranma oranında gözlemlenen ciddi düşüşten hareketle⁵⁴³ bu noktada AKP hegemonyasının Kürtleri temsilinde oluşan boşluğu Millet İttifakı'nın doldurması için organik bir alan açıldığını söylemek mümkündür. Nitekim 2020 yılında HDP'nin Kürt kimliğini temsil ettiğini düşünenlerin oranı %46 iken 2021 yılında bu oran %31'e düşmüştür. Fakat HDP'nin güncel oy potansiyeli üzerine yapılan çeşitli araştırmalarda ise partinin oy oranının %9-11 arasında değiştiği gözlemlenmiştir.⁵⁴⁴ Bu noktada Kürt kimliği temsilciliğinde yaşadığı düşüşe rağmen oy oranında ciddi bir farklılık gözlemlenmeyen HDP'nin seçmen davranışını, Millet İttifakı'nın Kürt meselesine yönelik politikalarının henüz ittifak ajandasının ana gündeminde yer almamasıyla açıklamak mümkündür. Ayrıca bu noktada ittifakın ideolojik çeşitliliğinin Kürt seçmenler özelinde güvensizlik yaratma potansiyeli de mevcuttur.

⁵⁴³ Kadir Has Üniversitesi, *Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2021*, s. 106. Ek olarak MetroPoll'ün yaptığı bir araştırmada Kürt seçmenlerin sadece %46'sının HDP'ye oy verdiklerini beyan etmeleri, partinin etnik Kürt kimliğinin temsilindeki sorunsalı açıklamaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca aynı şirketin 2020 yılında yaptığı başka bir çalışmada da Kürt seçmenlerin %32'si HDP'ye oy vermiştir. *Medyascope*, "MetroPoll anketi", 6 Haziran 2022; *T24*, "MetroPoll: Kürt seçmenin yüzde 29,3'ü AKP'ye, yüzde 3,7'si CHP'ye, yüzde 32'si HDP'ye oy veriyor", 23 Aralık 2020.

⁵⁴⁴ *Gazete Duvar*, "Son anket: Seçimin kararını HDP belirleyecek", 12 Nisan 2022; *T24*, "MetroPoll araştırma mayıs ayı anketi", 31 Mayıs 2022; *Cumhuriyet*, "ORC Araştırma son anketi açıkladı", 21 Nisan 2022; *Gazete Duvar*, "MAK Anketi", 2 Haziran 2022.

Ek olarak HDP'nin herhangi bir ittifak arayışı içinde olmadıklarına yönelik yaptığı açıklamalar⁵⁴⁵ ve 2019 yerel seçimlerinde Millet İttifakı'na verdiği örtük destekler ikililik yaratsa da HDP, Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanı adayının Meral Akşener ve Mansur Yavaş dışındaki isimler olduğu takdirde ittifaka destek vereceğini bildirmiştir.⁵⁴⁶ Dolayısıyla AKP iktidar süresinde önemli bir muhalif örgütlenme olarak HDP, karşı hegemonya inşa sürecinde stratejik bir yol izleyerek ittifakın temsil kapasitesini hem sınırlandırıcı hem de genişletici bir potansiyele sahiptir. Bu noktada HDP'nin Millet İttifakı'nın sınırlarını genişletme potansiyeli, partinin AKP'nin rekabetçi otoriter dönüşümüyle birlikte biçimlendirilen siyasal ve sivil toplum alanındaki demokratik ilke ve değerlerin yozlaşmasına yönelik gösterdiği tepkilerle Millet İttifakı'nın güçlendirilmiş parlamenter sistem kurgusunun uyumunda görülebilmektedir. Nitekim 2021 yılında HDP tarafından yayınlanan "Adalete, Demokrasiye, Barışa Çağrı Deklarasyonu"nda 2023 seçimleri için aday profilleri yerine demokratik ilkelerin öne çıkmasına vurgu yapılmış ve güçlü demokrasi, Kürt meselesine yönelik demokratik çözümler, yargının tarafsızlığı gibi konular düzenlenerek 2023 seçimleri için oluşturulabilecek ayrı bir Demokrasi İttifakı'na gönderme yapılmıştır.⁵⁴⁷

Bu noktada HDP'nin vurguladığı Demokrasi İttifakı'nın içeriği ile Millet İttifakı'nın Kürt meselesine yönelik izleyeceği politika uyumlanmadığı takdirde, AKP hegemonyasında temsil sorunu yaşayan Kürt seçmenler için ikililik oluşma ihtimali bulunmaktadır. Bu ikililikten hareketle, karşı hegemonya mücadelesindeki Millet İttifakı'nın ittifakın tüm sınırları içerisinde somut olarak belirtilecek olan Kürt meselesine yönelik stratejilerinin Kürt seçmeni ekseninde karşılık bulması durumunda karşı hegemonya inşa sürecinin büyük ölçüde hızlanacağı yorumu yapılabilmektedir. Dolayısıyla ittifakın demokratik ilke ve değerlerle kurguladığı güçlendirilmiş parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanlığı makamının Gramsciye anlamdaki liderliğinin içeriği, HDP'nin 2023 seçimlerinde izleyeceği stratejiyle büyük ölçüde şekillenecektir.

⁵⁴⁵ *Haber Sol*, "HDP Deklarasyonu: Herhangi bir ittifak arayışında değiliz", 27 Eylül 2021.

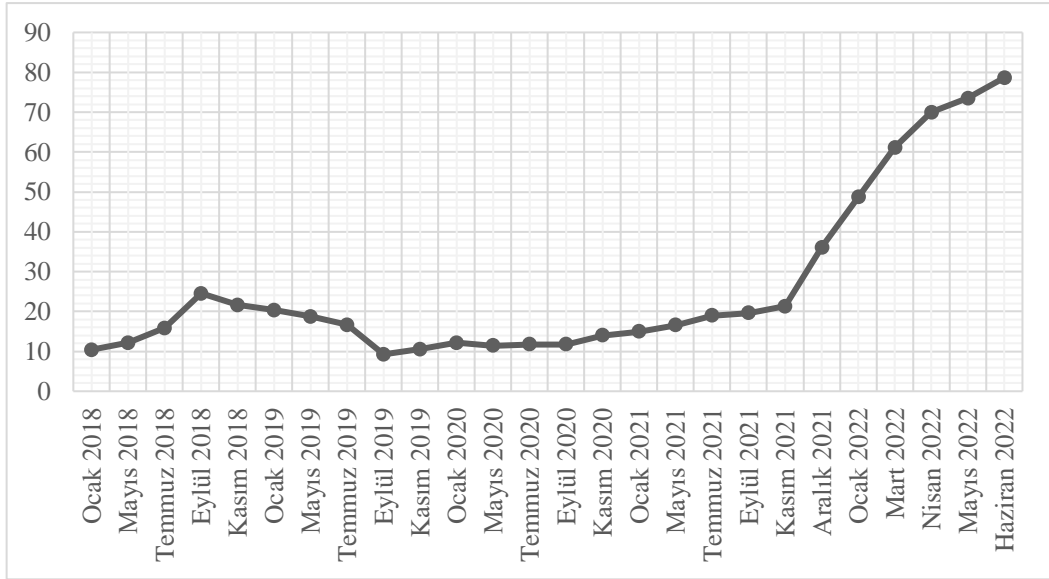
⁵⁴⁶ Ancak MetoPoll'ün son anketinde Mansur Yavaş'ın adaylığı ve seçimin ikinci tura kalması durumunda Kürt seçmenin %70'inin Erdoğan karşısında Mansur Yavaş'ı destekleyeceği sonucu ilgi çekicidir. *Euronews*, "MetroPoll: Mansur Yavaş, Erdoğan karşısında seçimde Kürt seçmenin yüzde 70'inin oyunu alabilir", 3 Mayıs 2022; *T24*, "Altılı masa Akşener ya da Yavaş derse, HDP aday çıkaracak", 13 Haziran 2022.

⁵⁴⁷ Halkların Demokratik Partisi, "Adalete, Demokrasiye, Barışa Çağrı Deklarasyonu", 2021, hdp.org.tr (Erişim: 20.06.22).

4.7. AKP Hegemonyasının Direnci Üzerine

Gramsci düşüncesinde, inşa edilmiş iktidar hegemonyası, sivil toplum alanına o kadar yerleşmiştir ki hegemonya krize girdiğinde sivil toplum alanında içkin olan iktidarın hegemonik dinamikleri, krizdeki hegemonyayı onarmak için direnç göstermektedir. Bu noktada siyasi alanı ekonomik alana göre geride konumlandıran Gramsci'ye göre oldukça dirençli olan devlet aygıtı, kriz anlarında iktidar hegemonyasına sadık güçleri örgütlemeyi başarabilmektedir. İktidarın hegemonya inşa sürecindeki en önemli dinamiklerinden olan örgütlenme, inşa edilmiş hegemonyanın krizde olduğu zamanlarda da işlevselleşmektedir. Örneğin bu noktada Gramsci teorisine göre en ciddi ekonomik krizler, siyasi alana hemen yansımayaabilir.⁵⁴⁸

Gramsci'nin bu düşüncesinden hareketle Türkiye'nin yakın dönemindeki en dikkat çekici ekonomik gelişmeler olan yüksek enflasyon oranları, artan yoksulluk sınırı ve Türk lirasındaki değer kaybı⁵⁴⁹ toplumun büyük çoğunluğunu etkilemektedir.

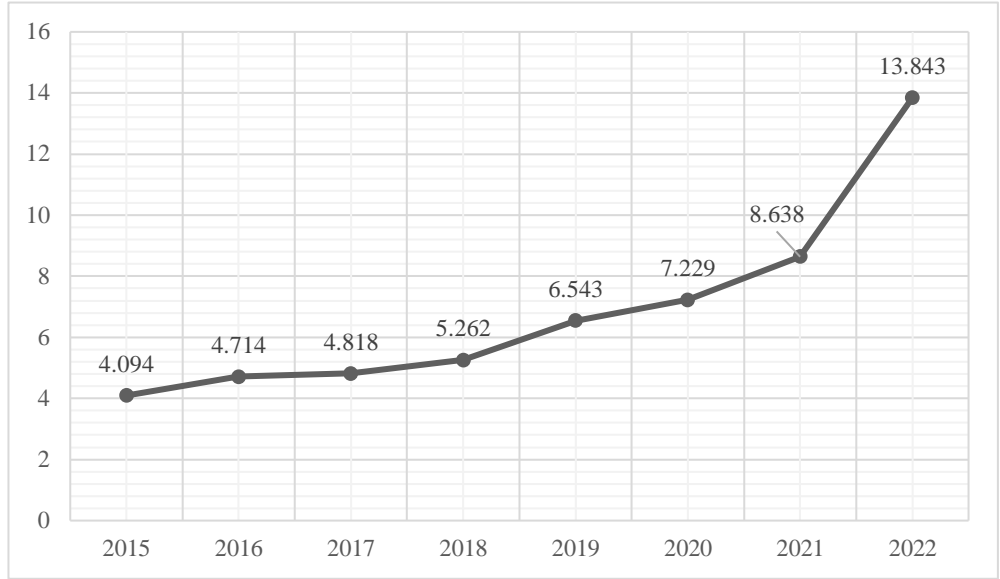
Şekil 4.4. 2018-2022 Yılları Arası Enflasyon Oranları⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ Hoare, *Selections from Political Writings: 1921-1926*, pp. 408-409.

⁵⁴⁹ 2018 yılında 4.81, 2019 yılında 5.67, 2020 yılında 7.01, 2021 yılında 8.89 ve 2022 yılında 15.19 olan TL'nin dolar karşısındaki yıllık ortalama değeri sürekli olarak azalmıştır. Bk. TCMB, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?> (Erişim: 16.06.22).

⁵⁵⁰ Bu grafikte kullanılan verilerin toplandığı kaynak olan TÜİK'e alternatif olarak enflasyon oranları üzerinde araştırmalar yapan ENAGrup verileri de TÜİK'in verilerinden her ne kadar daha yüksek olsa da yine enflasyon oranlarındaki dramatik artışı göstermektedir. ENAGrup'un enflasyon verileri için bk. <https://enagrup.org/> (Erişim: 15.07.2022). Dolayısıyla Şekil 4.4 ile asıl vurgulanmak istenen, enflasyon oranlarındaki şiddetli artış durumudur.

Şekil 4.4'te görüldüğü üzere, enflasyon oranı Kasım 2021 sonrası dramatik olarak artmıştır. Bu noktada Gramsci'ye göre mevcut AKP hegemonyasında topyekûn bir çözülme beklememek gerekmektedir. Ancak enflasyonun yükselmesi ve alım gücünün düşmesinden hareketle yapılan anketlerde mevcut ekonomik koşulların sorumlusu olarak iktidar partisi görülmektedir. KONDA ve MetroPoll şirketleri tarafından yapılan güncel çalışmalarda toplumun ortalama % 65'i olumsuz ekonomik koşullardan AKP'nin sorumlu olduğunu düşünmektedir.⁵⁵¹

Şekil 4.5. 2015-2022 Arası Yoksulluk Sınırının TL Cinsinden Değeri⁵⁵²

TÜRK-İŞ'in verilerine göre Şekil 4.5'te aktarılan yoksulluk sınırı değerleri, Şekil 4.4 ile belirtilen enflasyon oranlarıyla birlikte değerlendirildiğinde bu gelişmeler, AKP döneminin en ciddi ekonomik krizi olarak yorumlanabilmektedir. Ayrıca yine yoksulluk sınırı ve asgari ücretin⁵⁵³ birlikte bir okuması yapıldığında da toplumsal yoksulluk gerçeğinden de söz etmek mümkündür. Bu doğrultuda Türkiye bağlamında Gramsci'nin büyük ekonomik krizlerin siyasi alana hemen yansımayaabileceği iddiasındaki geçerlilik, kesin olmamakla birlikte bir takım çıkarımlar yapmaya olanak vermektedir.

⁵⁵¹ *Cumhuriyet*, "Son seçim anketi açıklandı: Ekonomik sorunlardan kim sorumlu?", 21 Mayıs 2022., *Haber Sol*, "KONDA'nın seçim anketi tartışma konusu olmuştur...", 2 Haziran 2022.

⁵⁵² TÜRK-İŞ, turkis.org.tr (14.06.22).

⁵⁵³ 2022 Temmuz ayından itibaren geçerli olacak şekilde 215,70 TL olarak belirlenen günlük değerinden yola çıkarak bir aylık asgari ücret 6.471,00 TL'dir. Bk. *Resmî Gazete*, 1 Temmuz 2022, Sayı 31883.

Tezin kavramsal haritasında açıklanan Gramsci'nin hegemonya teorisindeki rıza ve direncin döngüsünden hareketle iktidar hegemonyası, direnç gösterecek ve toplumsal rızayı yeniden tahsis etmeye çalışacaktır. Bu doğrultuda mevcut iktidar, hegemonya çatlaklarını onarmak için çeşitli stratejiler izleyecektir. Nitekim bu stratejiler aynı zamanda mevcut hegemonyanın direnci anlamına da gelmektedir. Bu noktada mevcut AKP hegemonyasındaki direncin bir sağlaması için, 2015-2018 yılları arasında siyaset alanında gerçekleşmiş seçim dönemlerinin izi sürüldüğünde AKP'nin seçim hegemonyasını sürekli olarak pekiştirmesi dikkat çekicidir. Nitekim AKP bu pekiştirmeyi, güçlü popülizm kurgusuyla temellendirebilmiş ve Gramsciyan anlamda toplumsal rızayı tahsis ederek iktidarda kalabilmiştir.

Ek olarak bu tezde iddia edildiği üzere, seçim dönemlerinde hegemonya mekanizmasında devinime girerek araçsallaşan kavramlar olan yeni Türkiye, milli irade ile yerli ve millilik söylemlerinin 2023 seçimleri öncesi tekrar devreye girmesi olasıdır. Bu olasılığın izini ise hali hazırda politik alandaki güncel gelişmelere iktidar tarafından verilen tepkilerle sürmek mümkündür. Örneğin olumsuz ekonomik koşullara yönelik iktidarın benimsediği retorik devlet bekası odağında şekillenmektedir. Bu doğrultuda Erdoğan sıklıkla sürecin zorlu olduğuna, birlik ve beraberliğe ve iktidarın muktedirliğine vurgu yapmaktadır.⁵⁵⁴ Ancak bu noktada önemli olan AKP'nin hegemonik alanında oluşan boşluklardan hareketle Millet İttifakı'nın bir alternatif oluşturabilme sorunsalıdır.

⁵⁵⁴ *Milliyet*, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan kur ve enflasyon mesajı: Üstesinden geleceğiz." 27 Mayıs 2022; *NTV*, "Mücadelemiz zaferle sonuçlanacak", 24 Temmuz 2022.

5. SONUÇ

Her hegemonya inşasının aynı zamanda karşı hegemonyayı da içinde barındıran dinamik bir süreç olarak kavrandığı Gramsci düşüncesinden hareketle bu tezde, Millet İttifakı'nın AKP'nin 2002 yılından bu yana inşa ettiği hegemonyasına karşı bir hegemonya yaratma kapasitesi incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Gramsci'nin hegemonya teorisindeki başat unsurlar açıklanarak bu unsurların AKP iktidarı süresince nasıl karşılık bulduğu irdelenmiş ve iktidarın organik kriziyle birlikte tetiklenen bir reaksiyon olarak Millet İttifakı'nın Gramsciyan anlamda karşı hegemonya yaratma kapasitesi tartışılmıştır. Dolayısıyla bu tezde AKP'nin iktidar alanındaki rekabetçi otoriter dönüşümüne bir tepki olarak ortaya çıkmış Millet İttifakı'nın karşı hegemonya kapasitesi, Gramsci'nin hegemonya teorisi temel alınarak incelenmiştir.

Birinci bölümde, Gramsci'nin hegemonya teorisinin kavramsal çerçevesi çizilerek hegemonya inşa sürecindeki unsurlar açıklanmıştır. Rıza ve zorun sentezi olarak formülleşen hegemonya, Gramsci'ye göre çok unsurlu dinamik bir sürece tekabül etmektedir. Her toplumun tarihsel koşullarına bağlı olarak değiştiği hegemonya kavramının içeriği, egemen sınıfın mutlak çıkarından çok toplumdaki farklı sınıfların çıkarlarının uyumlandığı müşterek bir paydadan temellenmektedir. Gramsci'nin sağduyu olarak tanımladığı bu payda, toplumsal rızanın öncülüdür. Gramsci'nin hegemonya teorisinin temel taşı olan rıza ise aynı zamanda sağduyunun varlığını ve hegemonyanın meşruiyetini sağlamaya olanak veren bir araçtır. Bu noktada toplumdaki farklı sınıflar, çıkarlarının egemen sınıf siyasetinde temsil edildiğini düşünüyorsa bu noktada sağduyunun varlığından söz edilebilmektedir. Dolayısıyla eklektik yapısıyla Gramsci'nin hegemonya teorisi, mevcut iktidarların hegemonyalarının toplumsal düzlemde nasıl meşrulaştığını açıklamaya olanak vermektedir.

Gramsci düşüncesinde modern prens olarak kavranan ve bu tezin araştırma nesnesini oluşturan siyasi partiler, demokratik diyaloga ve çoğulculuğa odaklanan bir politika kurguladıkları takdirde toplumsal dönüşümü gerçekleştirme potansiyeline sahiptirler. Nitekim bu odaklanmayla birlikte bir siyasi parti, temsil ettiğini iddia ettiği sınıfın çıkarlarıyla organik olarak bütünleşmiş olmaktadır. Gramsci için organiklik vurgusu önemlidir çünkü hegemonya ereğindeki siyasi partiler, kolektif bir kimlik inşasıyla toplumsal rızayı sağlamak durumundadır. Dolayısıyla yeni bir siyasal alan

tahayyülündeki siyasi partiler için Gramsci'nin önerdiği strateji, mevcut siyasal toplumdaki iktidara içkin kurumlara ikame sunmaktır ki ancak bu sunuşla siyasi partiler toplumsal düzlemde rızayı üretebilme kapasitesine erişebilmektedirler. İktidara giden süreçte rızanın imalatını sağlayan bir diğer dinamik ise örgütlenmedir. Dolayısıyla örgütlenmeyi başarıyla gerçekleştirebilen siyasi partiler, siyasal ve sivil toplumu dönüştürme kapasitesine sahip olacaklardır. Gramsci ayrıca siyasi parti liderinin temsil ettiği sınıflardan hareketle iktidarın hegemonik karakterini yorumlamaya da olanak vermektedir. Bu noktada lider, farklı toplumsal koşulların temsiliyle iktidar alanındaysa eğer hegemonya toplumsal düzlemde karşılık bulmuş demektir.

Buradan hareketle tezin üçüncü bölümünde, AKP'nin hegemonyasını Gramsciye bağlamda toplumda nasıl meşrulaştırdığı açıklanmıştır. Bu bölümde 2002 ve 2013 yılları arasında incelenen AKP iktidarının hegemonya evrimi, genel olarak üç temel sütunda belirmiştir. İlk olarak erken dönem iktidarında ılımlı siyaset tarzıyla Gramsciye anlamda sınıflar üstü bir temsille beliren 2002-2007 arası dönemde AKP, sağduyunun içeriğini Kemalizm'le ikili mücadelen kaçınarak inşa etmiştir. Bu dönemde özellikle AB uyum süreciyle birlikte demokrasiye ve özgürlüğe yönelik benimsenen politikalara ek olarak IMF öncülüğünde yürütülen neoliberal ekonomi politikaları, AKP iktidarının ilk döneminde partiye geniş bir temsil imkanı vermiştir. Bu noktada Gramsci'nin bir siyasi partinin hegemonya inşası için vurguladığı farklı sınıfların ortak çıkarları koşulu, AKP'nin erken dönem kimliğiyle sağlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim AKP'nin seçmen kimliğinin analizine yer verildiği üçüncü bölümde de ifade edildiği üzere, geniş seçmen profiliyle AKP, toplumsal alanda karşılık bulabilmiş ve sınıflar üstü bir temsil partisi olarak varlık gösterebilmiştir.

2007-2010 arası dönemde, Kemalizm'i iktidar alanından tasfiye etmeye odaklanmış ve bu süreci Gramsci'nin manevra savaşı stratejisiyle tepkisel bir form olarak yürütmüştür. Kemalizm'in tasfiyesiyle birlikte 2010 sonrası dönemde ise iktidar alanında tek aktör olarak konumlanan AKP, toplumsal rızanın sürekliliğine odaklanmış ve bu doğrultuda kurguladığı neopopülist söylemlerle başarılı olmuştur. Bu başarının okumasını ise yalnızca AKP'nin genel seçimlerde meclis çoğunluğunu kazanmasıyla değil aynı zamanda AKP hegemonyasına potansiyel bir tehdit kapasitesine sahip olmayan muhalefetin yokluğuyla da yapmak mümkündür. Ayrıca

erken döneminde sağladığı sınıflar üstü temsiliyete ek olarak AKP'nin neoliberal politikalara olan bağlılığı, dönemin Türkiye ekonomisinde refah göstergelerinin artmasına neden olmuş ve bu sayede toplumsal sınıflar, geçmiş dönemlerdeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların yarattığı toplumsal travmalardan hareketle AKP'yi bir istikrar partisi olarak kavramıştır. Bununla birlikte ordunun siyasi alandan tasfiyesi amacıyla ve diğer kamu kurumlarındaki köklü değişimlerle Gramsciyen anlamda AKP tarafından yürütülen manevra savaşı, iktidar hegemonyasının siyasi alanda tekelleşmeye başladığını göstermektedir. Bu tekelleşmenin ise AKP'nin 2011 sonrası rekabetçi otoriter dönüşümüne güçlü bir zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

İktidar alanında tekelleşmenin başladığı 2007 sonrası, toplumun farklı sınıfların hegemonik rızasını neopopülizm aracılığıyla kazanabilen AKP, aynı zamanda toplumsal kutuplaşmanın da şiddetlenmesine yol açmıştır. Bu süreçte rıza ve kutuplaşma ikileminde AKP, farklı toplumsal sınıfların reel sorunlarını depolitize edebilmiştir. Örneğin tezin ikinci bölümünde değinilen sosyal yardım harcamaları, yoksulluk oranlarını düşürmemiş ve yoksul kesimler, iktidarın sosyal yardım harcama politikalarına bağımlı hale gelmiştir. Neoliberal politikaların bir getirisi olarak değerlendirilen yoksulluğa bağımlı olma durumu, ekonomik koşulları iyi olmayan sınıfların AKP'yi refahı, istikrarı ve siyasi güven ortamını simgeleyen parti olarak kavramalarına yönelik bir ilüzyon yaratmıştır. Kuşkusuz bu ilüzyonun yaratılmasında AKP'nin siyaset yönteminde karakteristik bir özellik olarak araçsallaşan neopopülizm, Gramsci'nin vurguladığı sınıflar üstü temsil olarak karşılık bulmasındaki ana tetikleyicidir. Bu noktada AKP aynı anda hem yükselen sermaye sınıfının hem de yoksul kesimin çıkarlarını temsil eden bir parti olarak kaşılık bulabilmiştir. Dolayısıyla Gramsci'nin vurguladığı sınıflar üstü bir temsil partisi olarak karşımıza çıkan AKP'nin bu dönemde Kemalizm'e karşı yürüttüğü manevra savaşıyla birlikte hegemonya sahasından dışladığı siyasi kimlikler, aynı zamanda karşı hegemonik reaksiyonların politik karakterini de işaret etmektedir.

Hegemonyanın sürekliliğine getirdiği açıklamayla Gramsci, nihai hegemonya düzeyine hiçbir iktidarın erişemeyeceğini savunmaktadır. Bu noktadaki süreklilik, iktidar hegemonyasının kendisini yenilemediği durumlarda karşı hegemonyanın köklenmesine neden olacağı için önemlidir. Nitekim iktidar, toplumsal sınıfların çıkarları doğrultusunda politikalarını sürekli olarak yenilemeli ve sınıflar üstü temsil niteliğini kaybetmemelidir. Aynı zamanda hegemonyanın karmaşık yapısına

gönderme yapan bu süreç, toplumun dönemsel koşullarıyla birlikte iktidar siyasetinin de dönüşümü anlamına gelmektedir. Aynı zamanda iktidarı sürdürme çabası anlamına gelen bu dönüşüm rıza ve zorun senteziyle işlemektedir. Bu noktada devlet aygıtları aracılığıyla siyasal toplumda zor unsuru olsa da sivil toplum alanında sağduyu ile sağlanan rıza, hegemonya işlerliğinin asıl yürütücüsüdür.

Sürekliliğini sağlamak için retorüğının içeriğine dönemin siyasi koşulları gereği eklemeler yapan AKP, bu içeriği genel olarak muhafazakârlık ve milliyetçilik ekseninde kurgulamıştır. İktidar alanındaki siyasetinin rekabetçi otoriteryanizme evrildiği 2011 sonrası dönemde ise toplumsal sınıfların iktidar hegemonyasından kopuşu köklenmiştir. Bu kopuş 2013 yılındaki Gezi Parkı eylemlerine kadar toplumsal düzlemde kutuplaşma olarak belirse de iktidar tarafından dışlanan sınıflar, nihayetinde ilk karşı hegemonik reaksiyonu göstermiş ve bu noktada AKP'nin organik krizi Gramsciyen anlamda ispatlanmıştır.

Bu ispatlamanın bir diğer sağlamasını ise AKP'nin “transformism” veya “pasif devrim” süreciyle yapmak mümkündür. Gramsci düşüncesinde sivil toplum alanında bir dönüşüm metodu olarak kavranan pasif devrim, muhalif unsurların edilgen dönüşümü anlamına gelmektedir. Buradan hareketle pasif devrim, karşı hegemonyanın oluşumunu engelleme çabası olarak da kavranabilmektedir. Başka bir açıdan da iktidarın sivil toplum alanında karşılaştığı çözülmeyi onarma anlamına gelen pasif devrim, karşı hegemonyayı soğurarak iktidar hegemonyasını tekrar tahsis etmesiyle belirlemekte ve bu noktada pasif devrim süreci aynı zamanda iktidarın hegemonya krizine giden süreci göstermektedir. Nitekim 2010 sonrası Kemalizm'e karşı olarak siyasal toplum kurumlarını dönüştüren AKP'nin bu süreci Gramsciyen anlamda pasif devrim sürecine tekabül etmektedir.

Egemenliğin sürdürülmesindeki aksaklıktan kaynaklanan organik kriz veya hegemonik kriz, Gramsci düşüncesinde iktidarın tahakküm üretici siyasetini de beraberinde getirmektedir. Hegemonyanın toplumsal düzlemde karşılık bulmasını sağlayan rıza kavramı bu kriz döneminde işlevini kaybetmeye başlamaktadır. Bu kayıptan hareketle toplumsal sınıflar, kendi sınıfsal çıkarlarını temsil edecek başka örgütlenmelere yönelmekte ve karşı hegemonyanın kökleri canlanmaktadır. Fakat bu kriz dönemi karşı hegemonyanın oluşumunu tetiklerken aynı zamanda mevcut iktidar hegemonyasının yeniden tahsisi için politik alanda iktidarın otoriter dönüşümünü de beraberinde getirmektedir. Gramsci'nin bu düşüncesinden hareketle ve iktidar

mekanizmasının 2010 sonrası rekabetçi otoriter dönüşümünden yola çıkarak AKP'nin organik krizinin ispatı tekrar sağlanmıştır. Ayrıca iktidarın hegemonya krizinin bir göstergesi de lider kimlikli egemenin dominant kimliğe evrilmesidir. Buradan hareketle iktidar kimliğindeki dönüşüm, toplumsal kitlelerin iktidar hegemonyasına artık kendiliğinden veya gönüllü olarak rıza göstermiyor olduğu anlamına gelmekte ve bu durum organik krizin ayrı bir imleyeni olarak yorumlanabilmektedir.

Ayrıca 2011 sonrası AKP'nin rekabetçi otoriter dönüşümüyle birlikte siyasal ve sivil toplum alanında yürütülen mevzi savaşı, iktidarın toplumsal düzlemde meşruluğunun devamını sağlarken aynı zamanda AKP retoriğinde öne çıkan popülist söylemlerle toplumsal kutuplaşma derinleşerek iktidar hegemonyasında çatlakların köklenmesine zemin hazırlamıştır. Rıza kavramından çok zor kavramının öne çıktığı rızanın yeniden tahsis edilmesi süresinde toplumsal sınıfların iktidar hegemonyasından kopuşu hız kazanmaktadır. İktidar hegemonyasından kopan toplumsal sınıfların temsilinde sivil toplum alanında karşı hegemonik bir aktör olarak karşılık bulan ittifaklar, iktidarın inşa ettiği sağduyunun dönüşümüne odaklanarak yeni bir hegemonik alan tahayyül etmektedir. Bu yeni tahayyülde, egemen sınıfın temsilinde aksaklık yaşadığı sınıflar homojen olarak kavranarak temsil edilmeye çalışılmaktadır.

İktidar süresince AKP, toplumsal rızayla iktidar alanını meşrulaştırmış ancak siyasalarındaki dönüşümün bir getirisi olarak temsil probleminin büyümesine engel olamamıştır. Gramsci düşüncesinde hegemonya çatlakları anlamına gelen bu temsil probleminde hareketle bu tezde AKP'nin hegemonyasını toplumsal düzlemde yeniden meşrulaştırmak için yeni refleksler geliştirdiği iddia edilmiştir. Bu amaçla yeni Osmanlıcılık, yeni Türkiye ve milli irade kavramlarının araçsallaşmasıyla AKP, hegemonik krizini onarmaya çalışmıştır. Gramsci teorisinde hegemonik krizi onarma işlevi görerek araçsallaşan bu kavramlar, üçüncü bölümde aktarıldığı üzere iktidara yönelik her muhalif reaksiyonda, iktidar mekanizmasında devinime girerek kitlelerin mobilizasyonu tekrar sağlamayı başarabilmiştir. Bu noktada kitlelerin mobilizasyonun tekrar sağlanmaya çalışılması durumu da iktidar hegemonyasının krizde olduğunu yeniden ispatlamaktadır. Çünkü artık kitleler gönüllü olarak değil, rıza tahsisinde araçsallaşan kavramlar aracılığıyla tetiklenerek dolaylı yoldan iktidara destek vermektedirler. Örneğin 7 Haziran 2015 yılındaki milletvekili seçiminde AKP'nin seçim hegemonyasının kırılması sonrası 1 Kasım'da seçimlerin tekrarlanmasıyla

iktidara yeniden gelmesi, kitlelerin büyük ölçüde ulusal güvenlik endişesiyle ve güçlü popülist söylemlerden tetiklenerek iktidarı desteklemeleriyle şekillenmiştir.

Toplumsal sınıfların temsil sorunu nedeniyle hegemonik tabandan kopmasıyla açılan politik alan, karşı hegemonyanın dönüştürücü etkisine açıktır. Fakat sivil ve siyasal topluma içkin olan mevcut hegemonya oldukça derinde köklenmiştir ki karşı hegemonyanın reaksiyonlarına karşı direnç oluşturma kapasitesine sahiptir. Temsilciler ve temsil edilenler arasındaki çatışma durumundan hareketle iktidar, devlet organizmasındaki hegemonik uzantıların sivil ve askeri gücünü pekiştirerek krizin etkilerini yok etmeye çalışır. Bu noktada karşı hegemonyanın güçleri stratejilerini aynı hızda ve aynı yöne doğru belirleyecek kapasitede değildir. Krizdeki hegemonyanın geleneksel aydın sınıfı ise bu noktada araçsallaşarak iktidarı temsil krizinden arındırma adına popülizmi etkin bir şekilde kullanır. 2011 sonrası siyaset alanının rekabetçi otoriter dönüşümüyle de tetiklenerek yaratılan hegemonik medya bloğu, AKP hegemonya krizinde onarma işlevi görmesi amacıyla araçsallaşan yeni Türkiye, milli irade, yerli ve milli gibi kavramları etkin bir şekilde kullanarak, toplumsal rızanın tekrar tahsisine yardımcı olmuş, dönemin muhalefeti ise karşı hegemonya stratejisini henüz medya ve organik aydınlarını toplumsal sınıflarla etkileyecek şekilde kurgulamamıştır.

Tezin son bölümü olan dördüncü bölümde tartışıldığı üzere, Millet İttifakı'nın AKP'nin Gramsciyen anlamdaki organik krizindeki aksaklıklardan yola çıkarak kurguladığı politikalar, sınıflar üstü bir temsil paydası olarak karşılık bulmuştur. Bu temsil paydasının genişliği ise CHP'nin laik ve sol, İyi Parti'nin milliyetçi, DEVA Partisi'nin liberal, GP ve SP'nin ise muhafazakar ve dindar seçmen kimlikleri bağlamında temsilleri ve temsil potansiyelleriyle açıklanabilmektedir. Bu noktada ittifak partileri, çeşitli protokollerle AKP'nin temsilinde problem yaşadığı sınıflar ekseninde bir retorik benimsemiştir.

Gramsci düşüncesinde hegemonyanın direnci, karşı hegemonyanın gelişimine etki eden en önemli belirleyicilerden birisidir. Bu noktada AKP iktidarı süresince üçüncü ve dördüncü bölümde değinilen olumsuz siyasi koşullar, toplumsal kitlelerin iktidara gösterdikleri rızada radikal bir değişime yol açmamıştır. Dolayısıyla iktidar alanındaki 15 Temmuz gibi devlet krizleri ve ekonomik krizler, mevcut AKP hegemonyasının topyekûn çözümlenmesine neden olmamıştır ki bu iddia karşı hegemonya olarak Millet İttifakı'nın 2019 yerel seçimlerindeki önemli başarısına rağmen 2002

yılından itibaren süregelen AKP'nin tüm seçimlerdeki üstünlüğüyle ispatlanabilmektedir. Ancak bu süreçte Gramsci'ye göre rıza ve direncin döngüsünü sağlamış olan AKP'nin hegemonya mekanizmasının bu döngüyü ne kadar süre boyunca sürdürebileceği belirsizdir. Ayrıca AKP seçmen tabanının önemli bölümünü oluşturan alt sınıfların artan yoksulluk oranlarıyla birlikte iktidar hegemonyasından kopuşları olasıdır. Çünkü iktidar, kendi seçmen kitlesine yönelik her ne kadar asgari ücret zammı ve güçlü neopopülist söylem yöntemlerine başvurursa da alt sınıfların iktidar hegemonyasında ekonomik kriz kaynaklı oluşan boşluktan tetiklenerek karşı hegemonya aktörlerine doğru bir siyasi yönelim benimseme ihtimali oldukça güçlüdür. Fakat bu noktada alt sınıf seçmenin davranışı Millet İttifakı'nın ekonomi programının somutluğu ve güvenilirliği bağlamında şekillenecektir.

Dolayısıyla AKP dönemindeki olumsuz ekonomik koşullar, iktidar hegemonya mekanizması tarafından onarılmazsa, hali hazırda sivil toplum alanında kökleşmiş karşı hegemonya, ekonomik temelli bu hegemonya çatlağından tetiklenerek kitlelerin mobilizasyonunu kendi lehine sağlama kapasitesine sahip olacaktır. Fakat bu noktada hegemonyanın çatlaklarından tetiklenme kapasitesine sahip olan karşı hegemonya ile iktidar mekanizmasındaki krizlere karşı oldukça dirençli olan mevcut hegemonya sarkacından da söz etmek mümkündür. Bu iddiaya göre, karşı hegemonya olarak Millet İttifakı, alternatif bir ekonomik iyileşme programı sunabilirse kitlelerin rızasını kazanabilme potansiyeline sahip olacaktır. Aksi takdirde rıza ve direncin döngüsünden hareketle mevcut hegemonya, hegemonya çatlaklarını onaracaktır. Bu noktada ise siyasi sisteme alternatifin yokluğundan tetiklenen toplumsal kitlelerin mevcut iktidar mekanizmasında tekrar birleşmesi olasıdır. Dolayısıyla bu birleşme, aynı zamanda AKP hegemonyasının direnci ile doğrudan bağlantılıdır.

Buradan hareketle Millet İttifakı'nın ekonomiye yönelik alternatif sunuşu yalnızca mevcut koşulların analizini içeren bir programla sınırlı olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla ittifakın yüksek enfasyon oranlarından, alım gücünün düşmesinden, yoksulluk sınırının sürekli olarak artmasından ve Türk lirasının değer kaybetmesinden beslenerek ekonomi politikalarını kodladığını söylemek güçtür. Bu noktada ekonomi bağlamında toplumun çoğunluğunun tepkisine rağmen somut bir ekonomik reform önerisi getirilmemesi, ittifakın karşı hegemonya kapasitesini düşürmesi beklenen bir durum olsa da cumhurbaşkanlığı makamındaki temsil bağlamında gösterilen uyumun somut ekonomik programların yokluğuyla düşen karşı

hegemonya kapasitesini dengeleme ihtimali de bulunmaktadır. Ayrıca tezin son bölümünde belirtildiği üzere toplumun ortalama %65'inin matematiksel olarak aynı zamanda AKP seçmenini de içerdiğinden dolayı ekonomik koşulları iyileştirmeye yönelik her ne kadar Millet İttifakı'nın somut önerileri mevcut olmasa da AKP'nin mevcut durumun sorumlusu olarak kavranması, partinin 2002 yılından itibaren sürdürdüğü seçim hegemonyasına yönelik ciddi bir tehdit olarak da yorumlanabilmektedir.

Sonuç olarak, iktidarın organik krizini onarma çabasının en somut girişimi olarak Cumhuriyet İttifakı'na karşı bir reaksiyonla oluşturulmuş Millet İttifakı, AKP hegemonyasından dışlanan sınıfların temsilini üstlenerek demokratik ve organik formuyla, 2019 yerel seçimlerinde yerel düzlemde karşı hegemonya yaratabilmiştir. Fakat Millet İttifakı'nın Gramsciyan anlamda bir iktidar hegemonyasına dönüşebilmesi aynı zamanda AKP hegemonya krizinin şiddeti ve bu krizi onarma kapasitesiyle de ilgilidir. Millet İttifakı'nın karşı hegemonya inşa etme kapasitesinin olduğu 2019 yerel seçimlerinde kanıtlanmış olsa da bu kapasitenin mevcut AKP hegemonyasının topyekûn çözümlüşüne neden olup olmayacağı 2023 yılındaki genel seçim sonuçlarıyla açıklığa kavuşacaktır. Dolayısıyla Millet ittifakı şu anda karşı hegemonyanın embriyonik formundadır.

KAYNAKÇA

- 15 Temmuz Darbe Girişimi Ve Millet'in Zaferi, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2018.
- Açıkel, Fethi, "Muhafazakar Sosyal Mühendisliğin Yükselişi: 'Yeni Türkiye'nin Eski Siyaseti'", *Birikim*, S. 276, 2012, ss. 14–20.
- Açıkel, Fethi, "Hegemonyadan 'Oximoron'A: AKP'nin Eğreti Bonapartizm'inin Sonu", S. 288, 2013, ss. 15–23.
- Açıkel, Fethi, "Post-Muhafazakarlık, Melankolik Öfke Ve AKP'nin Restorasyon İdeolojisi", *Birikim*, S. 309-310, 2015, ss. 187–193.
- Açıkel, Fethi, "AKP İslamcılığının Üç İdeolojik Ve Üç Jeopolitik Dönüşümü: İslami Liberalizm, Pan-İslamist Popülizm", *Birikim*, S. 332, 2016, ss. 10–40.
- Açıkel, İsmet, "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi", *Toplum ve Bilim*, C. 70, 1996, ss. 153–198.
- Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 Genel Seçim Beyannamesi, <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/>, (10.05.22).
- Adamson, Walter L., *Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*, University of California Press, Berkeley, London 1983.
- Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/adalet-istatistikleri-yayin-arsivi>, (04.04.22).
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, <https://www.aile.gov.tr/yayinlar/raporlar/sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu/>, (01.02.22).
- Akça, İsmet, "1980 Sonrası Türkiye'de Hegemonya Projeleri Ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara 2010, pp. 27–68.
- Akça, İsmet, "AKP, Hegemonya Projesi Ve Kriz Dinamikleri", *Başlangıç*, S.1, 2014, ss. 11–30.
- Akça, İsmet and Evren Balta Peker, "Beyond Military Tutelage? Turkish Military Politics and the AKP Government", *Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-First Century*, ed. Canan Sokullu, Lexington Books, London 2012, pp. 77–92.
- Akça, İsmet, Ahmet Bekmen and Barış A. Özden (eds.), *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, İletişim Yayınları 2019.
- Akdoğan, Yalçın, *Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.
- Akdoğan, Yalçın, "Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi Ve Siyasal İslamcılıktan Farkı", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara 2010.
- Akıncı, Uğur, "The Welfare Party's Municipal Track Record: Evaluating Islamist Municipal Activism in Turkey", *Middle East Journal*, Vol. 53, No.1, 1999, pp. 75–94.
- Akkoyunlu, Karabekir, "Electoral Integrity In Turkey: From Tutelary Democracy to Competitive Authoritarianism", *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, eds. Bahar Baser and Ahmet E. Ozturk, I.B. Tauris, London 2017, pp. 47–64.
- Aktaş, Ümit, "Pasif Devrim Mi, Statükonun Dönüşümü Mü?", *Birikim*, S. 283, 2012, ss. 79–87.

- Aktoprak, Elçin, "Postkolonyal Bir "Dava" Olarak "Yeni Türkiye"Nin Yeni Ulusu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 71, S.1, 2016, ss. 1–32.
- Anderson, Perry, *Antinomies of Antonio Gramsci*, Verso, New York 2017.
- Ashdown, Nick, "Radical Love Book' Hailed as Key to Turkish Opposition Election Success", <https://www.middleeasteye.net/news/radical-love-book-hailed-key-turkish-opposition-election-success>, (07.04.22).
- Ataay, Faruk and Ceren Kalfa, "Neoliberalizmin Krizi Ve AKP'nin Yükselişi", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, ed. Nergis Mütevellioğlu and Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2009, pp. 308.
- Avcı, Gamze, "The Nationalist Movement Party's Euroscepticism: Party Ideology Meets Strategy", *South European Society and Politics*, Vol. 16, No. 3, 2011, pp. 435–447.
- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, "Milletvekili Seçimleri, Türkiye, 7 Haziran 2015: Nihai Rapor", <https://www.osce.org/odihr/elections/turkey/177926>, (30.05.22).
- Aydın, Suavi ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim, İstanbul 2014.
- Aydın, Uraz, "Lanetli Süreklilik: Neoliberal Militarizmden Otoriter Muhafazakarlığa", *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, ed. İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış A. Özden, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, ss. 165–215.
- Baehr, Peter and Melvin Richter, *Dictatorship in History and Theory: Bonapartism, Caesarism and Totalitarianism*, German Historical Institute; Cambridge University Press, Washington, D.C. ,Cambridge, UK ,New York 2004.
- Barr, Robert R., "The Persistence of Neopopulism in Peru? From Fujimori to Toledo", *Third World Quarterly*, Vol. 24, No. 6, 2003, pp. 1161–11178.
- Baser, Bahar and Ahmet E. Ozturk (eds.), *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, I.B. Tauris, London 2017.
- Belge, Murat (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Berber Yürüdük Biz Bu Yollarda*, C. 1, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- Berber Yürüdük Biz Bu Yollarda*, C. 7, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- Berber Yürüdük Biz Bu Yollarda*, C. 10, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- Berber Yürüdük Biz Bu Yollarda*, C. 11, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- Bocock, Robert, *Hegemony*, Ellis Horwood, Chichester 1986.
- Boggs, Carl, *The Two Revolutions: Antonio Gramsci and the Dilemmas of Eastern Marxism*, South End Press, Boston 1984.
- Boothman, Derek, "The Sources for Gramsci's Concept of Hegemony", *Rethinking Marxism*, Vol. 20, No. 2, 2008, pp. 201–215.
- Bora, Tanıl, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Bora, Tanıl ve Murat Belge, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Bora, Tanıl ve Necmi Erdoğan, "Muhafazakar Popülizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, pp. 632–645.
- Bozdoğan, Sibel ve Reşat Kasaba, *Türkiye'de Modernleşme Ve Ulusal Kimlik*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1998.
- Bugra, Ayse and Osman Savaskan, *New Capitalism in Turkey: The Relationship Between Politics, Religion and Business*, Edward Elgar, Cheltenham 2014.

- Celep, Ödül, "A Contemporary Analysis of Intra-Party Democracy in Turkey's Political Parties", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 23, No. 5, 2021, pp. 768–794.
- Ceren Özselçuk, "AKP'nin Hizmet İdeali Ve Popülizm Üzerine", *Türkiye'de Yeni İktidar Yeni Direniş Sermaye-Ulus-Devlet Karşısında Yerelötesi Müsterekler*, ed. Yahya M. Madra, Metis Yayınları, İstanbul 2015, pp. 81–95.
- CHP, *Radikal Sevgi Kitabı*, 2019.
- Ciddi, Sinan and Berk Esen, "Turkey's Republican People's Party: Politics of Opposition Under a Dominant Party System", *Turkish Studies*, Vol. 15, No. 3, 2014, pp. 419–441.
- Çarkoğlu, Ali and Ersin Kalaycıoğlu, *Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*, I.B Tauris, London 2007.
- Çarkoğlu, Ali and Ersin Kalaycıoğlu (eds.), *Elections and Public Opinion in Turkey: Through the Prism of the 2018 Elections*, Routledge, London 2021.
- Çelik, Aziz, "Trade Unions and Deunionization During Ten Years of the AKP Rule", *Perspective 3*, S. 13, ss. 44-49 .
- Çelik, Aziz, "Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 42, 2010, ss. 63–81.
- Çınar, Menderes, *Vesayetçi Demokrasiden "Milli" Demokrasiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Çınar, Reyhan Ünal, *Ecdadın İcadı: AKP İktidarında Bellek Mücadelesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- Çiğdem, Ahmet, *Geleceği Eskitmek: AKP Ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Çolak, Yılmaz, "1990'lı Yıllar Türkiyesi'nde Yeni-Osmanlılık Ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", *Doğu Batı*, S. 38, 2006, ss. 125–145.
- Dağı, İhsan, "Adalet Ve Kalkınma Partisi: Güvenlik Ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset Ve İnsan Hakları Söylemi", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara 2010, ss. 121–140.
- David, Isabel and Kumru F. Toktamış (eds.), *'Everywhere Taksim': Sowing the Seeds for a New Turkey at Gezi*,
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2001.
- Demokrasi ve Atılım Partisi, "Parti Programı", devapartisi.org (18.06.22).
- Denemark, David, "Partisan Pork Barrel in Parliamentary Systems: Australian Constituency-Level Grants", *The Journal of Politics*, Vol. 62, No. 3, 2000, pp. 896–915.
- Devlet Planlama Teşkilatı, "Uzun Vadeli Strateji Ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı", <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> (30.03.22).
- Dijk, T., "Söylem Ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım", *Söylem ve ideoloji :mitoloji, din, ideoloji*, ed. Kolektif, Su Yayınevi, İstanbul 2003.
- Diñçşahin, Şakir, "A Symptomatic Analysis of the Justice and Development Party's Populism in Turkey, 2007–2010", *Government and Opposition*, Vol. 47, No. 4, 2012, pp. 618–640.
- Doğan, Ekber ve Yasin Durak, "İslami Burjuvazinin Yükselişi ve Neoliberalizmin Toplumsallaştırılması: İki Dindar Şehrin Başarısının Perde Arkası", *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, ed. İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış A. Özden, İletişim Yayınları 2019, ss. 301–316.

- Doğan, Sevinç, *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu Ve Siyasal Yabancılaşma*, İletişim, İstanbul 2019.
- Dragulin, Ioana Cristea, "The Evaluation of the Concept of Hegemony In Antonio Gramsci's Works", *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*, Vol. 5, No. 3, 2013, pp. 76–86.
- Duran, Burhanettin, "AKP Ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara 2010, pp. 333–358.
- Durham, Meenakshi Gigi and Douglas Kellner, *Media and Cultural Studies*, Blackwell, Malden, Mass ,Oxford 2006.
- Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR>, (20.03.22).
- Efendi Değil Hizmetkar Olmak*, C.7, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- Efendi Değil Hizmetkar Olmak: Yeni Türkiye Vizyonu*, C. 5, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2019.
- Eğilmez, Burcu, "Governing or Repressing Dissent via the Politics of Toleration: The Justice and Development Party Versus the Working Class", *Turkish Studies*, Vol. 13, No. 3, 2012, pp. 431–447.
- Ekzen, Nazif, "AKP İktisat Politikaları: 2002-2006", *Mülkiye Dergisi*, C. 30, S. 252, 2006, ss. 85–99.
- Esen, Berk and Sebnem Gumuscu, "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, Vol. 37, No. 9, 2016, pp. 1581–1606.
- Esen, Berk and Sebnem Gumuscu, "Building a Competitive Authoritarian Regime: State–Business Relations in the AKP’s Turkey", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 20, No. 4, 2018, pp. 349–372.
- Esen, Berk and Sebnem Gumuscu, "Killing Competitive Authoritarianism Softly: The 2019 Local Elections in Turkey", *South European Society and Politics*, Vol. 24, No. 3, 2019, pp. 317–342.
- Esen, Berk and Sebnem Gumuscu, "Why Did Turkish Democracy Collapse? A Political Economy Account of AKP’s Authoritarianism", *Party Politics*, Vol. 27, No. 6, 2021, pp. 1075–1091.
- Esen, Berk and Şebnem Gümüşçü, "A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017", *South European Society and Politics*, Vol. 22, No. 3, 2017, pp. 303–326.
- Ete, Hatem, "24 Haziran Seçimleri: Yeni Sistemin Siyaseti Ve Sosyoloji", *Muhafazakar Düşünce*, Vol. 15, No. 54, 2018, pp. 293–321.
- Ete, Hatem, "Reframing the July 15 Coup Attempt: A Political and Sociological Examination", *Bilig*, No. 87, 2018, pp. 179–202.
- Femia, Joseph V., *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness and the Revolutionary Process*, Clarendon, Oxford 1981.
- Fonseca, Marco, *Gramsci's Critique of Civil Society: Towards a New Concept of Hegemony*, Routledge, London 2016.
- Fontana, Benedetto, *Hegemony and Power: On the Relation Between Gramsci and Machiavelli*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1993.
- Fontana, Benedetto, "Logos and Kratos: Gramsci and the Ancients on Hegemony", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 61, No. 2, 2000, pp. 305.

- Forgacs, David (ed.), *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar: 1916-1935*, Dipnot Yayınları, Ankara 2012.
- Francese, Joseph, *Perspectives on Gramsci: Politics, Culture and Social Theory*, Routledge, London 2009.
- G. Öztan, Güven, "Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri Arasında Yaşanan Hegemonya Mücadelesi", *"Yeni Türkiye"ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşaatı*, ed. İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış A. Özden, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, ss. 103–127.
- Gamble, Andrew, *The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism*, Macmillan Education, Basingstoke 1988.
- Gandhi, Jennifer and Ora J. Reuter, "The Incentives for Pre-Electoral Coalitions in Non-Democratic Elections", *Democratization*, Vol. 20, No.1, 2013, pp. 137–159.
- Gelecek Partisi, "Parti Programı", gelecekkpartisi.org.tr, (17.06.22).
- Gelecek Partisi, "Kürt Meselesi Çalıştay: Yeni Bir Demokratikleşme Süreci'nin Temel Unsurları", <https://gelecekkpartisi.org.tr/uploads/dosyalar/kurt-meselesi-yeni-bir-demokratikleşme-surecinin-temel-unsurlari-1655036080-tr.pdf>, (18.05.22).
- Giuseppe Vacca, "Aydınlar Ve Marksist Devlet Teorisi", *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, ed. Anne S. Sassoon, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, ss. 35–66.
- Gramsci, Antonio, *Modern Prens: Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine*, çev. Pars Esin, Dipnot Yayınları, Ankara 2014.
- Gramsci, Antonio, *Hapishane Öncesi Yazılar*, çev. İdem Erman, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2021.
- Green, Marcus, "Gramsci Cannot Speak: Presentations and Interpretations of Gramsci's Concept of the Subaltern", *Rethinking Marxism*, Vol. 14, No. 3, 2002, pp. 1–24.
- Greene, Kenneth F., *Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratization in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York 2007.
- Güler, Birgül Ayman, *Devlette Reform Yazıları: Dünya'da Ve Türkiye'de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi - İdari Liberalizasyona*, Paragraf Yayınevi, Ankara 2005.
- Gündoğan, Ercan, "The AKP Government from It's Formation to the Popular Uprising in June 2013", *European Review*, Vol. 27, No. 4, 2019, pp. 468–489.
- Gürpınar, Doğan, "Between Technocracy, Reason, and Furor: Turkish Opposition, the CHP, and Anti-Populist Styles", *Turkish Studies*, 2022, pp. 1–30.
- Halkların Demokratik Partisi, "Adalet, Demokrasiye, Barışa Çağrı Deklarasyonu", hdp.org.tr (20.06.22).
- Hall, Stuart, Bob Lumney and Gregor McLellan, *Siyaset Ve İdeloloji: Gramsci*, çev. Sadun Emrealp, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985.
- Hellmeier, Sebastian and Nils B. Weidmann, "Pulling the Strings? The Strategic Use of Pro-Government Mobilization in Authoritarian Regimes", *Comparative Political Studies*, Vol. 53, No.1, 2020, pp. 71–108.
- Herdağdelen, Amaç, "Haziran 2018 Seçim Analizi Ve Oy Geçişleri", <https://cilekagaci.com/2018/06/30/haziran-2018-secim-analizi-ve-oy-gecisleri/>, (17.05.22).
- Hoare, Quintin (ed.), *Selections from Political Writings: 1910-1920*, trans. John Mathews, Lawrence and Wishart, London 1977.

- Hoare, Quintin (ed.), *Selections from Political Writings: 1921-1926*, trans. John Mathews, Lawrence and Wishart, London 1978.
- Hoare, Quintin and Geoffrey N. Smith (eds.), *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, International Publishers, New York 1971.
- Horowitz, Maryanne Cline, *New Dictionary of the History of Ideas*, Charles Scribner's Sons, London 2005.
- Howson, Richard and Kylie Smith, *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion*, Routledge, New York 2008.
- Hunt, Geoffry, "Gramsci, Civil Society and Bureaucracy", *Praxis International*, Vol. 7, 3-4, 1986, pp. 320–339.
- Im Baeg, Hyug, "Hegemony and Counter-Hegemony In Gramsci", *Asian Perspective*, Vol. 15, No.1, 1991, pp. 123–156.
- İyi Parti, "Parti Programı", iyiparti.org.tr, (19.05.22).
- Jacinto, Leela, "Can She-Wolf Who Rejected the Harem Take on Sultan Erdogan", *Foreign Policy*, 2017.
- Kabakçı, Gökçe Z., "Neo-Kemalist Bir Hareket: Cumhuriyet Mitingleri", *Selçuk İletişim*, C. 7, S.1, 2011, ss. 96–112.
- Kalaycıoğlu, Ersin, "Kulturkampf and Voting Behavior in Turkey", *Elections And Public Opinion*, eds. Ali Çarkoğlu and Ersin Kalaycıoğlu, pp. 133–156.
- Kalkan, Nurettin, "Siyasi Parti İnceleme Raporları: DEVA Partisi", <https://daktilo1984.com/intelligence/siyasi-parti-inceleme-raporlari-deva-partisi/>, (15.06.22).
- Kars Kaynar, Ayşegül, "Post-2016 Military Restructuring in Turkey from the Perspective of Coup-Proofing", *Turkish Studies*, 2021, pp. 1–24.
- Kerslake, Celia J., Kerem Öktem and Philip Robins (eds.), *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, Softcover reprint of the hardcover 1st edition 2010, St. Antony's series, Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire ,New York 2014.
- Keyman, Fuat and Sebnem Gumuscu, *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*, Palgrave Macmillan, New York 2014.
- Koç, Filiz Aydın, "Yenilenen 23 Haziran İstanbul Seçimleri Karşılaştırmalı Analizi", *Sosyal Demokrat Dergi*, <http://www.sosyaldemokratdergi.org/filiz-aydin-koc-yenilenen-23-haziran-istanbul-secimleri-karsilastirmali-analizi/>, (07.05.22).
- Kolektif (ed.), *Söylem Ve İdeoloji :Mitoloji, Din, İdeoloji*, Su Yayınevi, İstanbul 2003.
- Kolektif (ed.), *AKP Kitabı, : Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix, Ankara 2009.
- KONDA, "2011 Barometresi", <https://konda.com.tr/rapor/92/barometre-4-aylik-rapor-secim-analizi>, (01.03.22).
- KONDA, "2014 Yerel Seçimleri Sonrası Sandık Ve Seçmen Analizi Raporu", <https://konda.com.tr/duyuru/7/2014-yerel-secimleri-sonrasi-sandik-ve-secmen-analizi-raporu>, (01.04.22).
- KONDA, "Gezi Parkı Raporu", <https://konda.com.tr/uploads/konda-geziraporu2014-be80cf101d80fe3a74322f7690203132abd2f22b1c69b31a6bbad80d1a227cf1.pdf>, (15.04.22).
- KONDA, "Seçmen Kümeleri: Ak Parti Seçmenleri", <https://konda.com.tr/rapor/43/secmen-kumeleri-ak-parti-secmenleri>, (01.04.22).

- KONDA, "Seçmen Kümeleri- CHP Seçmenleri", <https://konda.com.tr/rapor/42/secmen-kumeleri-chp-secmenleri>, (20.05.22).
- KONDA, "23 Haziran 2019 Sandık Analizi Ve Seçmen Profilleri", <https://konda.com.tr/rapor/27/23-haziran-2019-sandik-analizi-ve-secmen-profilleri>, (07.05.22).
- KONDA, "31 Mart 2019 Yerel Seçimlerinin Sayısal Analizi", <https://konda.com.tr/rapor/30/31-mart-2019-yerel-secimlerinin-sayisal-analizi>, (17.05.22).
- Krouwel, André, "Otto Kirchheimer and the Catch-All Party", *West European Politics*, Vol. 26, No. 2, 2003, pp. 23–40.
- Kumbaracıbasi, Arda Can, *Turkish Politics and the Rise of the AKP: Dilemmas of Institutionalization and Leadership Strategy*, Routledge, London 2009.
- Kurt, Ümit (ed.), *AKP Yeni Merkez Sağ Mı?*, Dipnot Yayınları 2009.
- Kuru, Nezih Onur, "HDP Seçmenlerinin 31 Mart- 23 Haziran Tercihleri", <https://daktilo1984.com/yazilar/hdp-secmenlerinin-31-mart-23-haziran-tercihleri/>, (09.05.22).
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe, *Hegemonya Ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, çev. Ahmet Kardam, İletişim, İstanbul 2017.
- Levitsky, Steven and Lucan Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- Levitsky, Steven and Lucan Way, "The New Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, Vol. 31, No.1, 2020, pp. 51–65.
- Levitsky Steven, and Lucan A. Way, "The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 2, 2002, pp. 51–65.
- M. Aydın, M. Çelikpala, E. Yeldan, M. Güvenç, O. Z. Zaim, B. B. Hawks, E. C. Sokullu, K. Yıldırım, B. Ayhan, M. K. Çoban, S. Kaya, "Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması", İstanbul 2021, <https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/turkiye-egilimleri-web-basin.pdf>, (16.06.2022).
- Madra, Yahya M. (ed.), *Türkiye'de Yeni İktidar Yeni Direniş, : Sermaye-Ulus-Devlet Karşısında Yerelötesi Müşterekler*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.
- Marx, Karl, *Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara 2011.
- Megill, Allan, *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, University of California Press, Berkeley ,Los Angeles ,London 1987.
- Migliaro, Luis R. ve Pasquale Misuraca, "Modern Devlet Teorisi", *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, Anne S. Sassoon (ed.), Dipnot Yayınları, Ankara 2012, pp. 71–88.
- Milletin Evi*, C. 3, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2020.
- Milliyetçi Hareket Partisi, "Parti Tüzüğü", https://mhp.org.tr/htmldocs/mhp/tuzuk/mhp/siyasi_parti_tuzugu.html, (08.04.22).
- Milliyetçi Hareket Partisi, "TBMM Grup Toplantısı", https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4136/index.html, (02.06.22).
- Milliyetçi Hareket Partisi, "Siyaset Ve Liderlik Okulu 15. Dönem Açılışı, Yazılı Basın Açıklaması", https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4613/index.html, (02.06.22).

- Miş, Nebi, "Measuring Social Perception of the July 15 Coup Attempt", *Insight Turkey*, Vol. 18, No. 3, 2016, pp. 169–204.
- Molyneux, John, *Maksizm Ve Parti*, ev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul 1991.
- Moral, Mert, "The Story of Electoral Alliances", *Elections And Public Opinion in Turkey: Through The Prism of The 2018 Elections*, eds. Ali arkoğlu and Ersin Kalaycıoğlu, Routledge, London 2021, pp. 51–69.
- Morton, Adam David, *Gramsci'yi özümlemek: Küresel Politik İktisatta Hegemonya Ve Pasif Devrim*, ev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011.
- Mouffe, Chantal, *Gramsci and Marxist Theory*, Routledge, London ,New York 2014.
- Müftüler Ba, Meltem and Fuat Keyman, "The Era of Dominant-Party Politics", *Journal of Democracy*, Vol. 23, No.1, 2012, pp. 85–99.
- Mütevellioğlu, Nergis ve Sinan Sönmez (ed), *Küreselleşme, Kriz Ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2009.
- Nadia Urbinati, "From the Periphery of Modernity: Antonio Gramsci's Theory of Subordination and Hegemony", Vol. 26, No. 3, 1998, pp. 370–391.
- Nişancı, şükrü and Saadettin Doğan, "Institutional Analysis of Electoral Alliances That Occurred in Turkey in 2018", *Trends in Business and Economics*, Vol. 36, No. 2, 2022, pp. 183–194.
- Öniş, Ziya, "Beyond the 2001 Financial Crisis: The Political Economy of the New Phase of Neo-Liberal Restructuring in Turkey", *Review of International Political Economy*, Vol. 16, No. 3, 2009, pp. 409–432.
- Öniş, Ziya, "Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi- Politieği", *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, Ankara 2010.
- Öniş, Ziya, "Turkey's Two Elections: The AKP Comes Back", *Journal of Democracy*, Vol. 27, No. 2, 2016, pp. 141–154.
- Özden, Barış Alp and Ahmet Bekmen, "Rebelling Against Neoliberal Populist Regimes", *'Everywhere Taksim': Sowing the Seeds for a New Turkey at Gezi*, eds. Isabel David and Kumru F. Toktamış, pp. 89–103.
- Özğüden, Mehmet, *Hegemonya Ve Politik Toplum*, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2015.
- Özkan, Behlül, "Abdülhamit'in Ruhunu Beklerken: Restorasyon, Medeniyet Ve Davutoğlu", *Birikim*, 309-310, 2015, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-309-310-ocak-subat-2015/2478/abdulhamit-in-ruhunu-beklerken-restorasyon-medeniyet-ve-davutoglu/7094>, (03.05.22).
- Özüğurlu, Metin, "Türkiye'de Muhalefet Krizi, Ulusalçılık, Örgütlü Emek Hareketi Ve Sol", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, ed. Nergis Mütevelliöğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2009, ss. 335–356.
- Padır, Hüseyin, "Ahmet Davutoğlu Ve Ali Babacan Figürleri Üzerine Notlar", *Birikim*, 2020, <https://birikimdergisi.com/guncel/10175/ahmet-davutoglu-ve-ali-babacan-figurleri-uzerine-notlar>, (17.06.22).
- Parlak, İsmet ve Pınar Uz, "Mağdur Mazlumdan Mağrur Muktedire 30 Mart Seçimleri", *Düşünen Siyaset*, S. 30, 2015, ss. 69–106.
- Plekhanov, Georgi Valentinovich, *Selected Philosophical Works*, Foreign Languages Pub. House, Moscow 1961.
- Plekhanova, Georgi V. and Pavel B. Akselroda, *Perepiska*, Moscow 1925.
- Portelli, Hugues, *Gramsci Ve Tarihsel Blok*, ev. Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara 1982.

- Purcell, Mark, "Hegemony and Difference in Political Movements: Articulating Networks of Equivalence", *New Political Science*, Vol. 31, No. 3, 2009, pp. 291–317.
- Quintin, Hoare and G. N. Smith (eds.), *Selections from the Prison Notebooks*, International Publishers, New York 1971.
- Rabasa, Angel and F. S. Larabee, *The Rise of Political Islam in Turkey*, Rand, California 2008.
- Reporters Without Borders, <https://rsf.org/en>, (09.04.22).
- Saadet Partisi, "Parti Programı", <https://saadet.org.tr/tr/parti-programi>, (13.05.22).
- Sabancı Üniversitesi ve İstanbul Politikalar Merkezi, "23 Haziran 2019 İstanbul Tekrar Seçimleri: Seçmen Davranışı Açısından Bir Değerlendirme", <https://ipc.sabanciuni.edu/Content/Images/Document/23-haziran-2019-istanbul-tekrar-secimleri-secmen-davranisi-acisindan-bir-degerlendirme-17a020/23-haziran-2019-istanbul-tekrar-secimleri-secmen-davranisi-acisindan-bir-degerlendirme-17a020.pdf>, (08.06.22).
- Saf, Hasan H., "Partileşme Sürecinde İdeolojik Söylem: Demokrasi Ve Atılım Partisi Ve Gelecek Partisi Programlarında Adalet Ve Kalkınma Partisi Eleştirisi", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, ss. 74-94.
- Sahin, Alpay, "Two Faces of the Press in Turkey: The Role of the Media in Turkey's Modernisation and Democracy", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, eds. Celia J. Kerslake, Kerem Öktem and Philip Robins, Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire, New York 2014, pp. 370–387.
- Sassoon, Anne S., *Gramsci's Politics*, Hutchinson, London 1987.
- Sassoon, Anne S. (ed.), *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, Dipnot Yayınları, Ankara 2012.
- Schwarzmantel, J. J., *The Routledge Guidebook to Gramsci's Prison Notebooks*, Routledge, Abingdon, Oxon, New York, NY 2015.
- Selçuk, Orçun, "Strong Presidents and Weak Institutions: Populism in Turkey, Venezuela and Ecuador", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 16, No. 4, 2016, pp. 571–589.
- Sokullu, Canan (ed.), *Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-First Century*, Lexington Books, London 2012.
- Sözeri, Ceren, "The Transformation of Turkey's Islamic Media and It's Marriage with Neo-Liberalism", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 19, No.1, 2019, pp. 155–174.
- Taşkın, Yüksel, "Türkiye'de Sınıfsal Yeniden Yapılanma, AKP Ve Muhafazakar Popülizm", *AKP Yeni Merkez Sağ mı?*, ed. Ümit Kurt, Dipnot Yayınları 2009, ss. 157–180.
- TBMM, "İç Tüzük", www.tbmm.gov.tr, (17.06.22).
- TCMB, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?>, (16.06.22).
- Teke-Lloyd, Fatma Armağan, Umut Türk and Özgür R. Dönmez, "Social Mobility and Pro-Government Mobilization: The Case of July 15th Pro-Government Mobilization in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 22, No. 2, 2022, pp. 281–304.
- Thomas, Peter D., *Gramsci Çağı: Felsefe, Hegemonya, Marksizm*, çev. İlker Açı ve Ekrem Ekici, Dipnot Yayınları, Ankara 2013.
- Tilly, Charles, "The Analysis of a Counter-Revolution", *History and Theory*, Vol. 3, No.1, 1963, pp. 30-58.
- Tokgöz, Erdiñç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi: 1914-2007*, İmaj Yayınevi, Ankara 2007.

- Tuğal, Cihan, *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Tuğal, Cihan, "'Resistance Everywhere': The Gezi Revolt in Global Perspective", *New Perspectives on Turkey*, Vol. 49, 2013, pp. 157–172.
- Turan, Zübeyir, "2002-2012 Yılları Arası Türk İktisat Politikasındaki Gelişmeler", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S.1, 2015, ss. 223–235.
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Gelir,-Yasam,-Tuketim-ve-Yoksulluk-107>, (03.02.22).
- Türk, Bahadır, *Muktedir: Türk Sağ Geleneği Ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Türkan İpek, I. Zeynep ve Tevfik Karpuzcu, "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşu Ve Seçim Gözlem Grubu Örneği: "Oy Ve Ötesi"", *Mülkiye Dergisi*, C. 40, S. 4, 2016, ss. 193–212.
- TÜRK-İŞ, turkis.org.tr, (14.06.22).
- Tüysüzöğlü, Gökhan, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık Ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Program", *Alternatif Politika*, C. 5, S. 3, 2013, ss. 295–323.
- Uysal, Ayşen, "Continuity and Rupture: The "New CHP" or "What Has Changed in the CHP?", *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 4, 2011, pp. 129–146.
- Ünver, Akın, "Clash of Communities: Turkey's Dormant Domestic Cold War", *Political Reflection Quarterly Journal*, No.1, 2011, pp. 2–3.
- V. I. Lenin, *Collected Works: December 1910 - April 1912*, 1963.
- Williams, Raymond, *Marksizm Ve Edebiyat*, çev. Esen Tarım, Adam Yayınları, İstanbul 1990.
- Wright, Erik Olin, *Class, Crisis and the State*, Verso, London 1979.
- Wuthrich, F. Michael and Melvyn Ingleby, "The Pushback Against Populism: Running on "Radical Love" in Turkey", *Journal of Democracy*, Vol. 31, No. 2, 2020, pp. 24–40.
- Yabancı, Bilge, "Work for the Nation, Obey the State, Praise the Ummah: Turkey's Government-Oriented Youth Organizations in Cultivating a New Nation", *Ethnopolitics*, Vol. 20, No. 4, 2021, pp. 467–499.
- Yargıtay, <https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1338>, (05.06.22).
- Yaşlı, Fatih, *AKP, Cemaat Sünni-Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*, Yordam Kitap, İstanbul 2014.
- Yavuz, Hakan, "The Politics of Fear: The Rise of the Nationalist Action Party (MHP) in Turkey", *Middle East Journal*, Vol. 56, No. 2, 2002, pp. 200–221.
- Yavuz, Hakan, *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Yavuz, Hakan (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, University of Utah Press, Salt Lake City 2006.
- Yavuz, Hakan (ed.), *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Kitap Yayınevi, Ankara 2010.
- Yavuz, Hakan and Edibe Sözen, "The Gezi Protests: An Outburst at Turkey's Shatter-Zone", *Insight Turkey*, Vol. 16, No. 147-162, 2014.
- Yeni Türkiye Vizyonu: 2023'e Doğru*, C. 1, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2020.
- Yeniden Diriliş Yolunda*, C. 3, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2020.

- Yeşil, Bilge, *Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State*, University of Illinois Press, Urbana 2016.
- Yeşilada, Birol A., "The Future of Erdoğan and the AKP", *Turkish Studies*, Vol. 17, No.1, 2016, pp. 19–30.
- Yetiş, Mehmet, "Gramsci Ve Aydınlar", *Mülkiye Dergisi*, C. 26, S. 236, 2014, ss. 217–245.
- Yıldırım, Deniz, "AKP Ve Neoliberal Popülizm", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, ed. Kolektif, Phoenix, Ankara 2009, ss. 66–107.
- Yıldırım, Engin, "Labor Pains or Achilles' Heel: The Justice and Development Party and Labor in Turkey", *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, ed. Hakan Yavuz, University of Utah Press, Salt Lake City 2006, pp. 235–258.
- Yıldırım, Selahattin, *Gramsci'yi Okumak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Yılmaz, Zafer and Bryan S. Turner, "Turkey's Deepening Authoritarianism and the Fall of Electoral Democracy", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 5, 2019, pp. 691–698.
- Yılmaz, Ihsan Mehmet E. Caman and Galib Bashirov, "How an Islamist Party Managed to Legitimate It's Authoritarianization in the Eyes of the Secularist Opposition: The Case of Turkey", *Democratization*, Vol. 27, No. 2, 2020, pp. 265–282.
- YSK, <https://ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (07.05.22).

ÖZ GEÇMİŞ

Merve Nur YAŞAR, Erdemli Lisesi'ni bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümünden 28.06.2018 tarihinde mezun oldu. 2018 yılında OMÜ LEE Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0002-1174-027X

Yayımlar:

1. Yaşar, Merve Nur, “Nükleer Silahların Uluslararası Caydırıcılıktaki Rolü: Keşmir Bölgesi Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 2021.